

СУЧАСНІСТЬ

БЕРЕЗЕНЬ 1990 — Ч. 3 (347)

Соломія Павличко: МОДЕЛІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА
В РАДЯНСЬКІЙ І НЕРАДЯНСЬКІЙ НАУЦІ

Лю Дунг: УКРАЇНОЗНАВСТВО В КИТАЇ

М. Мушинка: НЕВІДОМИЙ ОЛЕКСА НОВАКІВСЬКИЙ

Ю. Міщенко: ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА НА УКРАЇНІ —
ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКА ЧИ МІЖНАРОДНА

РОЗМОВА З ДМИТРОМ ПАВЛИЧКОМ

ISSN 0585-8364

Нові видання Видавництва «Сучасність»

* **Микола Лебедь:** УПА. УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ

1987, 2 доповнене вид., 207 стор.; факсиміле документів, ілюстрації.

ISBN 3-89278-003-X Ціна: 9,00 ам. доларів (безкислотний папір)

Друге видання книжки з 1946 р. про дії УПА містить, крім первісного тексту та документацій, також нові документаційні матеріали.

* **Юрій Самброс:** ЩАБЛІ. Мій шлях до комунізму

1988, 417 + X стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-007-2 Ціна: 16 ам. дол.

У спогадах хроніка сталінського погрому українського національного відродження, епізоди з життя О. Олесь, М. Хвильового, І. Багряного і ін.

* **Атена Пашко:** НА ПЕРЕХРЕСТЯХ. Поезії

Переднє слово Михайлини Коцюбинської; обкладинка і мистецьке оформлення Опанаса Заливахи; тверда кольорова обкладинка.

1989, 168 стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-015-3 Ціна: 15,00 ам. дол.

«Корінням своїм поет проростає в рідну землю, в минуле свого краю. [...] В поезії такого типу — поезії жіночній — велике місце займають мотиви інтимні, тема кохання» (Михайлина Коцюбинська, стор. 10).

* **Емма Андіївська:** АРХІТЕКТУРНІ АНСАМБЛІ. Сонети

Мистецьке оформлення авторки.

1989, 238 стор. ISBN 3-89278-018-8 Ціна: 20,00 ам. доларів

«А[ндіївську] цікавить переважно внутр[ішній] світ людини, складні психол[огічні] колізії, розкриваючи які вона вдається до поетики сюрреалізму» (І. Драч, Українська літературна енциклопедія, т. 1 [Київ, 1988], стор. 62).

* **Франц Кафка:** ОПОВІДАННЯ (У перекладі Івана Кошелівця)

Обкладинка Надії Штендери; безкислотний папір.

1989, 261 стор. ISBN 3-89278-019-6 Ціна: 15,00 ам. доларів

У збірці 22 оповідання Франца Кафки як з публікованого за його життя, так і з посмертної спадщини.

* **В. Домонтович:** ПРОЗА. Три томи ТОМ ДРУГИЙ

Редакція й супровідна стаття Юрія Шевельова.

Примітки Ю. Шевельова; суперобклад. Ярослави Геруляк, тверда оправа.

1989, 477 стор. ISBN 3-89278-009-9 (т. 2) Ціна: 30,00 ам. доларів

ТОМ ДРУГИЙ закінчує наше видання творів В. Домонтовича (Віктора Петрова), дає читачеві дві його повісті — Романи Куліша і — Без ґрунту.

ТОМ ПЕРШИЙ (1988, 519 стор.) — *оповідання Апостоли та три повісті:*

Дівчина з ведмедиком, Аліна й Костомаров, Доктор Серафікус.

ТОМ ТРЕТІЙ (1988, 558 стор.) — *28 оповідань і нарисів, частина яких з'являється друком вперше.*

Разом / ISBN 3-89278-011-0 (т. 1, 2, 3; безкислотн. папір): 75,00 ам. дол.

* **Олександра Черненко:** ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

1989, 280 стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-021-8 Ціна: 15 ам. доларів

Авторка наświetлює своєрідний український характер експресіонізму Стефаніка в зіставленні з творчістю С. Пшибишевського, вказує на подібності з ф. Кафкою, ван-Гогом, Е. Мунком, Г. Траклем і ін.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

БЕРЕЗЕНЬ 1990
Ч. 3 (347)
РІК ВИДАННЯ ТРИДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

«SUČASNIST» — MÄRZ 1990
MÜLLERSTR. 33, RGB.
8000 MÜNCHEN 5

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*
Лариса Онишкевич, *література*
Богдан Певний, *мистецтво*

Редакційна рада:

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Василь Маркусь, Джеймз Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Ліда Палій, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріали до редакції просимо надсилати на адресу:

Sučasnist
744 Broad St., Suite 1116
Newark, NJ 07102-3892
Tel.: (201) 622-0545 Fax: (201) 622-1933

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статтів цього журналу друкується і реєструється в: Historical Abstracts.

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. X. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. II. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Verleger: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien
«Sučasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Z. Sokoluk.

Anschrift für alle: Müllerstr. 33, Rgb.

8000 München 5

Bundesrepublik Deutschland.

Tel.: (089) 26-37-73 Fax: (089) 26-58-89

Druck: Kalyn Press

450 Seventh Ave.

New York, NY 10123

ISSN 0585-8364

Зміст

ЛІТЕРАТУРА

- 5 *Юрій Коломиєць*: Тарасе наш.
7 *Богдан Стельмах*: Пам'ятник.
8 *Степан Сапеляк*: Вінніпег. Пам'ятник Т. Шевченкові.
10 *Вадим Назаркевич*: Дзеркало.
15 *Соломія Павличко*: Моделі шевченкознавства в радянській і нерадянській науці.
23 *Галина Кошарська*: Інтерпретація Шевченка в часи перебудови і гласності.
27 *Лю Дунг*: Українознавство в Китаї.

МИСТЕЦТВО

- 32 *Богдан Певний*: Селективним оком.
46 *Микола Мушинка*: Невідомий Олекса Новаківський.
60 *Степан Максимюк*: Дискографія Шевченкіяни.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 74 *Анджей А. Земба*: Польська східня політика в Тисячоліття Хрещення Руси.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 92 *Юрій Міщенко*: Екологічна криза на Україні — проблема українська чи міжнародна.
99 *Роман Купчинський*: Україна напередодні виборів.

ДИСКУСІЇ, РОЗМОВИ

- 101 Розмова з Дмитром Павличком. — Провів *Олег Ільницький*.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 114 SHEVCHENKO AND THE WORLD. — *Лариса Ониш-кевич.*
116 Термінус ч. 4. — *Лариса Онишкевич.*
117 Атена Пашко. НА ПЕРЕХРЕСТЯХ. — *Ігор Михалевич-Каплан.*

ГОЛОСИ З УКРАЇНИ

- 120 *Олег Микитенко:* Обличчям до світової культури: «Всесвіт» у 1990-му.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 125 *Іван Фізер:* Нагороди Тетяни і Омеляна Антоновичів.
128 Про авторів

ЛІТЕРАТУРА

Юрій Коломиєць

ТАРАСЕ НАШ

Тарасе наш,
що на горі Чернечій, —
передчуття
тривожне до відчаю:
так
згвалтували Україну
чи здужає —
сам Бог не знає.

Гіркими полянами пахне
вечір.
Розтерзали Дніпро,
втопили степ,
загладили дідів і кручі...
Сплюндрований
твій край докраю.

Тарасе наш, —
цей світ
звірят від небуття
спасає,
а нам безбожно умертвляють
душі.
Додушують гармошкою
звичаї.
Чи є від забуття
утеча?
Так осоружно гнуться
плечі
від сакви ницьости
й печалі...
Твоєю мовою ще розмовляють
у Вінніпезі
й Парагваї.

Тарасе наш, —
насушне сподівання,
я зраня

прикладав до ран *Кобзар*:
живим
і ненародженим послання
і гайдамаків в Умані
пожар;
і "Сон", де "Первому Вторая";
і солов'їний мови
дар.

Тарасе наш, —
тривожні і твої були
часи:
були укази, цвенькали
підпанки,
вилізують "полумиски" і нині
холуї.

Тарасе наш, —
якби воскрес ти на горі
Чернечій
(призначена тобі й така дорога),
на той же день
умер би тричі
і розгнівив би знову
Бога.

Тарасе наш, —
у дні тривоги
й дні спокою
ти скрізь розрадою
мені.
Благословенна твоя
мати.
З тобою раджусь
на землі,
хоча на небі твоя
хата.

Богдан Стельмах

Пам'ятник

У місті лицарів, храмів, музеїв і левів,
катедральному місті Івана Франка,
де знайшли п'єдестали Міцкевич і Ленін,
всіх вражає Шевченка відсутність гірка.

У серці Європи, в двадцятому віці
стоїмо на Говерлі своєї ганьби
і безсовісно глипаєм світові в вічі —
без'язики, безликі, великі раби.

Товариство! Чи чули коли про таке ви?
Виявляється вже й тіснота нас дійма,
вже у Львові по лінії Ленін — Міцкевич
для Тараса Шевченка притулку нема.

Знову збурило спокій це вічне імення,
скаламутило штиль керівної гори.
Одіпхнули його на якесь загумення,
на викописька псячі, на задні двори...

Під фельдфебельські марші, під поглуми панські,
крізь наругу і тугу, крізь горе і гнів,
сотню років ждемо (п'ятдесят з них радянських!)
і не годні діждатись Шевченка у Львів.

Хто ж ми справді, братове, у власних хороммах,
назбирали грошей целофановий міх,
і ждемо ми руки "разрешающий" помах,
що Шевченкові можна до нас на поріг?

Не в городі, не в сінях у ріднім соборі,
а на місті віттарнім, де неба вітраж
сипле золотом сонце і сяючі зорі,
стане найгеніяльніший мученик наш.

І дарма не піддається в амбіціях хатніх,
і не втямить дарма наш чиновницький гурт:
відривати Шевченка від світочів братніх —
це і є політично-етичний абсурд.

Ну, то скільки чекати?! Несім свої квіти
на проспект, де Міцкевич і Ленін стоять;
і між ними — мужі, жіноцтво і діти —
відвоюймо поетові нашому п'ядь.

Нині зв'язка, і завтра... від мене і нього...
Сон-трава і тюльпани, барвінок і без...
день у день, ніч у ніч, хай росте буйношого
п'єдестал Кобзареві — гора до небес!

Насипаймо—нешадно—квітучу могилу
в тому місці, де хочемо мати його.
І ніхто не згребе нашу волю і силу,
і доб'ємось, доб'ємось, доб'ємось свого!

2 березня 1989, Львів.

Степан Сапеляк

ВІННІПЕГ. ПАМ'ЯТНИК Т. ШЕВЧЕНКОВІ (епістолярна елегія)

Тяжко, аж сльози капають, як згадаю, — так тяжко!
Мене з Києва загнали аж сюди, і за що? За вірші! І
заказали писать їх, а що найгірше... рисувать! Нудьга
така, що вона мене незабаром вжене в домовину!

З листа Т. Шевченка до О. Бодяньського

До Канева де світло Твоє сховане
мов заповідь Мойсея в пустині
бодем лечу до Тебе що терном увінчаний
ридаю кайданням Твоїм мученицьким
у віснику цім утомленім
вісю мокрою омиваю слово своє
синівське з-за океанського світу
де Ти уподобав собі нині з'явитися
і освітити лице моє що ще не вродилося
до Твого розп'яття
Сповнений твором цим бачу сонце покидає мене
але Ти сповниш мене світлом його
серце моє з Тобою

Ти бо писав: "Коли ми діждемося Вашингтона"
Воістину відпусти погорду мою і гріхи мої
щоб побажати нині: "А діждемось таки колись"
Скажу ще Тобі покритий гіркотою Господа
нашого Сотворителя але в любові до Нього
доля судила мені повчати світ
святими думами Твоїми
задля нашого спасіння
і чую як сходиш Ти до мене нині
ликом істинним від Духа істинного
бо тінь я є Твоя прескорбная
Утри сльозу мою
Нехай же лист pomoже мені вийти
із пристрастей земних
без числа согрішених мною
Прошу на останнє в листі цїм зболенім
даруй мені розгрішення щедротами слова нашого
ізціли єлеопомазанням строфи мої звуки мої
зідхання ізціли моє
палко цілую світлом дихання Твого...

Вінніпег—Харків, квітень—травень 1989

ДЗЕРКАЛО

Вадим Назаркевич

Ось уже скільки часу минуло, а я й досі не зрозумів, навіщо зруйнували наш будинок. Я і нині, як і тоді, — приголомшений, спантеличений, здивований. Це зробилося моїм звичайним станом. Я живу так, як живе людина, шойно вражена чимось безглуздим, жорстким, чимось таким, що не має жодного виправдання і пояснення: навіщо? чому?

Невже помилка зачалася від самого початку вже в проєкті будинку, ще тоді, як закладався підмурок? Невже тоді людина не передбачала, не знала майбутнього?.. Чомусь мені все частіше здається (я майже переконаний в цьому), що така людина була. Вона не працювала. Вона мислила. Хтось інший натруджував руки, рвав собі жили, був щасливий і старанний — будував на віки. А та людина дивилась і мислила. Вона була загадкова зі своїм мисленням. Але їй вірили — як будівничий вірить будівничому, вірили, що вона мислить з такою самою поступовістю, як кладеться цегляна кладка: цеглина до цеглини, з важким, але радісним наближенням до істини, як до завершення будування Споруди...

Ніхто не міг припустити, що та людина мислить зовсім про інше. Що думка не така обмежена, як звичайна матеріяльна, фізична річ. Що для будівничого найголовніше — це конкретна споруда, яку він зводить, тоді як для мислителя — це дріб'язок, абишиця, другорядна справа. Він може, з наміром йому одному відомим, лише аплікувати наймізернішу, найнезначнішу крихту своєї мислі (таку найнезначнішу, нібито взагалі відмерлу), оголосити її, щоб підтримати ентузіязм будівничих, щоб дати їм нібито повну волю на віки вічні. Величезна тінь покривала задуми цього мислителя.

Ото мені й здається все частіше, що була така людина, котра знала, що побудоване буде врешті зруйновано й що буде затіяно нове будівництво, ще грандіозніше. Нічого вічного нема. Вічна лише думка мислителя. Важливо, щоб ці тупі, обмежені будівничі не здогадалися, що мисль не має жодних меж, що вона ширяє понад усім заземленим, конкретним вшир і ввись... Що жоден будівничий з усіма своїми примітивними замашками ніколи не може навіть наблизитись до еліти мислителів... Я так приголомшений, що навіть сумніваюся, чи це те слово.

Спочатку всі мої почуття зводились до сліпого протесту. Я відстоював власну свободу. Я теж був схожий на будівлю. Кожна людина чимось схожа на будівлю, яку зводить природа, а потім ніби покидає напризволяще і кожен мусить добудовувати себе сам.

Я вже давно вступив у цю стадію самобудування. Інколи мені здавалося — все, будівництво завершене. Так, інколи я вважав себе завершеною спорудою, гарною чи поганою, але вивершеною. Я мусив приступати до іншої роботи. До роботи над світом. Робити поправки в собі, будуючи вже поза собою. Тож коли час сліпого протесту минув (це, здається, називається інфантильністю) — з'явився страх. Я здогадався, що й мене можуть зламати, за якимсь невідомим мені законом, як будь-яку споруду. Мене перестали хвилювати неживі, неодухотворені будівлі. Навіть їх руйнація. Я мусив зберегти останнє — самого себе. Я чув саме тут величезну небезпеку й загрозу. В мені поступово шезло відчуття ідентичности, відчуття, що, руйнуючи щось матеріальне поза мною, руйнують одночасно духовне в мені. Ні, я вже боявся, що без будь-яких зовнішніх аналогій приступляться одразу до мене.

Моє життя зробилося не те що нестабільне, воно зробилося ніяке. По суті, воно припинилося разом із зруйнуванням дому. Лишилася боротьба за останні крихти, за мінімум. Це шалене віддалення від справжнього життя, від нормально випростаного часу. Це життя в деформованому часі. Потрібно безліч маленьких зусиль (це вкупі — велике виснажливе зусилля), аби раптом опинитися в такій площині, де викривлення, потворна деформація несподівано шезає. Світ набуває злагоди і ясности. Окрім цих хвилин — постійний рух по кривих площинах, постійна готовність і напруга. Що в такому разі і за таких обставин відбувається з пам'яттю?

Пам'ять не діє на повну потужність. Це уривки, клапті єдиного пошматованого цілого. Це не спокійний, зосереджений погляд в потужний телескоп (або мікроскоп). Це хвильове зазирання, це влучення зручної миті підскочити й зазирнути за високий паркан (мисль мислителя), там, за ним, — все твоє минуле. Що ти встиг запримітити? Підстрибни ще раз. Підстрибни сто разів, якщо на дев'ятдесят дев'ятому підстрибі не впадеш у відчай, у зневіру. Там, за парканом, — одвічні гони, марш, постійна мобілізація населення. Це життя в стані неоголошеної війни проти пам'яті, натужне викривлення, деформування часу... І десь там був твій монастир.

Я вже не побудую те, що має побудувати кожний будівничий, справджуючи своє життя. Можливо — щось інше... Бо в мені сліпої й святої віри лишилося на денці. Не для буйного розкошування. Курінь на один сезон сонця. Це й немало для людини, але не для будівничого. Що може бути святішого від домівки, в якій прожило поспіль кілька поколінь? Хіба що храм. Чиє право на земельне володіння не було порушене як мінімум впродовж одного століття, той повинен був зберегти сліпу віру. Їх наземні споруди, навіть у вигляді халуп, існують в одному часі з храмами.

До першого повіву вітру

Дзеркало було вправлене у важку дубову старовинну раму з рослинним різьбленим орнаментом, що хвилями-вензеллями зрізав верхні кути — саме дзеркало було фігурним і припасованим до розмірів і форм рами — було з нею однакового віку. Вдома воно висіло на затінковій стіні побіленої вапном кімнати. На нього ніколи не падали прямі соняшні промені, та й влітку, коли сонце щедре, вікно затуляли густі виноградні лози з широким листям, яке просвічувалось наскрізь, але пом'якшувало і розсіювало проміння. У такі гожі днини дзеркало набувало світлої водянистости, воно ніби товшало й грубушало, ставало як вода в незайманій луговій криничці.

Час од часу в такі дні кортіло зазирнути в нього: тоді й твоє відображення здавалось нереально-загадковим і чистим, поєднаним з якимось неминушим, вічно триваючим часом, в якомусь тремтливому ніби серпанкові — мить мине, повіє вітерець, вода забрижиться і вид твій шезне...

Щоліта ти носив у собі якусь таємницю. Очима спиняв, магнетизував, погамовував дрижачу воду. Вмів викликати до себе любов. Пам'ятаю це дзеркало, завішане великою чорною хустиною... Думати про себе було гріх. Темна душа і її безсмертя. Світлі душі померлих. Цього не побачиш у дзеркалі. Це пізнається у порівнянні твоєї душі з душею, яка полишила світ. Це ототожнення болюче, страшне й стражденне стосується не лише твого життя, але й смерти.

Це було взимку. І це було влітку.

Весна — це щось зовсім інше. Або осінь. Восени будинок ставав схожим на монастир.

Дзеркало висіло над ліжком навкоси. Спиралося на два міцні цвяхи, і відхилений верх напнутими міцними шворками кріпився до третього цвяха. Якийсь час мені було лячно ночувати під важким дзеркалом у темній дебелий рамі. Здавалось, що цвях може випорснути (отой верхній окремішний), або міль помалу поточить шворки (хто знає наміри цієї безмізклої комашини!), і котроїсь ночі вони луснуть, мов струни, і дзеркало впаде на ліжко гострим ребром і розчавить мене уві сні.

Тієї осені я переживав жорстокий крах любови. Я був майже зруйнований зсередини. Ніч була вітряна, глупа. Я зрізав до сутінок виноград і лишив драбину проти вікна. Дош... Нічого не можна було вдіяти із любов'ю.

.....

І от тієї негожої осінньої ночі я схопився з напівсну від гучного гуркоту і брязкоту битого скла. Першої миті подумав: дзеркало! (я думав про нього навіть уві сні)... Але це було не воно. Воно так само

висіло вгорі — тмяне, похмуре, байдужне. Оплутана білою тюлевою занавіскою, крізь скляний пролом у вікні стриміла драбина. Тихо віяло вітром і дощем. Це було так само жакко, як було б, мабуть, із дзеркалом. Здавалось, от-от хтось має залізи по драбині сюди, до мене, скривавившись об гострі уламки скла. Залізи й заглянути в моє дзеркало... А тоді драбина, як гойдалка, перехнябиться і впаде верхом донизу посеред кімнати з кимось, хто буде на ній. З кошиком, вщерть заповненим виноградом.

.....
Тепер я рідко (майже ніколи) зазираю в те дзеркало. Батьків будинок зруйнували і мене переселили на верхечок бетонної вежі. Земля загубилася десь далеко вниз — до цього важко звикати.

Не було жодної змоги припасувати дзеркало в затишному місці, і воно тепер висить у дуже незручному положенні. Бальконні двері, через їдкий цементовий дух, завжди відчинені, і щоб зазирнути в дзеркало, треба ставати на самому протязі. Протяг мене доконає — він розітнув кімнату на дві частини, меншу з яких займає моє ліжко і дзеркало. Воно так само висить над ліжком. Другою, більшою частиною кімнати я зовсім не користуюсь — вона нагадує занедбаний куточок горища, де звалено на купу безліч вже непотрібних речей, які я навіщось цілком забобонно забрав з дому. Інколи я там ставляю у вазоні квіти. Вода з вазону випаровується, квіти геть висихають, як мумії, і шарудять, зачеплені вітром, по-мишачому.

Поверхня дзеркала опинилася під косими променями сонячного вітру. Через цю косину в ньому порушилась здатність до чіткого віддзеркалювання. Відбулась деформація внаслідок якогось оптичного закону. Дзеркало ніби ввігнулося і витягнулось в один бік, і мій відбиток справляє дивне враження. Прикре. Освітлення тут, на вежі, зовсім інше. Це не монастир. Дзеркало звикло до світла, просотаного крізь виноградне листя. Воно тут ніколи не буде нагадувати лугову криничку. Доти, доки висітиме на цій вежі.

(Точної історії дзеркала я не знаю. Якимсь чином воно було вивезене з Німеччини. З якогось розбомбленого середньовічного замку. Від замку лишилася купа руїн, а дзеркало отримало лише кілька подряпин, ніби пташиних пазурів. Можливо, сто років перед цим хтось вже дивився в нього, коли ще вірили в чарівництво Вальпургієвої ночі. Подряпини швидше нагадують незрозумілий китайський гієрогліф, але різьблення рами не дозволяє навіть рипускати цього).

Зрідка сюди на вежу збирається яка-небудь жінка. Вона звичайно уперед всього спиняється насупроти дзеркала. Їй не вадить протяг і різкі, ламані сонячні промені, які шкодять ясному зорові. Жінкам, мабуть, не подобається відображення в дзеркалі. Вони миттю втрачають кокетство, зухвалість, грацію. Похмурні-

шають, стають задумливими. Квапляться швидше спуститися вниз на землю. Я не годен нічим зараяти. Є дзеркало. Мої слова не можуть переконати, зробити з порожнечі щось варте поцінування. Щоб знайти співмірність своєї душі з іншою душею не варто навіть дивитися в бік дзеркала. Кожне дзеркало має свою окрему історію: не думати тільки про себе, якщо це не призведе до ще більшого думання про себе.

В погідні літні дні я інколи вибираюся на луки, знайомі з дитинства. Шукаю криничку і дивлюсь до першого повіву вітру.

ВІТАЄМО ЛІНУ КОСТЕНКО!

Редакція журналу *Сучасність* вітає Ліну Костенко, видатну українську поетку з її 60-річним ювілеєм і з премією фундації Тетяни та Омеляна Антоновичів. Бажаємо кріпкого здоров'я і творчих успіхів.

Ліна Костенко

МОДЕЛІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА В РАДЯНСЬКІЙ І НЕРАДЯНСЬКІЙ НАУЦІ

Соломія Павличко

Оглядаючи розвиток радянського шевченкознавства, приходимо до думки, що його найцікавішим і найпродуктивнішим періодом були 1920-ті роки. В той час воно організувалося в науковій інституції, консолідувало зусилля і почало генерувати нові ідеї. Це була епоха дискусій, полеміки, яка з плином років набирала характеру нетерпимости. Вчені академічної орієнтації, частина яких зформувалася й завоювала авторитет ще до революції, не знаходили розуміння в революційних публіцистів, які взяли Шевченка на свій червоний прапор, а також у нового покоління науковців, котрі швидко засвоювали нову соціологічну методику. Остання після того багато разів перекроювалася й видозмінювалася, але саме вона лягла в основу всього наступного українського радянського літературознавства.

Головний інтерес сьгодні викликають, звичайно, праці так званого академічного шевченкознавства, яке в тяжких умовах наростаючої критики все ж створило цілий ряд колективних збірників, річників, індивідуальних монографій, окремих статей. Йдеться про праці Павла Филиповича, Бориса Навроцького, Сергія Єфремова, Олександра Дорошкевича та Михайла Новицького, а також цілої групи істориків, театрознавців, мистецтвознавців і письменників, які прилучилися до колективних видань.

В одному з перших таких видань його редактор П. Филипович констатував: "...не маємо... наукового всебічного аналізу (соціологічного, психологічного, формального, історико-порівняльного та інш.) Шевченкової спадщини".¹ В такому розумінні наукових завдань шевченкознавства на перше місце, крім збирання матеріалів, висувалося їх вивчення з погляду різноманітних шкіл і методів літературної аналізи. Через сім років у вступній статті до чергової колективної праці Ієремія Айзеншток писав: "... Дослідники-марксисты мусять найпильнішу увагу віддавати й іншим методам літературної науки (напр., методу формальному, філологічному і т. д.). Це потрібно не тільки для боротьби з ними, а й для того, щоб врятувати, засвоювати позитивні риси цих методів, покористуватися з їх досягнень та надбань".² Як бачимо, акцент дещо змінився, однак наука ще не відмовилася від плюралістичних засад і широкого прийняття різних методів досліджень. Академічне шевченкознавство 1920-их років утримувалося від категоричних заяв, шукало своєї методи, необхідної для створення синтезуючих досліджень, однак написати їх не довелося.

Ближче до трицятих років саме за "нейтралізм" його "розбили" представники іншої партії в шевченкознавстві, керовані несамовитими публіцистами й критиками, які вважали свою науку справою партійною і мислили її за законами боротьби. Термін "боротьба за Шевченка" став принципом радянського шевченкознавства. Він ввійшов у критичний обіг з перших пореволюційних днів, однак остаточно закріпився після однойменної брошури Володимира Коряка (Харків, 1925). Як не дивно, боротьба за Шевченка триває й нині. У тридцяті вона означала фізичне знищення шевченкознавців, як критиків, так і критикованих. У нинішній ювілейний рік вона знову з'являється в заголовку праці Миколи Дубини, котра нагадує вже не боротьбу, а брязкання поржавілими лицарськими обладунками.³

Тридцяті роки, за пізнішою оцінкою Євгена Кирилюка, принесли перелом у шевченкознавство:

Потрібен був певний поворот від академічного, почасти об'єктивістського дослідження спадщини поета до справді партійного, марксистсько-ленінського шевченкознавства. Поворот цей був здійснений у "Тезах до 120-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка" Відділу культури і пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У 1934 року, в статтях В. Затонського, А. Хвилі, Є. Шабліовського, Ю. Йосипчука та ін. Великий поет, за аналогією з ученням В. І. Леніна про Белінського, Чернишевського, Добролюбова, Некрасова, був визначений як селянський революційний демократ.⁴

До цього визначення давно йшлося. Його шукала марксистська, а точніше вульгарно-соціологічна наука. Спочатку Андрій Річицький назвав Шевченка "співцем передпролетаріату", пізніше з'явилися визначення мужицького і селянського поета, "речника селянської газети України" (Б. Навроцький), нарешті співця наймитсько-кріпацької голоти (Євген Шабліовський). Є Шабліовському належить і канонізоване визначення поета як революціонера-демократа (стаття "Пролетарська революція і Шевченко", 1932), далі розгорнуте у цілому потоці монографій.

Попередню ідею продовжувала інша — "Шевченко — соратник і послідовник Чернишевського". Саме ця тема опинилася в епіцентрі досліджень тридцятих років, особливо в книжці Є. Шабліовського *Шевченко і російська соціал-демократія* (1935). По суті, всі вони доводили аналогічність, абож навіть генетичну залежність світогляду поета від комплексу ідей російської соціал-демократії. Останні так само максимально спрощувалися й спотворювалися. Обґрунтовуючи у свій час ідею необхідності вивчення теми "Шевченко—Чернишевський", О. Дорошкевич писав: "і тут нам не допоможуть навіть мемуари, бо ці мемуари, звичайно, писали надто помірковані люди, що не могли збагнути

Шевченкових революційних прагнень, ані співчувати славному російському соціалістові Чернишевському".⁵ О. Дорошкевич, очевидно, мріяв про створення типології філософських пошуків, про широке порівняння політичних, історичних і філософських поглядів Шевченка на фоні його доби. Однак мимоволі відкрив дорогу для довірливих, політизованих тлумачень, не опертих на реальну історію. Формула в наступні роки максимально здеградувала й вивітрилася. Недаремно її так різко критикував Ярослав Дзира у статті "Геній і платні коментатори його творчості".⁶ Водночас ідею революційности поета, його "ідейного аванґардизму" на тлі доби вперше ґрунтовно, академічно й історично тлумачить Іван Дзюба тільки в 1989 році.

Наступна догма шевченкознавства — "Шевченко — народний поет". Першим на народність Шевченка вказав Костомаров. Ще за життя поета й зразу по його смерті саме це поняття опинилося в центрі статей, спогадів, досліджень (Володимир Максимович, Пантелеймон Куліш, Микола Добролюбов, Михайло Драгоманов, Микола Сумцов та інші). У визначенні Костомарова та його сучасників поняття народности було рецидивом романтичного мислення. Драгоманов, позбавлений романтизму, пропонував це поняття переглянути. В 1920-ті роки ідея зазвучала гостро у відомій полеміці О. Дорошкевича й П. Филиповича, з одного боку, та А. Річицького, з другого. В різні часи в саме поняття вкладався різний смисл — демократизм (Максим Горький), національність (Леонід Білецький) і т. д. У процесі утвердження "єдиномислія" української радянської науки, приблизно в 1936 році у статтях Б. Коваленка, П. Колесника, Ю. Йосипчука перемогло поняття народности такого змісту (визначення Ю. Івакіна):

Під народністю Шевченка стали розуміти передусім те, що Шевченкова творчість відповідала корінним інтересам народних мас, сприяла визвольній боротьбі народу, відображала його думи і прагнення. Народности змісту Шевченкової поезії відповідала народність його форми — велика простота, близькість до фольклорних джерел (хоч у ті роки не всі ще це питання правильно розуміли).⁷

І, нарешті, остання в ланцюгу догм чи складових моделю — критичний реалізм поета. У 1937 році, за аналогією з Пушкіним, якого того ж року визначили основоположником реалізму в російській літературі, Шевченко став основоположником реалізму в літературі українській. Остаточно закріпилася ідея про еволюцію поета від романтизму до реалізму. Раніше її обстоював Сергій Єфремов, тепер на Єфремова вже, звичайно, не посилялися. В теорії, не житій остаточно до наших днів, романтизм сприймався як щось вторинне, другорядне по відношенню до реалізму. В рамках нашої

культури романтизм крім того пов'язувався з "поміщицькою", а реалізм — з пролетарською чи народною літературою. Крім того передбачалося, що як реаліст Шевченко мав бути атеїстом або матеріялістом, або хоча б стихійним матеріялістом. На останньому зробив особливий наголос Олександр Корнійчук на VI пленумі Спілки письменників СРСР у 1939 році. Очевидно, ця "діалектична" формула мала засвідчити перемогу нашої науки над вульгарним соціологізмом, про яку так само відрапортував пленум.

У цей саме історичний період українські вчені Галичини, серед яких були такі, що до революції емігрували з Росії, виробили свій модель шевченкознавства. Як і радянський модель, він оформився до дати. В 1934 р. вийшла книжка Степана Смаль-Стоцького *Т. Шевченка. Інтерпретації*, трохи пізніше — твори поета під редакцією Павла Зайцева, у 1939 мала вийти, однак вийшла тільки в 1955 році, його ж біографія Шевченка.

У спрямованості на доскіпливу інтерпретацію тексту методика Смаль-Стоцького нагадує американську "нову критику", алеж при тому його висновки виявилися серйозно політизованими, спрямованими не на вузьке, а на широке прочитання Шевченка і підкріплення його текстами окресленої політичної плятформи.

І в цьому моделі не останнє місце займав принцип "боротьби за Шевченка". Захопившись ним, обидві сторони не помітили схожості деяких власних побудов. Вже в наш час це справедливо відзначив Григорій Грабович.⁸ Спочатку радянські дослідники коректно називали своїх опонентів "емігрантськими та західньо-українськими"⁹ авторами, пізніше з'явилося грізне визначення "націоналістичної" науки, і воно не було цілком безпідставним. Адже, наприклад, Л. Білецький у своїй брошурі *Народність чи національність в творах Т. Шевченка* твердить, що головне в поета — його національна сутність і підкреслює, що Шевченко був за національну самостійність України і всіх слов'янських народів.¹⁰ Десять років пізніше С. Смаль-Стоцький немов би продовжив: "ідея націоналізму... находить у нім свого найшляхетнішого речника".¹¹ Одна зі статей Смаль-Стоцького так і називається — "Т. Шевченко — співець самостійної України".

Важливе місце в даному моделі займала ідея релігійності (так само, як у нас атеїзму). Її обстоював ряд вчених-коментаторів зайцевського видання. Найчастіше вона входила в ширшу ідею християнської етики, яка нібито лежала в основі всіх форм Шевченкового мислення. Вчені обох сторін піднімали революційність поета, хоча розуміли її по-різному. На Заході послідовно підкреслювався антиімперський дух Шевченкових поглядів. Вони також поділяли ідею про естетичну еволюцію поета від романтизму до реалізму, і навіть те, що Шевченко — реаліст. Аналізуючи "Тарасову ніч", Смаль-Стоцький, наприклад, вважав, що Шевченко більший реаліст, ніж

романтик. І все це для доведення, що "ідея «вільної» України не романтизм, а реальна вимога поета".¹²

Сьогодні "націоналістичне" шевченкознавство стало частиною літературної історії і хоча його рецидиви трапляються, наукове шевченкознавство Заходу визначається зовсім іншими принципами. Воно, поперше, зорієнтоване на філософію й науку Заходу ХХ століття, подруге, плюралістичне за своїми засадами.

Біля витоків сучасного західного шевченкознавства лежали статті Дмитра Чижевського і симпозиум 1961 року. Його наступні етапи — монографія Юрія Луцького *Між Гоголем і Шевченком. Полюси літературної України, 1798-1847* (1971), збірник статей *Шевченко і критика* (1981) під редакцією Ю. Луцького і монографія Г. Грабовича *Поет як мітотворець. Дослідження семантики символів у Тараса Шевченка* (1982). У збірнику *Шевченко і критика*, за словами автора передмови Богдана Рубчака, представлені "різні аспекти шевченкознавчих студій: біографічний, соціологічний, історичний, компаративний, архитипний, філологічний, формальний, тематично-структуральний і феноменологічний".¹³ Праці західних вчених — Шевельова і Луцького, Рубчака і Грабовича демонструють різні підходи і не творять один модель науки, а ряд різноманітних, самодостатніх моделей. Не кожний з них має риси цілісності, притаманні структурно-антропологічному і мітологічному моделі Грабовича. Саме його теоретична послідовність і цілісність, очевидно, визначає провідну роль у західному шевченкознавстві. Однак співіснування різних моделей Шевченкової творчості, причому співіснування в полеміці, стимулює постійну дискусію і надає життя самій науці.

А тепер повернемося до напрочуд живучого вітчизняного моделю. У повоєнні, точніше в посталінські роки шевченкознавство на Україні розвивалося "бурхливо", особливо, якщо рахувати кількість статей і монографій, яка справді грандіозна. Однак твори поета виходять головним чином з купюрами, а часом з підредагованими текстами, коментарі до них неадекватні, бібліографії неповні. *Шевченківський словник* має прикрі пропуски, особливо, коли справа торкається репресованих і західних учених. У 1970-ті роки шевченкознавство ще не було спроможне до об'єктивної самооаналізи, адже ряд прізвись навіть називати було заборонено. Деякі заборони протрималися до початку 1989 року.

Щождо загальної концепції, то в головних своїх рисах вона існує донині. Вона домінує у працях 1970-1980-их років: *Шевченкознавство. Підсумки і проблеми* (1975), *Шевченківський словник* (1978), особливо у вступній статті Є. Кирилюка, в монографії *Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка* (1980) і знову ж особливо у статті Є. Кирилюка "Творчий метод", в академічній *Біографії* поета (1984), у статті "Шевченко" І тому двотомної *Історії україн-*

ської літератури (1987), в ряді наукових публікацій 1989 року. Книжку М. Дубини тут доповнюють перевидані праці Є. Кирилюка і нова праця Павла Федченка *Тарас Григорович Шевченко*.

В концептуальному пляні розвиток нашого шевченкознавства довгі роки був неможливим. Всю суть науки можна було визначити словами Є. Кирилюка з його статті про творчу методу: "Цю концепцію (йдеться про те, що спочатку Шевченко був революційним романтиком, а потім став реалістом. — С. П.), підтриману всіма вітчизняними шевченкознавцями, ми не збираємося переглядати чи уточнювати".¹⁴ Отже, перед нами наука, яка заперечує навіть можливість внутрішньої полеміки і всі сили спрямовує на боротьбу з зовнішніми ідейними противниками, про яких автор згадує буквально в наступному абзаці. Правда, шевченкознавство могло розвиватися й розвивалося в тих галузях, де прямий диктат моделю не був надто твердим, тобто в текстології, у вивченні окремих аспектів стилю, віршування, біографії, оточення, зв'язків з зарубіжним, головним чином слов'янським світом, у коментуванні творів. Загалом, якщо шевченкознавство як наука і зберігалося в посталінські роки, то це була наука інтерпретації нюансів і деталей. Останні вивчалися всесторонньо. Щождо моделю як цілісної структури принципів, то в різні часи його розхитували й підривали окремі статті Олександра Білецького й Максима Рильського, Ярослава Дзири і Михайлини Коцюбинської, Василя Скуратівського й Івана Дзюби. І справа не у вірності чи універсальності висунутих названими авторами ідей, є в їхній альтернативності домінуючій схемі.

Ювілейний рік засвідчив критичну тенденцію по відношенню до офіційного шевченкознавства. Його висловили більшою чи меншою мірою всі радянські автори, представлені в *Сучасності*, ч. 5. Однак вони не заторкнули питання, як повернути шевченкознавству концептуальність. Зробити це, на мою думку, може відмова від усіх догм старого моделю і передовсім від першого з них — боротьба за Шевченка. Так само слід переосмислити, а на моє глибоке переконання, просто відмовитися від понять "народність" і реалізм як творчя метода. Обидва з них — саме ті старі міхи, в які вже не влиєш нове вино. Щождо форми "революціонер-демократ і послідовник Чернишевського", або, іншими словами, філософських і політичних поглядів поета, його світогляду, то її фактично почав переглядати І. Дзюба у книжці *У всякого своя доля*.¹⁵ Він чи не вперше наповнив реальним змістом поняття революційної демократії, проаналізувавши Шевченкову концепцію народу, самодержавства, православ'я на широкому тлі ідейного розвитку доби. Фактично вперше розкрито зміст політичних ідей поезії Шевченка, визначеної як поезія політична. І. Дзюба своєю студією наніс серйозний удар по спотвореннях як Шевченка, так і

української літературної історії, котра бачилася українським вченим чимось вторинним, другорядним по відношенню до російської літератури.

Ще й тепер у радянській науковій літературі домінує теза, що саме там генерувалися ідеї, а українські письменники могли їх запозичувати, або, наприклад, недостатньо добре розуміти. Сьогодні історія української літератури, побудована просто за аналогією (до чого закликали Тези ЦК КП(б)У 1934 року), не може бути ні теоретично виправданою, ні об'єктивною. Між іншим, про це ще в 1940-их роках застерігав ніким не почутий О. Дорошкевич.¹⁶

Для руйнування старих стереотипів і догм І. Дзюба, використавши методу об'єктивної історичної аналізи, повернувся в добу поета. Д. Наливайко, автор другого й на сучасний момент останнього оригінального дослідження про поета — "Шевченко в європейському контексті", вивчаючи типологію стилів, історичну поетику в її розвитку, не послуговується поняттям "метода", а захищає романтизм Шевченка і романтизм як напрямок. Однак Д. Наливайко стоїть на позиції еволюції від романтизму до реалізму, поширюючи її до головної ознаки самого часу. В реалізмі першої половини минулого віку він підкреслює "універсальні" індивідуальні стилі, іншими словами, "синтез на реалістичній основі елементів реалістичних і романтичних".¹⁷ Крім того, автор відкидає старе поняття народності і відносить Шевченка до так званого "народного" чи "фолкльорного" романтизму, приписуючи йому (з чим важко погодитися) "органічну народність світобачення".¹⁸ Ідею народності поета поділяє, правда, даючи їй своє дещо мітологізоване формулювання, І. Дзюба.¹⁹

На мою думку, знищення старого догматичного, суспільно й політично обумовленого моделю, основні положення якого сформувався в 1930-их роках і діють донині, не може бути успішним, якщо наука не осмислить свою власну історію, а через цю історію — свою теоретичну неспроможність. Радянське шевченкознавство вийде з кризи, коли стане плюралістичним. І не в пляні висунення якихось поодиноких ідей — їх і тепер чимало, особливо в сфері так званої "письменницької" критики, — а коли виробить послідовні й цілісні за методикою аналізи і її інструментарієм підходи. Радянські вчені не мусять обов'язково брати на озброєння феноменологію, психоаналізу, структурну антропологію чи деконструктивізм, хоча їх засвоєння було б плідним для нашої науки. Вони можуть і самі виробити нові методи і започаткувати нові школи, розбиваючи при цьому, — і це найважливіше, — існуючу методологічну монополію ще цілком живого вульгарного соціологізму.

1. *Шевченківський збірник* (Київ: Державне видавництво України, 1921), стор. 7.
2. *Шевченко*, річник перший (Київ: Інститут Тараса Шевченка, 1928), стор. 232.
3. М. І. Дубина, *За правду слова Шевченка. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Т. Г. Шевченка в Західній Україні (1842-1939)*, (Київ: "Вища школа", 1989).
4. *Шевченкознавство. Підсумки і проблеми* (Київ: "Наукова думка", 1975), стор. 176.
5. О. Дорошкевич, *Етюди з шевченкознавства* (Харків—Київ: ДВУ, 1930), стор. 17.
6. Ярослав Дзира, "Геній і платні коментатори його творчости". *Сучасність*, ч. 5, 1989, стор. 104-108.
7. *Шевченкознавство*, стор. 185.
8. George G. Grabowicz, *The Poet as a Mythmaker*, (Cambridge: HURI, 1982).
9. О. Дорошкевич, *Етюди з шевченкознавства*, стор. 5.
10. Леонід Білецький, *Народність чи національність в творах Т. Шевченка* (Кам'янець на Поділлі, 1920), стор. 37.
11. Степан Смаль-Стоцький, *Т. Шевченко. Інтерпретації* (Варшава, 1934), стор. 173.
12. Там же, стор. 48.
13. George S. N. Luckyj, ed. *Shevchenko and the Critics, 1861-1980*, (Toronto: CIUS, 1980). George S. N. Luckyj, *Between Gogol and Sevcenko* (Мюнхен: Wilhelm Fink Verlag, 1971).
14. Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка (Київ: "Наукова думка", 1980), стор. 12.
15. І. Дзюба, *У всякого своя доля* (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами), (Київ: "Радянський письменник, 1989).
16. О. Дорошкевич, *Реалізм і народність української літератури XIX століття* (Київ: "Наукова думка", 1986), стор. 31.
17. Д. Наливайко, "Шевченко в європейському контексті", *Спільність і своєрідність* (Київ: "Дніпро", 1988), стор. 286.
18. Там же, стор. 245.
19. "Шевченко не просто роздумував про народ, філософствував, писав. Він як поет відтворив свій народ у безлічі людських характерів і доль, у своєму власному образі. Сам народ говорив його генієм". І. Дзюба, *У всякого своя доля*, стор. 195.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ Т. ШЕВЧЕНКА В ЧАСИ ПЕРЕБУДОВИ І ГЛАСНОСТІ

Галина Кошарська

Теперішня політична філософія, яка під назвою "перебудова" характеризує нову епоху в суспільному житті України і всього Радянського Союзу, проявляє себе і в мистецтві, зокрема літературі. Вона відповідальна за прояв і нову інтерпретацію давно заборонених творів, за переоцінення їх, хоч покищо в деякій атмосфері розгубленості і непевності. В Україні вперше вийшов повний *Кобзар*¹ включно з сімома досі забороненими творами. Раніш написані радянські літературознавчі праці на тему Шевченкових творів тепер нерідко відкидаються як щось викривлене і несмачне, а на їх місце готуються нові, на зразок шевченкознавчих досліджень, написаних українськими вченими західного світу.²

Представлення Шевченка як символу стремління до вільної, самостійної України, в минулому, очевидно, дратувало радянських критиків, які досі подавали стандартну інтерпретацію його головних тем: соціальна свідомість, атеїзм та антиклерикальність.³ Їхнє ігнорування Шевченкового великого патріотизму дозволяло їм зосереджуватися на темі соціологічної несправедливості, відсуваючи набік його ставлення до національного питання.⁴ Та ще у 1892 році Борис Грінченко писав про Шевченка, що він "ясно бачив прапор своєї нації, тоді як ніхто інший його не бачив".⁵

Новий підхід до творів Тараса Шевченка можна поділити на певні ідеологічні категорії: його погляди на соціологічну несправедливість; ставлення до національного питання, до чого і входить той абстрактний критерій, що його Микола Жулинський недавно назвав "духовною субстанцією"⁶; боротьба Шевченка за українську мову, хоч вона і перехреснується з національним питанням, виступає нині, до певної міри, самостійно.

Зміни, про які тут йде мова, в основному відбулися за рік. Щоб простежити їхній розвиток, зосередимось лише на одній українській радянській газеті — *Літературній Україні*, тижневику, що виходить у Києві і є органом правління Спілки письменників України. Як барометр для висловлення літературної думки, ця газета чи не найкраще віддзеркалює найменші зміни в офіційному ставленні до сенситивних літературних тем. У статті "В Українському фонді культури" старший експерт Українського фонду культури Н. Кравченко окреслює як "три провідні теми, пов'язані з поетичним образом Кобзаря. Це — кріпацька неволя та героїзм україн-

ського народу в боротьбі проти панського гніту й іноземних поневолювачів, ... жіноча тема... і третя — Шевченко — поет, мислитель, революціонер...".⁷ Такі характерні евфемізми далеко не відійшли від стандартного висловлювання радянських критиків попередніх років, про що свідчить і цей уривок з передмови до двотомного *Шевченківського словника*, який був виданий ще 1978 року: "На ідейній основі марксистсько-ленінської методології зросло радянське шевченкознавство, яке [...] визначило видатну роль поета-революціонера в історії визвольного руху народів царської Росії...".⁸

А цей *Словник*, спершу запланований як "Шевченківська Енциклопедія", не міг стати нею, бо, як пояснила Оксана Пахльовська, "верховний ідеолог М. Сулов відчув щось глибоко націоналістичне і вочевидь вороже соціалізму" в самій назві такого видання.⁹ Хоч авторка і робить це зауваження з глибоким сарказмом і не подає доказів на це, однак переглянувши *Словник*, легко можна їй повірити.

Але якщо глянути на пізніші числа з 1988 року, можна спостерегти у статтях про Шевченка перші сміливі відхилення від шаблону. Хоч і тут, і навіть у найновіших статтях, час від часу трапляються ті самі добре вивчені епітети про постать Шевченка, як, наприклад, "революційно-демократичний інтернаціоналіст",¹⁰ все ж таки починають появлятися і сильні твердження про те, що "Нам заповідано навчитися чужого і не цуратися свого. А в нас частина українців зреклася рідної мови".¹¹

Вже 23-тє число часопису відкриває, так би мовити, новий етап, хоч і з певною обережністю. В ньому Павло Мовчан, член Спілки письменників України, пише: "Віра в ідею національного самовизволення була сформульована чітко для загалу Т. Г. Шевченком".¹²

Перехід в інтерпретації Шевченка від висвітлення соціальних до висвітлення національних ідей вже зовсім конкретно виявляє себе від початку ювілейного, 1989 року — року 175-ліття від дня народження поета. В ч. 10 *Літературної України* за минулий рік Юрій Мушкетик пише про Шевченка, як про "найбільшого патріота рідної землі", а голова Товариства української мови Дмитро Павличко, виступаючи на святі рідної мови, сказав: "Національний нігілізм... набрав за останні десятиліття таких масштабів, що це явище можна прирівняти до атомної катастрофи уповільненої дії".¹³

У наступному числі газета продовжує підкреслювати Шевченкові дороговкази щодо збереження рідної мови і, за словами секретаря правління Спілки письменників України Бориса Олійника, сказаними на ювілейному святі, щодо "соціального і національного визволення". Він вважає за перше Шевченкове завдання "пробудження національної свідомости народу..." і вказує

на його ненависть до "того лакейського перед чужим і нігілістичного до рідного мікроба, який культивувався упродовж сторіч..."¹⁴ І хоч усі ці виступи покищо пересипані старими фразами, вони вражають своєю зміною в інтерпретації, особливо тоді, коли на тому ж святі виступає і перший секретар ЦК Компартії України Володимир Щербицький і в своїй промові не лише називає "неправдивими" всякі спроби на націоналістичну інтерпретацію, але й вказує на Шевченкову "боротьбу за здорову міжнаціональну співдружність людей, проти будь-якого націоналізму і великодержавного шовінізму".¹⁵

Зміна в підході загалом до українського літературознавства, а зокрема до інтерпретації Шевченка, показує себе радикальною вже у числі 22 (1989), спершу у виступі Дмитра Павличка на відкритті Міжнародного Шевченківського форуму під назвою "Від серця Європи до серця України", який відбувся у Празі 10 травня, а ще сильніше у словах Оксани Пахльовської, яка виступила на форумі як представник Києва. Павличко називає Шевченка "не тільки творцем української літературної мови, а й творцем української національної свідомості". Він, зокрема, сказав:

Нам важливо збагнути, що ідеї Тараса Шевченка, в основі яких було гнівне засудження російського самодержавства і колоніалізму, жорстокого кріпосництва і лицемірного месіанства, а також осуд українського паразитичного, рядженого в патріотичне лахміття сентиментального поміщицького класу, зіткнувшись саме в поемі "Єретик" з ідеєю слов'янської солідарності, викресали вогонь посланія "І мертвим, і живим...", цього розширеного заповіту нашому народові вершинного Шевченкового твору, яким формується наша національна свідомість.¹⁶

Оксана Пахльовська, як літературознавець, авторитетно засуджує і минулі, і теперішні обставини:

Українське літературознавство майже сімдесят літ займалося фальсифікацією історії власної літератури й експортувало це уявлення про неї за рубіж. Я не могла назвати італійським друзям, перекладачам Кобзаря, жодної книжки, де Шевченка аналізували б як нормального поета світового рівня. І не треба підмальовувати вульгарно-соціологічні руїни то там, то сям. Давно час розвіяти викривлений образ українського письменника, образ українця взагалі, інакше це загрожує нам втратою національної гідності. Якщо не скажемо собі правди сьогодні, далі не підемо.¹⁷

Відважні слова. А це лише сконденсовані думки; набагато ширше і ґрунтовніше подає їх О. Пахльовська у своїх репортажах про симпозіум, який відбувся у кінці травня — на початку червня в Італії при участі близько тридцяти українців та славистів з

багатьох країн світу. При ньому створено Міжнародну Асоціацію українців з центром у Києві.¹⁸

Вертаючись до вищезгаданих ідеологічних категорій, можна сказати, що переоцінення, яке тепер відбувається в радянській пресі, — це, за словами Жулинського, "орієнтація на пріоритет загальнолюдських гуманістичних цінностей над клясовими".¹⁹ Вона вперше дає змогу об'єктивно оцінити Шевченкові історичні постаті та історичні події, а сучасна боротьба за українську мову підсилена словами Шевченка і від них набирає відваги. А в сьгоднішніх обставинах, зокрема в центральній Україні, засвоєння української мови мусить бути кроком до самостійності.

1. *Літературна Україна*, ч. 11, 1989, стор. 2.

2. Виступ Дмитра Павличка під час дискусії при Макворі університеті в Австралії у липні 1989 р.

3. Vera Rich, «Taras Shevchenko—Songs Out of Darkness» (London, 1961), стор. XIX.

4. Наприклад, вступ до кн. «Taras Shevchenko — Selected Works — Poetry and Prose» (Москва: в-во "Прогресс", 1979), стор. 11-17.

5. George Luckyj, ed. «Shevchenko and the Critics, 1861-1980» (CIUS, University of Toronto Press, 1980), стор. 117.

6. Микола Жулинський, "Шевченко і сучасна духовна ситуація", *Сучасність*, ч. 5, 1989, стор. 168.

7. *Літературна Україна*, ч. 4, 1988, стор. 7.

8. *Шевченківський словник*, т. I, головний редактор Є. Кирилюк (Київ: в-во Академії Наук УРСР, 1978), стор. 5.

9. *Літературна Україна*, ч. 30, 1989, стор. 2.

10. *Літературна Україна*, ч. 10, 1989, стор. 1.

11. Там же.

12. *Літературна Україна*, ч. 23, 1988, стор. 4.

13. *Літературна Україна*, ч. 10, 1989, стор. 1.

14. *Літературна Україна*, ч. 11, 1989, стор. 5.

15. Там же.

16. *Літературна Україна*, ч. 22, 1989, стор. 5.

17. Там же.

18. *Літературна Україна*, чч. 29, 30, 31, 1989.

19. М. Жулинський, стор. 169.

УКРАЇНОЗНАВСТВО В КИТАЇ

Лю Дунг

Україна — популярне і знайоме слово для китайського народу. Всі знають, що це найурожайніша і надзвичайно багата на природні добра земля. Вона є житницею і джерелом копалин Радянського Союзу. Всі знають, що там живе працьовитий, відважний і широкий народ, який має давню і славу історію. Але особливо притягнуло увагу китайців те, що там жили, працювали і творили такі великі постаті як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші видатні письменники. Як це так склалося, що про них знають у Китаї? А тому, що ще недавно, себто на початку цього сторіччя, наші попередники почали досліджувати Україну. Вони познайомилися з українськими письменниками, перекладали їхні твори на китайську мову. Вони їм розказували людям про історію і традиції України. Серед них були відомі, світової слави письменники, які втішаються великою пошаною і любов'ю китайського народу: Лу Сінь, Мао Дунь, Го Можо та інші. В 1912 році у Китаї появилася переклад першого вірша Тараса Шевченка:

Ой три шляхи широкі
Докупи зійшлися,
На чужину з України
Брати розійшлися.

Переклав його Чжоу Цзожень, брат Лу Сіня, з англійської мови. Разом з віршем вмістили ще біографію поета та інформацію про його творчість.

Пізніше, в 1921 році, для журналу *Сяошо Небао* сам Лу Сінь переклав "Заповіт" Шевченка. В тому ж числі був вміщений також вірш "Сонце заходить, гори чорніють" у статті під заголовком "Роздуми із в'язниці" авторства Мао Дуня. Всі ці матеріали були взяті із статті німецького вченого Карпелеса "Короткий нарис української літератури".

Під час війни з Японією китайська інтелігенція в окупованому японцями Шанхаї та в інших містах вела активну пропаганду про радянських письменників, у тому числі і про українських. В 1942 році вірші Шевченка "Заповіт", "Садок вишневий коло хати", "І виріс я на чужині", "Сон", "Я не нездужаю", "Якби ви знали паничі" та інші друкувалися в китайських журналах.

Але справжнє, в усю глибину і широчінь досліджування українських поетів почалося в Китаї у 1949 році, коли постала Китайська Народна Республіка. Це був пам'ятний, незабутній час

досліджень українознавчих дисциплін. Твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Олександра Корнійчука, Василя Стефаника перекладали на китайську мову і вони користувалися великою популярністю і любов'ю китайського народу.

У 1961 році в Китаї урочисто і широко відзначено соті роковини з дня смерті Тараса Шевченка. Газети і журнали помістили ряд нових поетичних перекладів, декілька статей та наукових розвідок про життя і творчість поета. "Великий поет, незламний борець" — таку назву мала стаття Чжан Тєсяня у журналі Спілки письменників Китаю *Вєньбао*. Сунь Вей у статті "Співець народних повстань" розповів про життя поета, зробив аналізу кількох його творів. У Пекіні відбувся вечір, присвячений поетові. На вечорі виступив Мао Дунь із вступною промовою. Відомий професор, перекладач з російської мови Цао Цзінхуа виголосив доповідь під назвою "Донеси, весняний вітре, і наше «незле, тихе слово» до Тараса".

Можна сказати, що майже кожна китайська людина знає про Тараса Шевченка. Я пам'ятаю, — а було це в 1950-их роках, коли я ще була маленькою дівчинкою, — я вже знала про Тараса Шевченка. Тоді в Китаї висвітлювали кінофільм Київської кіностудії ім. Довженка під назвою "Український поет Тарас Шевченко". Сценарій фільму перекладено на китайську мову і видано масовим накладом. В той час великий вклад у дослідження української літератури вносили такі видатні китайські перекладачі як Го Баоцюан, Мей Хай, Чжан Тєсян та інші.

У той час, у вересні 1964 року, засновано першу і єдину секцію українських студій. Це була наша секція, що знаходилася в Уханському університеті на факультеті чужих мов. Секція була під керівництвом Міністерства освіти Китаю. Тоді між нашою північною провінцією Хубей і Україною, між містами Ухань і Києвом, був дружній зв'язок. В секції працювало чотири особи. В 1965 році, коли я закінчила університет, мене призначили працювати в тій секції. Ми дістали багато книжок з України, в тому числі було чимало творів відомих українських письменників. Ми також передплачували українські газети і журнали. Ми кинулися з відкритим серцем і великим запалом до праці, але, на жаль, не почастило тоді багато зробити. Почалася так звана "культурна революція". Під кличем "Геть феудалізм!", "Геть капіталізм!", "Геть ревізіонізм!" наша секція перестала існувати. Кабінети і бібліотека секції перетворилися в штаб червоногвардійців. Всі наші книжки, газети, журнали були повністю знищені, а нас, університетських працівників, загнали фізично працювати на села, назвавши це "перебудовою думки" або "переорієнтацією".

У 1970 році ми повернулися до університету, але нашої секції не відновлено. Нам прийшлося обмежити заняття до викла-

дацької роботи. Щойно в 1985 році Державний комітет освіти пригадав собі нас і дав доручення, щоб ми відновили нашу секцію. От так ми знову почали нашу роботу. Коли взяти до уваги, що від 1966 до 1985 року — це тільки 19 років, то скільки великих змін за той час відбулося в Україні! Ми не знали, як жив в тому часі український народ. Ми не знали, яке становище там в університетах, школах, технікумах. Ми не знали, скільки нових письменників за той час появилось, скільки нових творів опубліковано! Одним словом, перед нами розкрилося широке, запущене, неоране поле. Але ми не падали духом. Ми вирішили будувати нову секцію на тому широкому запущеному полі. Обміркувавши, вирішили, що головною ціллю нашої дослідницької роботи буде перебудова України в галузях культури і освіти.

В першу чергу ми вирішили приготувати монографії на теми: "Україна і Китай", "Культура в Україні", "Освіта в Україні". В другу чергу ми вирішили видати "Підручник української мови", "Граматику української мови", "Збірник вибраних творів українських письменників". Крім того плянували видавати журнал під назвою "Культура і освіта в Радянському Союзі й Україні". І врешті в програмі викладів для студентів включити такі лекції: 1) "Загальне знання про Україну", 2) "Культура і освіта в Україні", 3) "Читання творів українських письменників", 4) "Українська мова".

Основні принципи і методи нашої дослідницької роботи такі: реалістично підходити до дійсності, відмовляючись від старих стандартів; звільнення ідеології від пересудів, а при тому опертя на самостійну думку і смілі пошуки; серйозне і уважне ставлення до вивчення історії і сучасного становища; вивчення проблем України у зв'язку із вивченням Радянського Союзу в цілому; порівняльне вивчення культури і освіти в СРСР, Україні і Китаї.

Впродовж трьох коротких років ми досягнули багато: відновили Українську секцію, де працює п'ять осіб; встановили зв'язок з Київським університетом, Академією Наук України та Українським союзом дружби між Китаєм і Україною; започаткували міжнародну співпрацю між нашою секцією і окремими канадськими українцями. Ми вирішили провести в 1991 році в Гамільтоні конференцію на тему "Україна і Китай". Маємо намір посилати китайських дослідників до Канади, щоб вивчати українську мову (цей проєкт реалізується при допомозі професора Петра Потічного з МекМастерського університету в Гамільтоні, Канада). В цьому відношенні я є першою шасливою особою, на якій цей проєкт експериментується. Будемо видавати журнали на теми: *Культура і освіта в Радянському Союзі і в Україні*. Досі вийшло шість чисел цього журналу. В них багато місця присвячено Україні, наприклад: "Розвиток культури і освіти в Україні", "Київський університет", "Місто Київ", "Життєвий рівень в Радянському Союзі і в

Україні", "Перебудова в українському кіно", "Вивчення осягів українців у Канаді і в Америці", "Канадський Інститут українських студій та його праці". Плянуємо розбудувати нашу скромну бібліотеку. Ми вже дістали багато книжок з України та від українців, які проживають на Заході. Хочемо стати членом Асоціації китайських дослідників по вивченню проблем Радянського Союзу та східно-європейських країн. Хочу підкреслити, що в 1987 році завідуючий нашою секцією професор Хе Жунчань брав участь у конференції в МекМастерському університеті в Гамілтоні, доповідаючи на тему: "Культура Київської Руси". Повернувшись до Китаю, він написав статтю, в якій тепло згадує про перебування та зустрічі з українцями в Канаді.

Крім нас цікавляться українськими справами, а зокрема культурою українського народу і дослідники інших відділів в університетах та наукових інституціях Китаю. В цьому числі є відомий перекладач Ге Баоцюнь. Після кількарічної кропіткої праці у 1983 році він видав *Кобзар* китайською мовою і написав передмову до нього. В ній він докладно висвітлив життєвий і творчий шлях Т. Шевченка. Ге Баоцюнь відзначає багатогранність таланту поета, аналізує його прозові і драматичні твори, характеризує доробок Шевченка як художника. В збірку включено 80 віршів та поем, три автопортрети поета та 15 малюнків українських художників з українського видання *Кобзаря* 1963 року. Нині Ге Баоцюнь працює над темою "Українська лірика", в якій будуть помішені вибрані твори Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки. Він є також автором перекладів деяких творів Василя Стефаника і Марка Черемшини. За останні десять років в Китаї вийшло китайською мовою чимало книжок, в тому числі понад два десятки книжок українських письменників.

Мають своїх прихильників серед китайців і Михайло Коцюбинський, Панас Мирний та сучасні українські письменники, як Григорій Тютюнник, Павло Загребельний, Юрій Щербак, Борис Олійник, Іван Драч. Але одним із найбільш популярних українських письменників серед китайців все таки слід уважати Олеса Гончара. Деякі твори згаданих письменників були перекладені на китайську мову.

Дуже цікаво згадати, що в минулому році китайський журнал *Радянська література* присвятив ціле число українській літературі. Його головний редактор Лю Нін написав статтю, в якій дав високу оцінку українській літературі та її письменникам. Він писав: "Українська література має довгу історичну традицію і солідну культурну основу. Українські народні казки дійшли до нас з давніх віків. Першими письмовими працями були *Повість минулих літ*, *Слово о полку Ігоревім* та інші. Ми, китайський народ, зберігаємо глибокі почування до української літератури. Ми знайомі з нею. Переклади багатьох перлин української літератури можна знайти в нашій

країні". Лю Нін ще писав: "Буде весна, коли це число дійде до читача. Надіємся, що воно стане ніби весняною ластівкою, раннім вішуним національних літератур Радянського Союзу".

Щоби допомогти китайським дослідникам вивчати українську мову, науковий колектив Гейлюндянського університету склав українсько-китайський словник, який нараховує 30 тисяч слів, та приготував коротку граматику української мови. Працювало над тим проєктом 13 науковців упродовж трьох років. Згаданий словник вийде друком в найближчому часі.

В останніх роках китайські письменники мали можливість відвідувати Радянський Союз. Ге Баоюнь, Тан Делін, Лю Нін та інші побували в Москві, Ленінграді і Києві. В серпні 1985 року, перебуваючи в академічному відрядженні, Лю Нін відвідав Спілку письменників України, де провів дуже цікаві інтерв'ю з Олесем Гончарем, Павлом Загребельним та іншими, включно з перекладачем з китайської мови Іваном Чирком. Його вітали дуже сердечно. В 1986 році Тан Делін їздила до Києва, щоб взяти участь у шевченківських святкуваннях. Її також вітали дуже сердечно. Спілка письменників України дала їй низку творів з рекомендаціями видати їх китайською мовою. Всіх їх опублікувати відразу було нам не під силу, проте огляд важніших творів української літератури критика Віталія Коваля перекладено на китайську мову.

В квітні минулого року професор Потічний отримав листа від завідуючого нашою секцією професора Ха Жупчана про відновлення дружніх зв'язків між провінцією Ху Бей і Україною. Українська делегація вже побувала в Ухані. Незабаром делегація нашої провінції відвідає Україну. Ректор нашого університету також дістав запрошення від ректора Київського університету і незабаром він і декан нашого факультету поїдуть до Києва, як члени делегації.

Українознавство в Китаї розвивається успішно. Проте, я думаю, що воно ще краще розвинеться, якщо співпраця між Китаєм і Україною, між Китаєм і західними українськими дослідниками розвинеться в усю глибину і широчінь.

СЕЛЕКТИВНИМ ОКОМ

Богдан Певний

Навіть тим, хто тримає палець на живчику назріваючих подій в українському образотворчому мистецтві, стежить за його пульсуванням, виставка, на яку хочу звернути увагу читача, була неочікуваною. Назвемо її умовно *Виставкою молодих мистців зі Львова*, бо формально названою вона не була. У відповідь на запитання зацікавлених відносно подробиць організації виставки, присутні на її вернісажі — амбасадор Української РСР до ООН Генадій Удовенко в супроводі почету дипломатів і "патріарх" українського мистецтва діаспори Святослав Гординський, які, samozрозуміло, прибули сюди нарізно, без попереднього взаємного порозуміння, — безрадно здвигали раменами. Мовляв, самі дізналися про виставку з оповіщень в американській пресі, а присутні тут, на вернісажі, не так з цікавості, як завдяки відчуттю відповідальності, підтримати почин земляків на чужині.

Як це гарно, що самохіть, незалежно від усього, існують у нас спільні прагнення.

Про *Виставку молодих мистців зі Львова* я довідався від свого давнього друга і винятково обдарованого аквареліста Зеновія Онишкевича, члена *Ліги студентів мистецтва Нью-Йорку*, в галерії якої вона відбувалася. Треба зазначити, що *Ліга студентів мистецтва Нью-Йорку* — це творче об'єднання мистців і студентів мистецтва, а одночасно однойменний вищий навчальний заклад. Основана вона була ще восени 1875 року групою студентів нью-йоркської Національної академії, яким не був до вподоби пануючий в ній консервативний лад і зухвале трактування викладачів, особливо одного з них — професора Лемуеля Е. Вілмарта. Новий навчальний заклад був створений на вірець вільних паризьких ательє і академії того часу, де прийнятою метою мистецьких студій було, в першу чергу, самонавчання за допомогою взаємного обміну набутиим знанням під керівництвом досвідченого інструктора, звичайно відомого і успішного в своїй професії мистця, який періодично обговорював праці студентів. Такою залишилася *Ліга студентів мистецтва Нью-Йорку* і дотепер. Впродовж 115-літнього існування *Ліги* у її майстернях працювала значна кількість видатних американських мистців різних течій і вона увійшла в історію американського мистецтва не лише як окремий провідний навчальний заклад, але, в загальному, як поважна рушійна сила американського мистецтва.

Олег Тісол, *Автопортрет* (1987, олія, полотно)

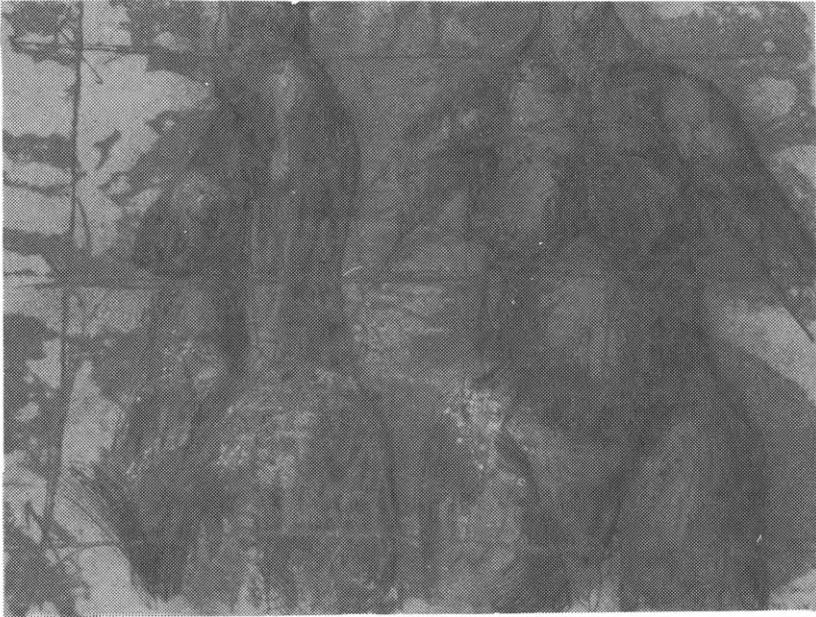
Інколи в Нью-Йорку одночасно відбувається дві або й більше українських виставок. Так, саме у час вернісажу *Виставки молодих мистців зі Львова*, у неділю, 22-го жовтня 1988 року, в галерії Об'єднання мистців українців в Америці (ОМУА) проходила виставка під назвою *Три покоління Лісовських*. Вже своїм задумом ця виставка могла бути предметом уваги зацікавлених нюансами історії нашого мистецтва, де помітна роля так званих "мистецьких родин". ("Чи мистецький талант переходить з генами?"). Для прикладу, однією з таких "мистецьких родин" була відома родина Кричевських: брати Василь і Федір, сини Василя Микола і Василь та

онука Катерина Росандіч-Кричевська, дочка Василя. Паралельною, хоч з меншим розмахом і резонансом, була родина Лісовських — батько Роберт, дочка Зоя Лісовська-Нижанковська і онука Лада Нижанковська. Тут, звичайно, в центрі уваги — тепер призабута, бурхлива декоративно-бароккова графічна творчість самого Роберта Лісовського, "останнього із нарбутівців", як його назвала мистецтвознавець Марина Антонович-Рудницька. Нині, коли в Україні заговорили про національну символіку, творчість Лісовського особливо курйозна: він — автор пластунської лілеї, переплетеної тризубом, і ОУН-івського "революційного" тризуба з мечем, краще відомого в 1920—1930-их роках.

Одначе властивість мистецтва Лісовського далеко не курйозна. Поперше, він — професіоналіст з великою ерудицією. Почав Лісовський свою мистецьку освіту в Миргородській художньо-промисловій школі ім. Миколи Гоголя у легендарного Опанаса Сластіона, неперевершеного ілюстратора Шевченкових *Гайдамаків* і автора галереї портретів українських кобзарів, продовжував її у прославленій Київській художній школі у клясиків українського образотворчого мистецтва Федора Кричевського і Олександра Мурашка, а закінчив у Державній високій мистецькій школі у Берліні, вступивши до неї 1927 року. Та, мабуть, найбільший мистецький досвід набув Лісовський в Українській державній академії мистецтв у Києві, де вчився від часу її заснування 1917 року в клясах Михайла Бойчука і Юрія Нарбуто. З Нарбутом, що мав вирішальний вплив на формування його творчості, Лісовський перебув до кінця життя великого майстра, 1922 року. Його близькими друзями були мистці Василь Седляр, Павло Ковжун, Анатоль Петрицький, Василь Крижанівський і Микола Бутович. Свій творчий шлях графіка Лісовський започаткував обкладинкою до *Соняшних клярнетів* Павла Тичини. Педагогічну діяльність Лісовський почав викладами рисунка і малярства в Українській дівочій семінарії 1922 року у Львові, а від 1929 року викладав графіку в Українській студії пластичного мистецтва в Празі. Він був організатором, разом з Дмитром Антоновичем, великих ретроспективних виставок української графіки в Берліні 1933 року і пізніше в Римі 1938 року. І це тільки дещо. Звичайно, виставка *Три покоління Лісовських*, зроблена провізорично, не могла дати повного образу мистця.

Згаданий вже Зеновій Онишкевич розказував на вернісажі виставки *Три покоління Лісовських*:

Вперше я мав нагоду зустріти Роберта Лісовського в Лондоні у 1960-их роках. Він був імпазантною особою — стрункий, елегантний і завжди сповнений творчих плянів. Цілий день ми обходили музеї, галерії, а опісля він запросив мене до своєї робітні. Показував нові зариси-етюди до більших картин. Ми просиділи до ранку — я слухаючи, а він оповідаючи, а

О. Сердюк, *ТТІ* (1989, монотип)

радше відкриваючи мені очі на мистецькі події, що діялися в Києві перед і після революції. Адже він був учнем нашого надзвичайного Нарбута. Прізвища Кричевських, Мурашка, Бойчука й інших почали набирати для мене реальних форм. Яка велика шкода для нашої історії мистецтва, що я в той час не мав змоги зареєструвати це все на стрічці, це ж були слова очевидця і співтворця української національної академії у Києві..

Все таки, за словами Марини Антонович-Рудницької, у 50-ліття смерти Нарбута, 1970 року, було записано на магнетофонну стрічку в Лондоні інтерв'ю з Лісовським, в якому він з великою любов'ю та пієтетом згадує Нарбута як людину, як мистця та учителя. Ось що переповідає Марина Антонович-Рудницька:

Надзвичайно цікава його розповідь про систему навчання у клясі Нарбута, якого називає творцем модерної української графіки. Студенти приходили до кабінету, що виглядав як музей. Підлоги були вистелені старовинними килимами, на стінах висіли портрети гетьманів та козацької старшини. У шафах зберігалися скляні вироби, кераміка, печатки, герби, емблеми, старі грамоти й різні прикраси. Посередині стояв великий дубовий дуже масивний стіл, на якому можна було провести найтоншу лінію.

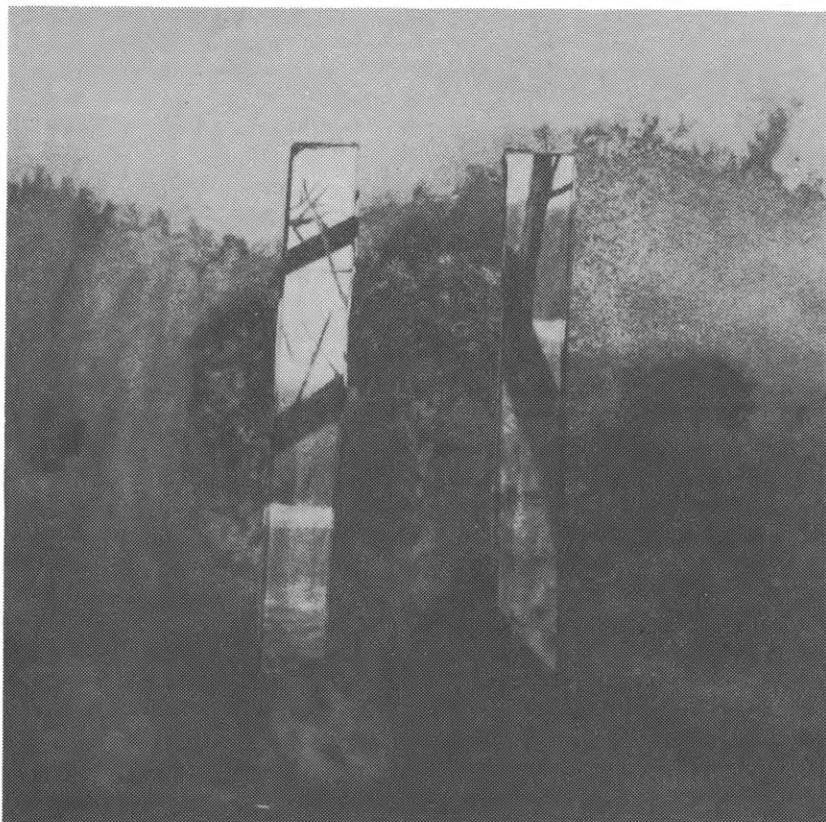
Сам Нарбут приходив на лекції в чумарці та жовтих сап'янцях. Він був закоханий в українську старовину й старався вшепити цю любов своїм учням. Казав, що тільки докладно вивчаючи старовину, можна будувати на старих традиціях сучасні мистецькі вартості. З тим наміром він водив своїх студентів до музеїв та до таких скарбниць українського мистецтва, як збірки родини Ханенків та Терещенків...

Треба додати, що Роберт Лісовський народився 1893 року в Немирові на Вінничині. Батько його Антін був інженером, а мати Юліяна фон Анзер походила з німецького роду. Це вона вибрала йому ім'я Роберт. Україну Лісовський покинув 1922 року — жив у Львові, Берліні та Празі. 1945 року він переїхав з Праги до Лондону, де прожив 17 років і тільки на схилі віку переїхав до Женеви, де і помер 1982 року.

Дочка Роберта Лісовського Зоя, яка від 1955 року постійно живе у Женеві, — це зріла, свідомо свого таланту і можливостей малярка з широкими, як у її батька, зацікавленнями. Отримавши у спадок талант і, що важливіше, хатню мистецьку атмосферу, вона пішла своїм творчим шляхом, посиленням солідною мистецькою освітою у вищих навчальних закладах Відня, Лондону і Риму. Правда, її мистецтво не має батьківської закоханости бароковою старовиною—козацькою збруєю, прапорами, хоругвами і старшинськими клейнодами, з яких він конструював складні композиції. Воно несподівано мужнє і експресивне. За Зоєю Лісовською-Нижанковською — ряд індивідуальних виставок у Мюнхені, Женеві, Ріо-де-Жанейро, Торонті, Нью-Йорку і Чикаго. Свою прив'язаність до мистецтва Зоя передала дочці Ладі Нижанковській, талант якої позначений тим самим завзяттям, яке притаманне Лісовським. Це, мабуть, несправедливо, коли наша увага більше скерована в сторону самого Роберта Лісовського, але така вже доля дітей великих батьків.

Оглянувши виставку *Три покоління Лісовських*, я в товаристві Зеновія Онишкевича і мисткинь Зої Лісовської-Нижанковської, її дочки Ладі Нижанковської та Олі Маришук поїхав підземкою з українського нью-йоркського "Подолу" на "Верхнє місто", де в ренесансній кам'яниці *Ліги студентів мистецтва Нью-Йорку* відбувався вернісаж *Виставки молодих мистців зі Львова*. Тут, між іншим, хочу зазначити, що Оля Маришук, яка народилася в Америці, студіювала мистецтво в Київському художньому інституті, а тепер повернулася з довшого творчого перебування в мистецькій колонії у Сидневі на Україні та успішної, за свідченням радянської преси, поїздки з персональною виставкою, що відбулася у Києві, Львові та Тернополі.

Моя візитна карточка редактора мистецької частини *Сучасности* робить відповідне враження на діючого директора *Ліги*

Ігор Барабах, *Без назви* (1989, олія, полотно)

Росіну А. Флоріо, яка запевняє, що її ширим бажанням є мати змогу повідомити учасників виставки про її успіх і велику кількість відвідувачів. Вона пояснює, що ця виставка — частина культурного обміну: весною 1990 року *Ліга студентів мистецтва Нью-Йорку* вишле виставку естампів, рисунків і малюнків своїх студентів до Львова, хоч ще не устійнено докладно, коли і де у Львові така виставка відбудеться. "Львів, — додає вона, — це столиця Західньої України, краще відома для більшости американців як «Львов», завдяки прийнятій російській транскрипції". Збагнувши нашу поінформованість, вона швидко і відважніше продовжує:

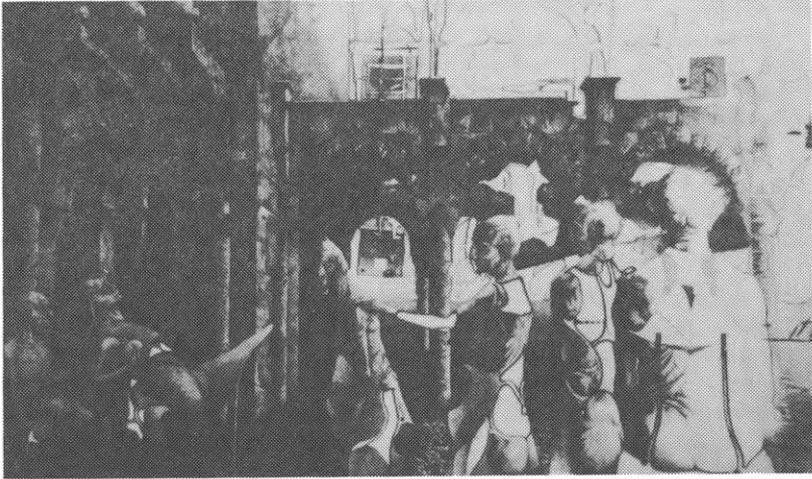
Українським мистцям донедавна не дозволяли виставляти свої твори поза Україною. Ні одна з експонованих праць на цій виставці не є виконана за правилами офіційного мистецтва в Радянському Союзі й

жоден з учасників виставки не є членом упривілейованої державної Спілки художників. Малі естампи і коляжі натякають на видання самвидаву, хоч чимало малюнків великого формату. Тут нема нічого непрофесійного. Більшість учасників виставки закінчили Львівський державний інститут прикладного і декоративного мистецтва. На нашу думку, всі виставлені праці викликають значне зацікавлення. Можливо, у нашому мистецькому світі вони виглядають трохи дивно, але саме оця відмінність робить їх цікавими і притягючими. Судіть самі!

Вона простягає листок паперу, на якому українською мовою написано "кредо", насичене розпукою, жалем і зневірою, підписане Ігорем Подольчаком, Михайлом Москалем, Олегом Тістолом, Константином Реуновом, Анатолем Степаненком та Ігорем Барабахом. Ось його зміст:

Якщо задатися питанням, звідки ми, то, дещо поміркувавши, можемо відповісти: з безодні несвободи, безвихідності і, як наслідок, глибокого духовного падіння, якого тепер називають "роками застою". Гнітюча печать того часу лежить на кожному з нас. Ми вийшли з того нещасного покоління, якому судилося народитись і сформуватись як індивідам саме в цю епоху і її печать ще довго, якщо не завжди, буде маячити на задвірках нашої свідомості. Песимізм і інертність замішані на інфантілізмі думки й поведінки — гріхи, в яких нас звинувачують як "зліва", так і "справа" — не в останню чергу це результат довгої ізоляції нашого суспільства. Ми знаємо, що спроби провентилювати його кількома виставками чи телемостами є чистою ілюзією, бо не сягають глибинної суті цієї ізоляції. Наше суспільство ще не вирвалось з того паралічу, в який його вкинув сталінізм. Зусилля, спрямовані на те, щоб звільнити патологічно усіченого в своїй внутрішній свободі співвітчизника, провадять до того, що він губиться і попадає в глухий кут. Часто він розглядає їх як "замах на основи". Тому такі спроби провалюються в безкінечну порожнечу байдужості та інерції. Мистецтво можливе як блазнювання, офіційна помпезність та ідеологічний пресінг позбавили нас наївного ентузіазму. Однак навіть блазнювання засуджується як злочин... Та не маючи надії, що ви зрозумієте нас, ми все ж зробимо ще одну спробу знайти шлях до самих себе.

На *Виставці молодих мистців зі Львова* були експоновані праці всіх підписаних під текстом наведеного "кредо", окрім Реунова, заповіджених гравюр якого на виставці я не знайшов, натомість численні монотипи О. Сердюка виповнювали витворену прогалину. Про творчість Реунова маємо уяву з його участі у виставці *Діалог через віки* у Київському політехнічному інституті в червні—липні 1988 року. Запам'яталися його коляжі з церати та емалі *Келих лимонаду*, а особливо *Фонтан у саду самотності* та олії *Присмерки відчуження* і *Ольга*. Реунов народився 1963 року в

Ігор Подольчак, Акробатичний етюд (1988, естамп)

Присмерки відчуження і *Ольга*. Реунов народився 1963 року в Києві, а 1989 року закінчив Київський державний художній інститут.

Окрім Реунова, з усіх учасників *Виставки молодих мистців зі Львова* ще лише Олег Тісол відомий з участі у виставці *Діалог через віки*. Це, мабуть, тому, що вона проходила під егідою Київської організації Спілки художників України і на ній здебільша експонувалися кияни. Тісол живе і працює в Баришівці Київської області. Всі учасники виставки в Нью-Йорку — львів'яни, себто пов'язані зі Львовом народженням або освітою, а то одним і другим. Тісол хоч народився у 1960 році в селі Враліївці Миколаївської області, закінчив Львівський державний інститут прикладного і декоративного мистецтва 1984 року. На виставці *Діалог через віки* він експонував три олії великого формату — *Портрет з годинником*, *Сінай* і *Фрагмент*. В Нью-Йорку він був представлений дев'ятьма полотнами меншого формату. Це стилізації, основані на відтворюванні людських постатей, натюрмортів тощо.

З творчістю непідписаного під наведеним "кредо" О. Сердюка доводиться зустрічатися вперше, так як і з творчістю всіх інших учасників виставки (у випадку Сердюка мені не вдалося знайти його імені у виставкових довідках). Народився він у Львові 1955 року, а 1980 закінчив там Український поліграфічний інститут. Тепер працює графіком. У 1987 і 1988 роках Сердюк брав участь у щорічних міжнародних виставках мініатюрного мистецтва в Торонті

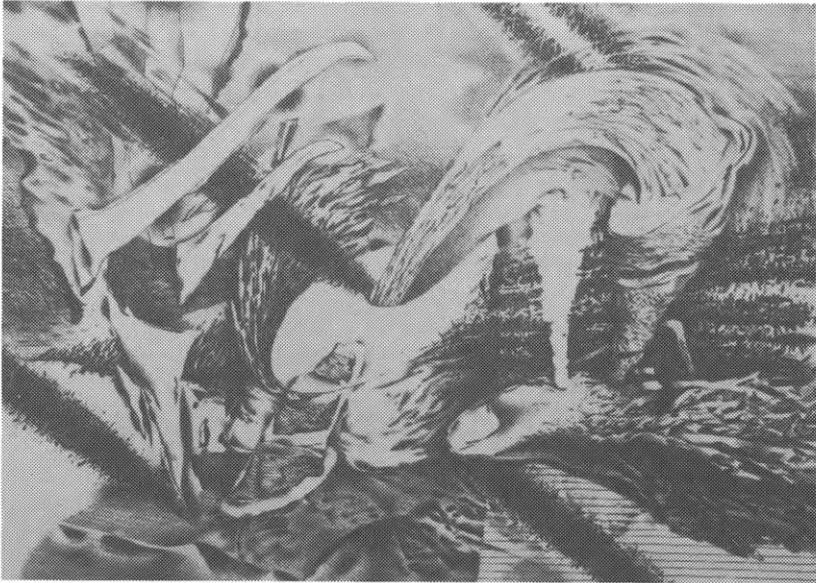
(Канада) і 1989 року — в Мистецькому фестивалі двох прапорів у Даглесі (США). На *Виставці молодих мистців зі Львова* виставлено аж двадцять його монотипів — це дуже сильні, експресивні, психологічні зображення людських, часто жіночих постатей, бравурно перекритих кольоровими, здебільша геометричними площинами, від яких називаються *Трикутник, Квадрат, Круг* тощо.

Як і Сердюк, львів'яни два Ігори — Барабах і Подольчак. Народилися вони у Львові — Барабах 1958, а Подольчак 1962 року. Тут вони здобули мистецьку освіту у Львівському державному інституті прикладного і декоративного мистецтва 1984 року. На цьому їхня подібність закінчується. Барабах показав себе як абстрактний експресіоніст вісьмома великими полотнами, з яких дві пари виступають у формі воптихів, а Подольчак як досвідчений гравер — сімнадцятьма вишуканими, майже метафізичними естампами. Подольчак, видно, мав більше можливостей виставляти свої картини за кордоном — в Англії, Голляндії, Західній Німеччині, Південній Кореї, Польщі, США, Франції та Японії.

Подібно до Подольчака, графікою представлений на виставці Михайло Москаль. Його п'ять літографій абстракційніші від Подольчакових — *Розшуки втраченого часу, Взаємвідмінність, Закон самооборони, Фази буття і Зображення моменту*. М. Москаль народився 1959 року в Прокопівську в Сибірі. 1984 року закінчив Український поліграфічний інститут у Львові, де живе і працює.

Останній з групи учасників *Виставки молодих мистців зі Львова*, Анатоль Степаненко, — найстарший віком і найчисленніше представлений на виставці, бо аж 31-сю працею. Народився 1948 року в Ірпені Київської області, закінчив 1977 року Львівський державний інститут прикладного і декоративного мистецтва і 1984 року Московський інститут кіномистецтва. Працює у Києві режисером. На виставці різнився тим, що більшість його праць — це комбінація журнальних вирізок, світлин та принагідних об'єктів, наклеєних на аркуші картону і відповідно названих — *Приціл метафоричний, Кінець джинсової доби, Чуттєва конкретність спогадів, Спи, дядьку, спи, Неподолані протиріччя, Що ми, власне, знаємо про життя, Метафізика нічних символів, Сентиментальний гербарій, Поцілунок циганки* тощо.

Дарія Даревич в аналітичній статті "Сучасний стан образотворчого мистецтва в Україні" (*Сучасність*, січень 1990), що являє собою скорочений текст доповіді, виголошеної нею на конференції "Гласність, перебудова й Україна" в Іллінойському університеті в Урбані 22-го червня 1989 року, називає понад три десятки мистців, що, на її думку, заслуговують на виділення. Серед них знаходимо лише Реунова, підписаного під згаданим "кредо", участь якого у *Виставці молодих мистців зі Львова* не зматеріялізувалася. Інших учасників виставки Д. Даревич не згадує.

Михайло Москаль, *Репродукція моменту* (1988, літографія)

Правдоподібно, вона не мала нагоди з ними познайомитися, або вважала, що згадувати їх передчасно. Закономірно Даревич не згадує ні одного з членів новоствореного весною минулого року у Львові, поза упривілейовану Спілкою художників України, мистецького товариства "Шлях" — Миколу Андрушука, Андрія і Петра Гуменюків, Ганну Друль, Володимира Кауфмана, Олену Коваленко-Сабальдир, Юрія Коха, Михайла Красника, Миколу Крицького, Еву Маркевич-Царук, Галину Новоженець, Олесья Царука, Ярослава Шиміна і Степана Юзефіва. Братів Андрія і Петра Гуменюків (не плутати з відомим Феодосієм Гуменюком) американський глядач знає з "лубочних картинок", розрахованих на широкі верстви населення і поширюваних у Львові.

Кожен пригадує, яке зворушливе враження зробили на глядача влаштовувані заходами Мирослави Мудрак виставки *Сучасне мистецтво України* у Мюнхені, Лондоні та Нью-Йорку 1979 року з участю Андрія Антонюка, Валерія Басанця, Наді Гайдук, Сергія Гета, Махайла Грицюка, Феодосія Гуменюка, Володимира Макаренка, Руслана Маковса, Віктора Маринюка, Івана Марчука, Володимира Наумця, Олександра Онуфрієва, Валентина Хруща, Володимира Цюпка і Людмили Ястреб. Їхня творчість була помітною ознакою проявів життя в образотворчому мистецтві України. Була вона схизмою в очах чиновників від мистецтва, бо

кидала виклик ієрархії Спілки художників, була вона єрессю, бо фундаментально протиставилася теорії і практиці соціалістичного реалізму. Цікаво сьогодні, оглянувшись, оцінити з перспективи часу творчість учасників виставок *Сучасне мистецтво України*. Багато з нас мали вже змогу зробити це на минулорічних персональних виставках Феодосія Гуменюка та Івана Марчука в Америці й Канаді. Отримане раніше враження не змаліло — навпаки, Гуменюк виріс на пробудника історичної пам'яті народу, а Марчук став апокаліптичним його провісником. В Нью-Йорку персональні виставки Гуменюка і Марчука відбулися в Українському музеї: у червні 1989 року першого і грудні 1989 року та січні 1990 року — другого.

Підсумувати стан сучасного образотворчого мистецтва на Україні надзвичайно важко — не лише тому, що Україна була закована довгі десятиліття застоєм брежнєвщини, а перед тим безпощадно нищена народобивством сталінщини, але й тому, що сьогоднішня Україна пробуджується з несподіваною швидкістю, про яку Володимир Яворівський дуже влучно сказав: "В Україні від вересня до лютого пройшло десять років". Тому в ім'я об'єктивності треба стриматися від остаточної оцінки творчості учасників *Виставки молодих мистців зі Львова* — цілком імовірно, що їхніх прізвищ ніколи більше не почуємо, або, навпаки, зустрінемо їх знову в авангарді нашого мистецтва.

Недавно в Нью-Йорку за склянкою чаю я прочитав письменників з України Юрієві Покальчукові "кредо" учасників *Виставки молодих мистців зі Львова*. Мене особливо хвилювало те місце у ньому, де молоді обіцяють, що, не маючи надії на зрозуміння, вони все ж зроблять спробу знайти шлях до самих себе. Пригадалися тотожні думки і моїх юнацьких років. Ми говорили про трагедії, які пережив наш народ, і психічні рани, нанесені молодому поколінню. Покальчук звернув увагу на цікаву, але ніким не порушену тему психічних переживань дітей в'язнів сумління, репресованих видатних діячів, які у спадщину від своїх батьків дістали помітку їхніх переконань. Говорили ми про трагічну долю Юрія Шухевича, сина Тараса Чупринки, та інших "без вини винних". Між ними про талановитого графіка Богдана Сороку, сина Софії Зарицької та Михайла Сороки, патріотів і каторжників. В обширі тих і подібних міркувань дозволю собі навести статтю "Вірність обраному шляху" Олега Сидора, завідуючого відділом графіки Львівського музею українського мистецтва, про виставку праць Богдана Сороки (*Ленінська молодь*, Львів, 12 грудня 1989).

Доля Сороки-художника складалася дотепер дещо парадоксально. Не можна сказати, що його ім'я є загадкою для мистецької громадськості, чи то навіть для ширших кіл суспільності. Однак це поєднується із досить

Анатоль Степаненко, *Поцілунок циганки* (1985, коляж)

приблизним уявленням про мистецьку індивідуальність Богдана Сороки. Для багатьох вона асоціюється з окремими вітальними листівками, тими чи іншими екслібрисами, кількома майже випадково баченими станковими гравюрами. Випадково баченими, бо в сумнозвісні роки застою Б. Сороці далеко не завжди світив зелений вогник при вході у виставкові зали: комусь не подобалась тематика його естампів, хтось хотів бачити у них майже "занепадницько-формалістичні прояви", іншим ввижалися за ними традиції, що проголошувалися ворожими для мистецтва соціалістичного

реалізму. Щоправда (і тут — ще один характерний для минулого парадокс), українці діаспори були обізнані з творчістю Б. Сороки краще за нас.

І ось тепер у Львівському музеї українського мистецтва розгорнута давно очікувана виставка графіки Богдана Сороки. Вона складається з більш як 200 творів, які вперше у такому обсязі репрезентують найчисленніший доробок Б. Сороки за час, що минув од закінчення 1964 року Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва. Виконані у техніці лінориту, вони ілюструють увесь жанровий і тематичний спектр мистецьких зацікавлень автора. Це — окремі станкові гравюри та ідейно пов'язані цілі їх цикли, тематичні композиції і ландшафти, панорамні міські краєвиди й зображення окремих архітектурних пам'яток, твори символіко-алегоричного змісту або роботи, інспіровані безпосереднім життєвим враженням, ілюстрації до книжок чи екслібриси... Отже, діапазон його інтересів широкий і їх образне втілення — не схематичне. Об'єднує ж їх властивий для Б. Сороки відповідальний підхід як до формально-пластичного, так і до ідейно-тематичного вирішення.

Формування мистецької особистості Богдана Сороки, його індивідуальної манери вислову можна зрозуміти лише в контексті громадсько-культурної ситуації 60-их років, коли ненадовго спалахнула надія на повноцінне і всебічне відродження національної української культури. Та навіть і цього короткого періоду було достатньо, аби ряди літераторів, музикантів, художників поповнилися людьми, що значною мірою творили духовну атмосферу суспільства вже тоді, і більшість із котрих, нерідко перейшовши через різноманітні необгрунтовані утиски та переслідування, — зачинателі перебудовних процесів на Україні й сьогодні. Саме до цього покоління належить Богдан Сорока й естетична програма його базується на світоглядних переконаннях якраз цієї когорти нашої творчої інтелігенції.

Попри всі перешкоди, яких упродовж 70—80-их років для нього не бракувало, Б. Сорока зумів зберегти мистецьку чесність. Це нині дає йому моральне право без докорів сумління глянути на кожен крок пройденого шляху, а його теперішню персональну виставку в музеї українського мистецтва робить цілісною і повновартісною у кожному з її експонатів. Дебютувавши у царині графіки 1969 року циклом *Фольклорні мотиви*, який проілюстрував збірку Ігоря Калинця *Відчинення вертепу*, митець одразу ж зарекомендував себе зрілою творчою особистістю з усталеними світоглядними й естетичними принципами.

У духовно-інтелектуальній атмосфері України початку 60-их років відбулося громадянське становлення Богдана Сороки, вона ж була спонукою для визначення ним своїх мистецьких орієнтирів.

Для Богдана Сороки першочергове завдання — зрозуміти витоки народної психології, національного характеру, аби потім трансформувати їх виразно-сучасними образотворчими засобами новітнього мистецтва (наприклад, цикли *Фольклорні мотиви*, *Українська міфологія* та ін.). Стилістика його гравюр базується якраз на рівновазі національної традиції,

окремих рис народного естетичного ідеалу й елементів формально-пластичної мови новітнього мистецтва ХХ століття. Тобто творчість митця лежить у тому руслі, яке формували чільні представники української культури у 1920-1930 роках, й ці тенденції значною мірою розвиває львівська графіка повоєнних літ. Очевидно, ця лінія є найперспективнішою для майбутнього розвитку українського мистецтва, й успіх, яким користуються лінорити Богдана Сороки — підтвердження цього. Наприклад, на міжнародному конкурсі екслібрисів, що відбувся недавно у столиці Литви, книжковий знак його роботи був відзначений другою премією. Нарівні з іншими працями творчого доробку, на виставці представлені екслібриси Б. Сороки (а їх сьогодні уже 87), у яких реалізуються суттєві пункти естетичної програми художника.

Грунтовність задуму, поєднання інтелектуальної рефлексії і сильного, але стриманого почуття, прискіпливий погляд митця ще раз зауважує гротескові нюанси людського буття, впевненість різця, вираженість композиції і вміле використання декоративної гри чорного й білого у найрізноманітніших градаціях... Усі ці риси в різних співвідношеннях бачимо і в складних, багатофігурних композиціях або філігранно виконаних панорамних видах Львова, і в ілюстраціях або зображенні численних архітектурних пам'яток нашого міста. І усе це в комплексі й забезпечує Богданові Сороці помітне місце в сучасній українській графіці.

Роберт Лісовський, *Заставка* (1925, туш)

НЕВІДОМИЙ ОЛЕКСА НОВАКІВСЬКИЙ

Микола Мушинка

У листопадовому числі *Сучасности* за 1988 р. було опубліковано список 315 творів 63 українських мистців, творів, знищених у Львівському музеї українського мистецтва 1952 р. "експертною комісією" у складі Василя Любчика, Олега Куша та Сергія Раєвського. Серед знищених шедеврів мистецтва було і 12 картин одного з найбільших українських мистців Олекси Новаківського. Всі вони стали жертвою сталінського терору. Та шедеври українського мистецтва, на жаль, пропадають і в наш час, здебільша вже не з політичних причин, а із-за незнання й байдужости. Часом лише завдяки щасливому випадкові вдається врятувати від знищення твори виняткової мистецької вартости. Так, пряхівському фольклористові Миколі Мушинці нещодавно вдалося віднайти понад три десятки творів Олекси Новаківського та обширний рукопис про його життя і творчість. Під час перебування в США Микола Мушинка відвідав редакцію *Сучасности*. Ми попросили його розповісти про свою знахідку. Нижче друкуємо його статтю на цю тему. — *Редакція*.

Влітку 1970 р. я довідався від фотографа Тараса Кушинського, що у підвалі його празької квартири знаходяться українські книжки та рукописи, які він збирається здати на макулятуру, оскільки у Празі ніхто їх не хоче, а його діти, на жаль, не вміють читати по-українськи. З-поміж рукописів мене найбільше зацікавив 216-сторінковий твір без титульної сторінки, тобто без назви й імени автора. Прочитавши його, я зрозумів, що це літературно опрацьовані спогади про якогось українського художника Олексу, написані його близьким другом Іваном. В цілому творі не було жодного прізвища, а персонажі були названі лише власними іменами, криптонімами або псевдонімами. В особі Олекси не важко було впізнати Олексу Новаківського, однак питання авторства твору довго залишалося для мене загадкою.

Виписавши із рукопису кілька основних орієнтаційних пунктів, я почав розшуки. На першому етапі мені дуже допоміг колишній учень О. Новаківського художник Григорій Смольський. Він висловив думку, що автором рукопису може бути адвокат Іван Голубовський, який до 1939 р. жив і працював у Львові. Про його дальшу долю він не знав, однак чув, що дочка Голубовського Галина, яку Новаківський малював у 1930 р., ніби вийшла заміж за якогось чеха і живе у Чехо-Словаччині. Ні адреси, ні теперішнього прізвища Галини він не знав.

Я зробив репродукцію її портрета, опублікованого в київському

Олекса Новаківський, *Портрет Івана Голубовського*
(1905, олія, полотно 57х67 см)

альбомі картин Новаківського (1973), і розіслав кільком своїм знайомим у Празі, Західній Європі та Америці. Ніхто з них її не знав. Це і не дивно: за понад сорок років від написання портрета зовнішній вигляд Галини мусів зазнати суттєвих змін.

Коли я вже втрачав надію, що знайду людину, яка б навела мене на слід Івана Голубовського, поштар приніс листа від сина Олекси Новаківського Ярослава, в якому він, між іншим, писав: "Незвичайно зворушив мене Ваш лист із згадкою про мого батька та його приятеля д-ра І. Голубовського. Правдоподібно це він є, а радше був автором цих спогадів про О. Новаківського. Останній раз бачився я з д-ром Голубовським у Львові весною 1941 р.; після цього він виїхав і правдоподібно перебував на території Чехо-Словаччини, де і помер. В час війни загинув його син, а дочка п. Галя Стон-Балтарович живе у Празі 4, вул. Пельгримовська, 6" (лист з 11 лютого 1947 р.).

Маючи таку цінну інформацію, я негайно написав листа Галині Стон-Балтарович у Прагу з рядом запитань та пропозицією зустрітись. Через два дні пошта повернула мого листа з лаконічною приміткою: "Адресатка померла".

Зараз же наступного дня я поїхав у Прагу. Двері квартири небіжки були запечатані празькою поліцією. Від сусідів я довідався, що пані Стонова після смерти чоловіка ніяк не могла знайти душевної рівноваги. Поїхала до родичів у Сполучені Штати Америки, але звикнути до тамтешніх умов вона не змогла, тому повернулася у Прагу. Через певний час виїхала до родичів у Краків, але й там не знайшла душевного спокою і повернулася додому. Самотність тягарем лягала на її плечі. Втративши сенс до життя, в стані душевної депресії, вона наклала на себе руки. Її тіло знайшли лише через два тижні після смерти, вже у повному розкладі.

Я подався на адресу установи, що опечатала квартиру померлої, де мені підтвердили самогубство Галини на початку грудня 1973 р. Там я довідався, що Галина народилася 2 червня 1913 р. у Дрогобичі, була балериною та піяністкою, однак після виходу заміж вже ніде не працювала. Близьких родичів в неї не було, заповіту перед смертю не написала і, згідно з чехословацькими законами, її майно припадає державі. Та перш ніж так станеться, її спадщина мусить бути оцінена державним експертом. До того часу квартира не сміє бути відкрита. Оскільки квартира державна, а у Празі існує квартирна криза, все це буде поладжено найближчим часом.

Я пояснив, що мене цікавлять лише персональні дані до біографії батька померлої, який написав твір про художника Новаківського. Після довгих наполягань мені у присутності нотаря відкрили квартиру, щоб я міг взяти потрібні папери.

Перше моє враження, коли я переступив поріг квартири, було шокуєче. Усі стіни трикімнатного помешкання були обвішані картинами Олекси Новаківського. Картини були настільки оригінальні, індивідуальний почерк Новаківського в них був так виразний, що їх не можна було переплутати з творами жодного іншого художника. На моїх супровідників, яким майже щодня доводилося вирішувати подібні справи, картини не справили ніякого враження. "Якийсь другорядний аматор їх писав", — казали вони.

— А що станеться з цими картинами? — запитав я, намагаючись подолати зворушення і не виявити, що автор цих картин — художник світової слави.

— Їх повинен оцінити експерт з Національної галерії. Якби якась галерія була зацікавлена придбати деякі з них, вони потрапили б туди. Якщо ні, що є правдоподібним, їх буде продано з аукціону або у магазин "Старожитності". Коли і там ними не зацікавляться, їх доведеться "списати", тобто викинути у сміття.

Мене охопив жах. Невже у Празі, в центрі середньоевропейської культури, можуть потрапити у сміття картини художника,

Олекса Новаківський, *Портрет Галини Голубовської*
(1932, олія, картон 97х57 см)

записаного з ініціативи ЮНЕСКО у список найвизначніших діячів світової культури?

Усі документи, фотографії та письмові матеріали без фінансової вартости мені було дозволено взяти зі собою зараз же. Квартиру знов опечатали. Просяючись з урядничкою, я залишив їй коверт зі своєю адресою та проханням, щоб вона повідомила мені дату авкціону. Дуже кортіло мати хоча б одну з картин Новаківського.

Зібрані матеріали допомогли мені скласти основну біографію автора безіменного твору про Олексу Новаківського та навіть з'ясувати шлях, яким цей твір потрапив на квартиру Кушинських.¹

Через кілька тижнів з Праги мені написали, що спадкова справа покійної Галини Стон-Балтарович завершена. Якби я хотів купити щось із цієї спадщини, можу приїхати 1 квітня на подану адресу.

Перше квітня у нас вважають днем блазнів, днем, коли вільно безкарно покепкувати над людиною, і я, їдучи в Прагу з доволі солідною сумою грошей (тоді я вже другий рік працював пастухом у колгоспі), не був впевнений, чи хтось не вирішив посміятися наді мною саме з приводу першого квітня. Можливість придбання оригінальної картини Новаківського здавалася мені занадто нереальною.

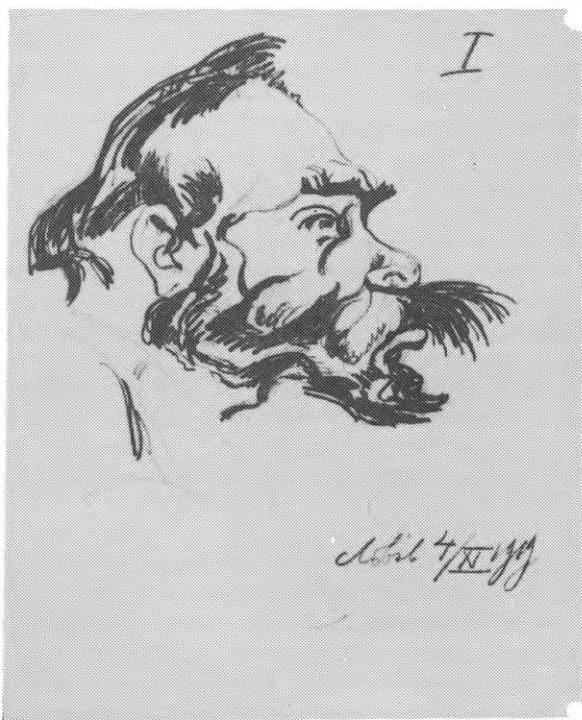
Та нічого подібного не сталося. Навпаки, мені цілком серйозно сказали, що я є єдиним покупцем, зацікавленим у придбанні картин із спадщини покійної Галини, і можу вибрати собі, які хочу і скільки хочу. Ознайомившись з цінами, я вирішив купити усі твори і мені їх з задоволенням продали. Виявилось, що "експерт" із празької Національної галерії не мав уявлення, хто такий Олекса Новаківський. Він, мабуть, не вмів читати, тому що навіть полотна, виразно підписані автором, він означив як картини "невідомого художника" або картини з "нечіткою сигнатурою".

Отак увечорі 1 квітня 1974 р. я повертвся з Праги у Пряшів з найбільшим своїм багатством — кількома десятками оригінальних творів одного з найбільших українських художників. Хоч половину з них становили дрібні рисунки, ескізи та зарисовки, все ж таки була це колекція неабиякої вартости.

Правда, мені сказали, що реальним власником купна я стану лише за два тижні, якщо до того часу не зголоситься якийсь законний спадкоємець.

Два тижні минули, ніхто не зголосився і покупка, згідно з законом, стала моєю власністю. Пізніше моя колекція поповнилася ще кількома творами Новаківського.²

Усі картини були безпосередньо пов'язані з рукописом Голубовського, тому я вирішив не задовільнятися біографічною довідкою, складеною на підставі найосновніших документів, а глибше пізнати його життя і творчість.

Олекса Новаківський, *Шарж на проф. Іларіона Свенціцького*
(олівець, папір 20x15 см)

Серед адрес, знайдених мною на квартирі покійної Галини Стон, була і адреса Емілії Голубовської з м. Вейпрти в Західній Чехії. Я написав їй, вона відповіла і між нами зав'язалося дуже цікаве листування, яке триває донині. Вона є моєю кращою інформаторкою про взаємини І. Голубовського з О. Новаківським.³

На початку червня 1971 р. я відвідав її у Вейпртах і на її квартирі знайшов основну частину архіву Івана Голубовського. Знайдені матеріали дозволили мені значно поповнити і поширити його біографію.⁴

Серед паперів Голубовського у Вейпртах виявилось і кілька списків колекції картин О. Новаківського з різних періодів. Порівнюючи ці списки з картинами, наявними у придбаній мною колекції, можна побачити певні прогалини.⁵

Та чи не найбільшою моєю знахідкою у приватному архіві Івана Голубовського була друга рукописна версія твору про життя і творчість Олекси Новаківського (267 стор.), названа "Розмахом

могутніх крил" (з підназвою "Олекса Новаківський"). Перероблена вона на підставі ґрунтовної рецензії невідомого критика (мабуть, Євгена Вирового), копія якої знайшлася серед паперів з відрізаним заголовком і підписом.⁶

Твір "Розмахом могутніх крил" є важливим документом про життя і творчість Олекси Новаківського, безпосередньо пов'язаний з його картинами, тому я вважаю доцільним хоча б коротко познайомити читачів з його змістом.

Біографічний нарис Голубовського складається з шести розділів. У першому розділі, названому "В бурхливих хмарах молодости", подано біографію О. Новаківського за його автентичними спогадами: народження і дитинство в Ободівці на Поділлі, навчання в іконописця Ф. Клименка в Одесі, перебування у поміщика Бжозовського, навчання у Краківській академії красних мистецтв, помешкання та майстерня у Могилі під Краковом, дружба з родиною Гогульських, зустрічі з Б. Лепким, Липинським, перемога у загальнопольському конкурсі картиною *Серце Ісуса* тощо.

В другому розділі "Своє село" описано восьмимісячне перебування О. Новаківського в с. Брошнів, колишнього повіту Долина, куди він приїхав лікуватися після операції та намалював кілька десятків олійних картин, багато ескізів і зарисовок.

У третьому розділі "Шість років козацької борні" описано краківський (могильський) період творчости художника після закінчення Академії: пошуки форми, боротьба з постійними злиднями, праця над портретами та автопортретами тощо.

У четвертому розділі "Роки майстерства у своєму місті" подано опис життя художника після переселення у Львів 1913 р.: війна, хвороба, лікування, удосконалення майстерности, одруження з Марією Пальмовською та її портрети, характеристика та портрети дітей художника, участь у виставках, персональна виставка 1921 р., розбіжні оцінки критики творів художника, художня школа Новаківського, заснована 1923 р., щорічні виставки робіт учнів школи Новаківського, взаємини з митрополитом Шептицьким, хвороба і смерть дружини, тяжкі переживання, поїздки на Гуцульщину, характеристика учнів художника, погляди на мистецтво тощо.

П'ятий розділ "Хижий смак смерти" подає опис останнього періоду життя художника: перевтомлення, від'їзд з дітьми у Ямну, раптова хвороба, невдала операція (запізнена), передчуття смерти, прощальна розмова з Іваном, смерть 29 серпня 1935 р., похорон, опис художньої спадщини.

Шостий розділ "Іще один діалог" є розмовою автора з уявним критиком про жанр, характер та історію написання свого твору.

Як бачимо, твір І. Голубовського "Розмахом могутніх крил"

Олекса Новаківський, *Серце Ісуса* (олія, картон 38x31 см)
Ескіз до композиції, знищеної у Львові 1952 р.

охоплює все життя Олекси Новаківського — від народження до смерти. Та все ж таки це не є біографія у прямому розумінні цього слова, а скоріше ретроспективні художньо опрацьовані спогади людини, яка довгі роки спілкувалася з художником, інтуїтивно відчуючи велич його таланту. Значна частина підрозділів побудована у формі діалогу, в процесі якого О. Новаківський висловлює свої погляди на мистецтво.

Як відомо, після закінчення Краківської академії красних мистецтв у 1900 році (з золотою медаллю), О. Новаківський поселився у бідній селянській хаті в с. Могила (тепер м. Нова Гута) поблизу Кракова, де інтенсивно малював своїм неповторним імпресіоністичним стилем. В той час його картини майже ніхто не купував і художник жив у постійних злиднях.

Одного разу він серйозно захворів і, не маючи грошей для лікування, у гарячці очікував смерти. На щастя, саме у той час

прибув у Могилу краківський лікар Йосип Гогульський до іншого пацієнта, який звернув його увагу на те, що в сусідстві вмирає без лікарської допомоги якийсь дивний маляр. Гогульський декілька разів відвідав Новаківського, дав йому потрібні ліки і протягом кількох тижнів вилікував його. Ясна річ, що Новаківський був вдячний лікареві за те, що той врятував його від правдоподібної смерти, і не маючи грошей, намалював йому кілька картин, головним чином, портретів — його і членів його родини. Між Новаківським і родиною Гогульських, в якій він був частим гостем, зав'язалися дуже близькі відносини.

Йосип Гогульський, пристрасний шанувальник мистецтва, протягом п'ятих років був єдиним покупцем картин Новаківського. Надавав йому не лише матеріальну, але часто і моральну підтримку. Згодом він опублікував гарні спогади про взаємини з Новаківським.

Останнім власником картин Йосипа Гогульського був його син Роман, що мешкав у Кракові. На жодного мого листа він не відповів, а коли у 1979 р. я відвідав його квартиру, Романа вже не було в живих. Доля картин його колекції мені невідома. Згідно з непідтвердженими даними, деякі з них були вивезені в США.

Особливо широ подружив Олекса з братом дружини Йосипа — Іваном Голубовським, який тоді вчився на юридичному факультеті Ягайлонського університету в Кракові і мешкав на квартирі Гогульських. Іван, лише на шість років молодший від Олекси, був теж закоханий в образотворче мистецтво, а в особі Олекси Новаківського бачив майбутнього генія. Будучи завжди при грошах (на відміну від Олекси, який ніколи їх не мав, а якщо й мав, то не вмів їх утримати), він не раз виручав його із скрутною ситуації, а той віддячувався йому своїми картинами.

В 1905 р. Новаківський захворів на запалення апендициту, був оперований і майже три тижні пролежав у краківській лікарні. У лікарні спеціалісти констатували загрозливий стан його організму, викликаний довгорічними вправами "у трудній штуці голодування та одурювання свого бідного шлунку дешевими, до того й не щоденними обідами". Новаківському грозил туберкульоза і йому запропонували найнадійніше лікарство: свіже гірське повітря, регулярне та кальорійне харчування. Іван запросив його до своїх батьків у бойківське село Брошнів, де вони разом прожили вісім місяців. За цей час не тільки значно зміцніла їхня дружба, але й відновилося надшерблене здоров'я Олекси, художник написав велику кількість картин різних жанрів, з яких кілька подарував або відпродав Іванові Голубовському. З них на перше місце слід поставити портрети Івана Голубовського, його батька Сильвестра та сестри Леонтини Гогульської, кілька краєвидів, малюнків квітів тощо. Тут же у Брошневі він почав працювати і над однією з краших

своїх картин *Пробудження*, створивши кілька її ескізів, збережених у колекції Голубовського. На їх основі він створив три великі картини *Пробудження*, з яких дві були знищені у Львівському музеї образотворчого мистецтва 1952 р. Збережені ескізи є, мабуть, єдиними документами про вигляд знищених картин.

Часом, у хвилини мистецького надхнення, не маючи на чому малювати, Новаківський малював на звороті вже закінченого твору. Таких "подвійних" олійних картин у колекції І. Голубовського є три.

У грудні 1909 р. Новаківський ще раз відвідав Брошнів, створивши тут кілька зимових пейзажів. Голубовський допоміг Новаківському взяти участь в загальнопольському конкурсі на довільну релігійну картину, що його оголосила польська Римо-Католицька Церква. Картиною *Серце Ісуса* О. Новаківський здобув першу премію, що було найбільшою його перемогою у мистецтві. На жаль, і цю картину (розмір 170x118 см) у 1952 р. було знищено у Львові тогочасними інквізиторами. У моїй колекції зберігся прекрасний олійний ескіз цієї картини (розмір 38x31 см).

Після 1909 р. життєві шляхи двох друзів надовго розійшлися. Знову зустрілися вони у Львові у 20-их роках, коли Новаківський був уже загальноновизнаним художником. Він і надалі вважав Голубовського своїм другом, а Голубовський в силу своїх можливостей і надалі намагався матеріально допомагати йому.

У 20—30-их роках колекція картин І. Голубовського значно поповнилася новими творами О. Новаківського. З них на перше місце слід поставити портрет дочки Голубовського Галини, про який була мова на початку статті, та кілька краєвидів: *Захід сонця*, *Гори*, *Перламутрове небо*, *Сад* та інші. Є в моїй колекції й оригінальний портрет митрополита Шептицького з 1931 р., що хоча б частково надолужує втрату двох його портретів, знищених у Львові 1952 р.

І. Голубовський був частим гостем школи Новаківського у Львові. Особисто знав усіх його учнів. Інколи виїжджав з ними і Новаківським у літні екскурсії в Карпати (Космач, Шляхтинці, Дора, Водників, Підлюте). Часом запрошував Новаківського та його синів на свою літню дачу в селі.

Важливе місце у збереженій колекції творів О. Новаківського займають шаржі, карикатури, начерки та дрібні зарисовки. Особливо влучними є шаржі на директора Національного музею І. Свенціцького, який не раз критикував художника. Як пише Голубовський, сам художник ніколи не відповідав на критику, а обмежувався намалюванням влучного шаржу чи карикатури критика.

Крім згадуваних вже начерків до *Пробудження*, на увагу заслуговують начерки до історичних картин *Вїзд Б. Хмельницького у Київ*, *Ярослав Осмомисл*, мітологічної картини *Леда* (два

варіанти), картин на релігійні теми (два варіанти "Святої родини") тощо. Дещо окремо стоять невеличкі акварельні малюнки, датовані січнем 1931 р., мабуть, проєкти великодніх листівок з величезною писанкою у центрі, фігурами ангела (на одному варіанті з галузкою, на другому — з мечем), січового стрільця та романтичної української родини. Є у згаданій колекції і кілька начерків до портретів: подружжя Гвоздецьких, проф. Панчишина та нового портрета Галини Голубовської (в бароковому стилі). До них долучаються зарисовки з ресторанів та каварень, роблені під час розмови на серветках чи клаптиках паперу.

Колекція Івана Голубовського невідомих творів Олекси Новаківського, що тепер знаходиться у мене, становить 24 олійні картини, дві акварелі, сім рисунків пером та 24 начерки, зарисовки, шаржі й карикатури. Деякі з картин (портрети Сильвестра Голубовського та Галини Голубовської) є авторськими повтореннями портретів, що знаходяться у галеріях Львова. Для пізнання творчості О. Новаківського ця колекція представляє неабияку цінність хоча б тому, що в ній представлені твори різних періодів життя художника. Ескізи та зарисовки допоможуть спеціалістам простежити еволюцію деяких його творів, інколи й нездійснених.

Майже реліквійне значення має палітра О. Новаківського з двома пензлями, на звороті якої є два написи — О. Новаківського: "Палітра по намалюванню б. п. Радника Олександра Барвінського... На палітрі розложення красок, якими я накинув шкіз сього портрету в дню 13-го вересня 1932 р." та І. Голубовського: "Палітра б. п. Олекси Новаківського з року 1932 і два його пензлі зі серпня 1932 р., малював ними останній свій твір — зачатий і нескінчений краєвид, в дні 11-го серпня 1935 р. над Прутом, коло каменя Довбуша (Яремче — Ямне) 4 дні перед хворобою і 17 днів перед смертю..."

Ще більшу вартість для пізнання життя і творчості О. Новаківського має художньо-мемуарний твір Голубовського "Розмахом могутніх крил", написаний на підставі понад тридцятирічної дружби автора з художником.

Влітку 1987 р. ми з дружиною і сином знову відвідали Музей Олекси Новаківського у Львові, що його тепер очолює Люба Волошин. При цій нагоді ми зустрілися з сином художника Олексієм, з директором Музею українського мистецтва Андрієм Новаківським (внуком художника) та іншими членами великої родини Новаківських. Всі вони виявили не абиякий інтерес до картин Новаківського з моєї колекції. Я погодився позичити свою колекцію для виставки у Львові під умовою, що до неї буде видано каталог. Цю умову вже виконано.

Переді мною лежить гарно оформлений каталог з передмовою

Люби Волошин, мою вступною статтею, списком усіх творів О. Новаківського та фоторепродукціями десятиох картин. Тепер я чекаю на встановлення терміну виставки, щоб повезти колекцію до Львова.⁷

Рукопис Івана Голубовського "Розмахом могутніх крил" ласкаво погодився підготувати до друку учень Олекси Новаківського мистецтвознавець Святослав Гординський, а видаватиме його Наукове Товариство ім. Шевченка у Нью-Йорку.

Хочу підкреслити, що без перебудови, демократизації і гласности на Україні не могло б бути й мови ні про видання рукопису Івана Голубовського, ні про влаштування виставки новознайдених і від явної загибелі збережених творів художника, 100-річчя від народження якого з ініціативи ЮНЕСКО відзначив увесь мистецький світ.

1. Ця квартира колись належала українському видавцеві Євгенові Вировому, який 17 травня 1945 р., коли його прийшли арештувати працівники НКВД, покінчив життя самогубством, вискочивши з п'ятого поверху своєї квартири прямо перед машину НКВД, якою його мали відвезти. (Детальніше про нього див.: М. Мушинка, "Книгознавець, видавець, філателіст", *Нове життя*, Пряшів, ч. 8, 1989, стор. 6).

2. Про свою знахідку я повідомив працівників Меморіяльного музею О. Новаківського у Львові, виславши туди першу версію рукопису Івана Голубовського, список і фоторепродукції усіх новознайдених творів О. Новаківського та статтю про свою знахідку. На жаль, у тодішніх умовах застою в радянській пресі не можна було опублікувати навіть найменшої згадки про знайдений рукопис та картини. Не маючи змоги надрукувати свої інформаційні статті ні на Україні, ні у Чехо-Словаччині, я вислав їх у Варшаву та Вуковар в Югославії, де їх охоче опублікували (*Український календар на 1978 р.*, *Нова думка*, Вуковар, ч. 13, 1977). Нещодавно у прашівському журналі *Дукля* (ч. 2, 1987) опубліковано один підрозділ з рукопису Голубовського та репродукції сімнадцятиох картин Новаківського з моєї колекції. Моє прізвище тоді ще не можна було згадувати, тому весь матеріал появився друком анонімно.

3. Емілія Голубовська, дочка українського географа академіка АН УРСР Степана Рудницького, нар. 30 травня 1903 р. у Перемишлі. У 1922 р. вийшла заміж за музиканта Івана Охримовича, вчилася у школі Олекси Новаківського, а після смерті його дружини у 1925 р. на прохання митрополита Шептицького разом з чоловіком поселилася на його квартирі (в будинку школи, нині музей) і деякий час була вихователькою його дітей Ярослава та Олексія (Славка і Ждана). Із-за хвороби чоловіка школу не закінчила. Майже п'ятнадцять років співпрацювала з журналом *Українська хата* (малювала модні проєкти). Повдовівши, вийшла заміж за лікаря Андрія Голубовського (сина Івана) і разом з ним на початку 40-их років її

вислали на роботу в Німеччину. Її чоловік загинув під час бомбардування, а вона з тестем та двома малими дітьми переселилася у Вейпрти, де жила до жовтня 1988 р. Нині живе у дочки Іванни в Карлових Варах.

4. Іван Голубовський народився 8 березня 1878 р. в с. Перегінське на Львівщині в сім'ї заможного селянина, ніби чеського походження. Початкову школу він закінчив у с. Борошнів, куди переселився разом з батьками, вищу — на юридичному факультеті у Львові (1900—1904) та Кракові (1904—1907). У Кракові він познайомився з Олексою Новаківським. Після закінчення університету працював у Кракові та в кількох містах Галичини, найдовше у Львові, звідки на початку 40-их років його разом з родиною відправили в Німеччину, де під час бомбардування загинув його син та пропало усе майно, крім колекції картин О. Новаківського, яка чудом збереглася. Після закінчення війни Голубовський, скориставшись чеським походженням своїх батьків (сам він вважав себе українцем), переселився у м. Вейпрти у західній Чехії, де його призначили управителем двох націоналізованих німецьких заводів. Сюди він перевіз і збережену колекцію картин Олекси Новаківського, які вважав найбільшим своїм скарбом. Умер у Вейпртах 17 травня 1957 року. Ще задовго перед смертю, 17 вересня 1952 р., він заповітом розподілив картини Новаківського на дві частини: одну половину заповів дочці Галині, другу — неповнолітній внучці Іванні. Виконавцем заповіту він призначив свою дружину Ядвігу Голубовську, яка за нецілий місяць після смерті чоловіка, 16 червня 1957 р., змінила його заповіт, подарувавши усі картини та рисунки Новаківського своїй дочці Галині, а та відмовилася від половини вейпртської квартири Голубовських в користь Іванни. Отак усі картини із колекції Івана Голубовського стали власністю його дочки Галини, що жила у Празі.

5. У моїй колекції немає таких картин Новаківського із колекції І. Голубовського: *Юр у сходячому сонці* (37x14), *Юр в зимовому пейзажі* (20x14), *Юр-лицарський терем* (23x19), *В горах — в пастухом і дедикацією автора* (20x14), *Будяки в степу — в місячному сяйві* (23x19), *Гори з колибою* (32x25), *Капуста в Космачі* (32x24), *Красвид експресивний*, *Дорога в незнане* (20x14) та *Хохол на рожі — в снігу. Брошнів* (23x19). Ці картини Галина, мабуть, вивезла в Америку або передала родичам, які відвідали її у Празі. З мистецьких кіл Америки мене повідомили, що після приїзду туди Галини Стон кілька картин Новаківського і справді там потрапили у продажу.

6. Є. Вировий перед самогубством знищив усі документи про свої зв'язки з іншими людьми, щоб не навести на їх слід органи НКВД, в тому числі і титульну сторінку рукопису Голубовського. В свою чергу, І. Голубовський, очікуючи небажаних гостей, теж знищив підпис рецензента свого твору, мабуть, у сназі заперечити свої взаємини з ним. Крім праці "Розмахом могутніх крил" в архіві І. Голубовського були й інші рукописи його літературних, переважно автобіографічних творів, а саме: "На межах старого і нового" (про Першу світову війну та революційні події в Західній

Україні, 244 стор.), "Під градом бомб" (про останні місяці Другої світової війни, 35 стор.), "З дитячої кімнати" (пригоди власних дітей, 90 стор.), "Мисливські новели" (десять новел, 240 стор.), "Перший день судовика" (оповідання, 24 стор.), "Небезпечні забави" (оповідання, 74 стор.), "Стара каплиця" (оповідання, 43 стор.), "На світанку" (одноактна п'єса, 20 стор.), "З цікавості" (одноактна п'єса, 24 стор.). Всі ці рукописи нині знаходяться в мене. Я був би дуже радий, якби хтось із літературознавців зацікавився ними.

7. Пропозицію на влаштування виставки картин Новаківського у Львові вперше висунув Емануїл Мисько у статті "Духовний всесвіт" (*Культура і життя*, 1 листопада 1987). Ідею влаштування такої виставки підтримали проф. Микола Колеса та директор Львівського музею образотворчого мистецтва Андрій Новаківський, який доклав чимало зусиль, щоб довести справу до кінця.

Богдан Сорока, *Вертеп* (1989, лінорит)

До статті Богдана Певного "Селективним оком"

ДИСКОГРАФІЯ ШЕВЧЕНКІЯНИ

Степан Максимюк

У 1989 році український народ на Батьківщині і в діяспорі урочисто відзначив 175-ліття з дня народження Т. Шевченка — найвидатнішого поета, талановитого маляра, пророка і генія України. Святкування мали різні форми: наукові конференції, концерти, маніфестації, виставки і т. д.

Про творчість Шевченка написано дуже багато, досліджуються його поезії, проза, малюнки, думки, характер, пісні, які він любив, і багато, багато аспектів його многогранної діяльності і життя. Багато місця в тих дослідженнях відведено музиці визначних українських композиторів на слова творів поета.

Проте досі не зроблено навіть найменшої спроби, щоб дослідити ще одну, на мою думку, дуже важливу ділянку Шевченкіяни — її дискографію: записи на платівки музики на слова геніяльного поета у виконанні визначних українських і неукраїнських солістів, акторів сцени, хорів, оркестр тощо. Ділянка ця дуже розвинена і об'ємиста, проте досі ніхто не завдав собі труда зібрати її матеріяли, науково обробити і подати українському загалові до відома.

Є вже сотні звичайних і довгограючих платівок, на яких зафіксована музика творів Шевченка, скомпонована українськими композиторами, такими як М. Лисенко, С. Людкевич, К. Стеценко, М. Леонтович, М. Колесса, А. Кос-Анатольський, М. Фоменко, Я. Степовий, Д. Січинський, М. Вербицький, О. Нижанківський, О. Бобикевич, М. Волошин, Б. Лятошинський, В. Грудин, В. Заремба, А. Штогаренко, І. Шамо, М. Радзієвський та інші.

Є також платівки і магнетофонні стрічки, на яких записано деклямації творів Шевченка видатними акторами і корифеями української сцени, такими як М. Кропивницький, М. Садовський, Л. Манько, І. Мар'яненко, Й. Гірняк та інші.

На тих платівках виховувалися покоління дітвори й молоді в умовах родинних обставин, на вечірках, приватних зібраннях, можливо, в школах та при різного роду інших okazіях. Від самого початку цього століття грамофон відігравав у світі колосальну виховно-розважальну роль в суспільстві, не виключаючи й України. Популярність платівок проявлялася у виробництві тисяч, а інколи і десятків тисяч копій популярного запису. Грамофон і платівки можна було — за відомостями старших людей — бачити навіть по селах. Тому платівки в культурно-виховному і пропагандивному аспекті легко можна дорівнювати друкованому слову, а в деяких випадках навіть його перевищувати, бо до слуху не потрібно освіти, слухати може навіть неграмотний.

Тему популяризації творчості Т. Шевченка в широкі українські маси способом звукозапису на платівках ще досі ніхто із шевченкознавців у своїх дослідях не заторкнув, хоч, як зазначено вище, на те є багато фактичного матеріалу: платівки, каталоги звукозаписних фірм, грамофонні і звукодослідні журнали і т. д.

Велика частина дослідного матеріалу, який я використав тут, є т. зв. колекція д-ра Дж. Бергера, приватного американського колекціонера платівок, який спеціалізувався на збиранні дореволюційних російських платівок та платівок радянського випуску. Більшість із цієї восьмитисячної збірки становлять якраз такі записи. Крім платівок, в колекції є ще кілька десятків томів старих дореволюційних та кілька радянських каталогів, лібретто записів, фонографічні і звукодослідні журнали, які в той час видавалися в Росії. Проте всі ці матеріали мають деякі часові прогалини, на підставі чого можна припускати, що зібрана тут дискографія Шевченкіани того періоду неповна. Всі ці прецінні матеріали є тепер доступні дослідникам, бо їх подарував д-р Бергер кілька років тому Конгресовій бібліотеці у Вашингтоні. Платівки з інших держав — з Австро-Угорщини, Німеччини, Польщі, Сполучених Штатів, Канади вибрано з каталогів фірм, які ці платівки випустили, та з мого власного архіву і колекції. Багато платівок було випущено з нагоди різних відзначень Шевченківських роковин. Перша платівка була записана десь весною 1900 року в Петербурзі. Це є одна із дев'яти 7-інчових платівок, депонованих в Конгресовій бібліотеці, на якій записана пісня "Нашо мені чорні брови" у виконанні сопрано П. Гаврильцевої-Хмари, про життя і мистецьку діяльність якої мені покищо не пощастило розшукати відповідних інформацій. Сам факт, що її голос записано майже на самому початку застосування звукозаписної техніки в Росії, а також і те, що ці записи зробили два з найбільш визначних і відомих в той час звукотехніків — англієць Сінклер Дарбі і американець із Вашингтону Фред Гайсберг з фірми "Берлінерс Грамофон" — вказує на те, що вона мусіла бути визначною співачкою того часу. Тому що записані матриці в Петербурзі весною 1900 року мусіли бути відіслані до ГанOVERу в Німеччині для штампування платівок, можна припускати, що сама платівка появилася в розпродажі в кінці 1900 або на початку 1901 року, отже напередодні відзначення сорокової річниці з дня смерті Шевченка. Можна також припускати, що платівки П. Гаврильцевої-Хмари є першими українськими платівками у світі, і тому являють собою початки української дискографії.

До 90-ліття з дня народження поета славний український актор М. Кропивницький записав у 1903—1904 роках, також у фірмі "Грамофон", правдоподібно в Харкові, ряд віршів Шевченка.

Журнал *Граммoфонная жизнь*, ч. 3 за 1911 рік, помістив таке односторінкове оголошення: "Ювілейний запис. Т-во «Сирена-

Рекорд», Варшава, Пенькна 33, випускає з нагоди п'ятдесятиліття з дня смерти Тараса Шевченка ряд музикальних номерів, написаних на слова великого українського поета Тараса Шевченка". На цих платівках записано три пісні на слова Шевченка у виконанні українського хору під керівництвом Л. Макаренка. Про це повідомляв той же журнал в числі 15 в списку нових випусків платівок фірми "Сирена" за жовтень 1911 року.

У 1910-1911 рр. відомі солісти тенор М. Менцінський і бас О. Нижанківський записали ряд пісень на слова Шевченка: перший у Стокгольмі і Берліні у фірмі "Грамофон", а другий у Відні у фірмі "Пате". До століття з дня народження Кобзаря появилось багато нових записів, а також копії раніше випущених платівок. Каталог з 1914 року відмічають записи пісень на слова поета хорів під управлінням І. Туровірова, Шереметинського, а солісти І. Гуляєв та І. Реутова наспівують ряд пісень у фірмі "Російський Грамофон".

Пройде багато часу, поки на Україні знову появляться нові ювілейні записи пісень на слова Шевченка. Цим роком є 1939-ий, коли випущено ряд радянських платівок з новими творами і записами пісень. Позначаються вони тим, що на етикетках зазначено: "Т. Г. Шевченко 1814-1939". Соліст Київської державної опери М. Платонов та заслужена артистка З. Гайдай наспівують нові пісні на слова поета відомих нам в діяспорі композиторів М. Фоменка і В. Грудина, про яких протягом десятків років пропав слід в українському радянському музикознавстві. Іншими виконавцями тих ювілейних записів з 1939 року були: О. Петрусенко, І. Паторжинський, М. Гришко, М. Частій, М. Донець, хорова капеля "Думка" та інші. Цікаво, чи до такого "братнього піклування" радянської влади українською культурою в той знаменний час безпосередньо перед вибухом Другої світової війни, подій на Карпатській Україні, не враховувалися політичні мотиви?

1961—1964 роки Шевченківських ювілеїв позначилися цілим рядом нових радянських записів творів Шевченка. Частина їх, яка була записана на платівках зі швидкістю 78 о/хв., внесені в цей список, проте всі довгограючі платівки з того часу, яких є багато, не включені до цієї праці. В майбутньому вони, можливо, стануть другою частиною її.

Список, який мені вдалося тут зібрати, має приблизно двісті назв різних записів пісень на слова Шевченка від 1900 до приблизно 1965 року платівок швидкістю від 74 до 82 о/хв., зроблених акустичним і електричним методом. Проте я вважаю, що він далеко неповний, бо бракує значної кількості дореволюційних російських і австро-угорських каталогів фірм, спеціалізованих журналів, а найбільше самих платівок. Час, воєнні лихоліття, та й взагалі трагічні потрясіння, які протягом цього століття пережив український народ, не були сприятливі для зберігання такого роду

культурних цінностей, а тим самим і досліджень над ними. Тому, на жаль, українська дискографія взагалі та дослідження специфічних тем з цієї ділянки зокрема є надзвичайно трудні. Наші наукові установи на Україні і тут, на Заході, не цікавляться цією ділянкою, немає в них ні одної солідної збірки платівок, каталогів, журналів і т. п. Якщо такі й є, то вони здебільшого у приватних колекціях і про їх існування не знають навіть ті, що тією ділянкою цікавляться. Тому обов'язково потрібно знайти вихід з цього невідрадного становища чи то відкриттям центрального звукозаписного архіву при одній із наших наукових установ, музичному інституті, музеєві під доглядом професійного звукоархівіста, чи навіть організувати клуб колекціонерів українських звукозаписів, в якому ті люди мали б приватні та організаційні контакти.

На закінчення хочу сказати, що список цей подаю не за альфавитним, але за географічно-часовим порядком, щоб читачеві було легше побачити, в якій країні і приблизно в який час дана платівка була випущена. Час виробу платівок подаю в дужках після назви твору або композитора. В деяких випадках дати приблизні й позначені знаком запитання, а деякі зовсім не мають дат, бо не можна їх встановити. Бібліографію використаних матеріалів подаю в кінці списку.

УКРАЇНА— РОСІЯ 1900— 1964 рр.

ГАВРИЛЬЦЕВА-ХМАРА П. (сопрано)

ГРАМОФОН 23010 "Нашо мені чорні брови" (1900).

ГРИГОРОВИЧ ІВАН (баритон), артист Маріїнської опери

Ф-МА РЕБИКОВА 693 "Ре́ве та стогне Дні́пр широкий" (1903),

Ф-МА РЕБИКОВА 855 "Ой Дні́пре мій, Дні́пре" (1903),

КОЛУМБІЯ Е 951 "Ре́ве та стогне" (Дні́пр широкий) (1909?).

КРОПИВНИЦЬКИЙ МАРКО, актор української сцени

ГРАМОФОН 21190 "Мені здається — я не знаю", деклямація (1903-04?),

ГРАМОФОН 21196 "Думи мої, думи", деклямація (1903-04?),

ГРАМОФОН 21197 "Чернець", деклямація (1903-04?),

ГРАМОФОН 21198 "Минають дні, минають ночі", деклямація (1903-04?),

ЗОНОФОН 61395 "Думи мої, думи" (копія Грамофон 21196),

ЗОНОФОН 61395 "Минають дні, минають ночі" (копія Грамофон 21198),

МУЗТРЕСТ 28001 (СРСР) "Думи мої, думи" (копія),

МУЗТРЕСТ 28001 (СРСР) "Минають дні, минають ночі" (копія).

УКРАЇНСЬКИЙ ХОР ШЕРЕТИНСЬКОГО

ГРАМОФОН 3-24501 "Ревуть, стогнуть" із опери "Невольник",

ГРАМОФОН 2-24644 "Як умру",

ТОНОФОН 603 "Ре́ве та стогне Дні́пр широкий" (1910?),

ТОНОФОН 606 "Як умру" (1910?),

ЗОНОФОН 2-64620 "Як умру" (копія Грамофон 2-24644?),
ЗОНОФОН 2-64627 "Ревуть, стогнуть" (копія Грамофон 3-24501?),
ЗОНОФОН 4-64607 "Б'ють пороги" — кантата М. Лисенка,
ЗОНОФОН 4-64627 "Наш отаман Гамалія",
ЗОНОФОН 4-64633 "Заповіт",
ГРАМОФОН-АМУР 2129 "Наш отаман Гамалія" (1914?),
ГРАМОФОН-АМУР 2130 "Заповіт" (1914?),
МУЗТРЕСТ (СРСР) 34039 "Як умру" (копія).

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ХОР п/у Г. А. КОЗАЧЕНКА
ГРАМОФОН 24647 "Реве та стогне" із "Нещасне кохання" (1903?),
ЗОНОФОН 2-64631 "Ревуть, стогнуть",
ЗОНОФОН 2-64633 "Реве та стогне Дніпр широкий".

ХОР п/у А. Н. РОМАНЧЕНКА
ГРАМОФОН 24576 "Реве Дніпр широкий" (1904?),
ЗОНОФОН 64585 "Реве та стогне Дніпр широкий".

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ХОР п/у Б. Ф. МОРОЗОВА
ГРАМОФОН 24723 "Реве та стогне".
КАМІОНСЬКИЙ ОСКАР (баритон)
ГРАМОФОН 022065 "Минають дні".
БОБРОВ І. Н. (баритон)
ЗОНОФОН 62803 "Реве та стогне Дніпр широкий".
ШВЕЦЬ МИХАЙЛО Ф.
ГРАМОФОН КОНЦ. 2-22945 "Ой, Дніпре мій, Дніпре", муз. Лисенка,
РОС. КОЛУМБІЯ 35481 "Ой, Дніпре мій, Дніпре",
ОРФЕОН 17411 "Ой, Дніпре мій, Дніпре",
КОЛУМБІЯ Е1314 (35481) "Ой Дніпре мій, Дніпре".
ГВОЗДЕЦЬКА А. А. (сопрано), арт. Петербурзької оперет. групи
ГРАМОФОН 23275 "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови") (1904?).

УКРАЇНСЬКИЙ ХОР
ОРФЕОН 6353 "Реве та стогне Дніпр широкий",
ОРФЕОН 17408 "Як умру".

ХОР п/у М. М. КОЧЕРГІНА
ФАВОРИТ 79039 "Реве та стогне Дніпр широкий", сольо Нефедов.

ХОР п/у О. З. СУСЛОВА
БЕКА 45206 "Реве та стогне", муз. Лисенка,
БЕКА 45207 "Як умру то поховайте", "Заповіт" Шевченка.

ХОР п/у М. Н. ВАСИЛЄВА
МЕТРОПОЛЬ Х 1128 "Реве та стогне Дніпр широкий",

МЕТРОПОЛЬ Х 1135 "Як умру", "Заповіт" Шевченка.

ПЕТЛЯШ ОЛЕНА Д. (сопрано)

ФАВОРИТ 1-76192 "На городі коло броду" (1911?),

ФАВОРИТ 1-76195 "Не вернувся з походу" (1911?),

ФАВОРИТ 1-76198 "Садок вишневий коло хати" (1911?).

ЛУЧИНСЬКА А. П.

ПАТЕ 28176 "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови") (1911?).

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ХОР п/у Л. МАКАРЕНКА

СИРЕНА 10975 "Як умру" ("Заповіт" Шевченка) (1911),

СИРЕНА 10976 "Ревуть, стогнуть" (1911),

СИРЕНА 10979 "Ой сів пугач на могилі" (1911).

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ХОР п/у А. І. САВИЦЬКОГО

ПАТЕ 28406 "Рече та стогне Дніпр широкий",

ПАТЕ 28451 "Рече та стогне Дніпр широкий",

РОС. ГРАМОФОН 1590 "Рече та стогне Дніпр широкий",

РОС. ГРАМОФОН 1729 "Ревуть, стогнуть гори".

ХОР Г. М. АКВАМАРИНА

ПАТЕ 28131 "Тече вода в синє море" (1911?).

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ХОР п/у П. Л. ЛАЗЕБНИКОВА

ЯНУСЬ РЕКОРД 3992 "Рече та стогне Дніпр широкий", сольо Бубнов.

ХОР УКРАЇНСЬКОЇ ТРУПИ ЛЬВА САБІНІНА

ЗОНОФОН 2-63128 "Минають дні", сольо Сухомлинова, Харків.

ЦЕСАРЕВИЧ П. І. (бас), арт. Російської опери, Київ

ЕКСТРАФОН 26571 "Рече та стогне Дніпр широкий", муз. Лисенка.

САВИЦЬКИЙ Ф. І. (баритон)

ПАТЕ 28488 "Така її доля",

ФАВОРИТ 1-75073 "Рече та стогне Дніпр широкий".

ШИХУЦЬКА-МІНЧЕНКО Н. Е. (меццо-соп.), оперна арт.

ПАТЕ 24778 "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови"), "Думка" Т. Шевченка (1911?),

ПАТЕ 24779 "Свято в Чигирині" (1911?).

ПІДДУБНИЙ Т. Г. (тенор)

ПАТЕ 28477 "Не женися на багатій".

ХОР УКРАЇНСЬКОЇ ТРУПИ Д. А. ГАЙДАМАКИ
РОС. ГРАМОФОН 8083 "Ревуть, стогнуть" з орк.,
РОС. ГРАМОФОН 8119 "Як умру то поховайте",
РОС. ГРАМОФОН 8120 "Реве та стогне Дніпр широкий",
ПАТЕ 23564 "Ревуть, стогнуть гори, хвили".

ШИНКАРЕВСЬКИЙ І. Ф. (баритон)
ГРАМОФОН АМУР 576 "Ой, чого ти почорніло, зеленєє поле" (1914?),
"Думи мої, думи мої, ви мої єдині" (1914?).

ХОР І. В. ТУРОВІРОВА
ЗОНОФОН 2-64129 "Як умру то поховайте".

ЗАРНИЦЬКА Є. Ф. (сопрано)
ЗОНОФОН 63750 "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови"),
ВІКТОР РЕКОРД 63987 Б "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови"),
МУЗТРЕСТ 30001 (СРСР) "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови").

МОДЕСТОВ Ю. А. (баритон), арт. Російської опери
ЗОНОФОН 2-62582 "Гетьмани, гетьмани", пісня Лисенка.

САДОВСЬКИЙ МИКОЛА, актор української сцени
ГРАМОФОН АМУР 2108 "До Основ'яненка" — Шевченко (1914),
"Чернець", поема Шевченка (1914),
ЗОНОФОН 61684 "До Основ'яненка" (Копія Грамофон Амур 2108?),
"Чернець", поема (Копія Грамофон Амур 2108?).

ГУЛЯЄВ І. Г.
РОС. ГРАМОФОН 10134 "Минають дні, минають ночі" (1914),
РОС. ГРАМОФОН 10136 "Спів Яреми" (1914),
РОС. ГРАМОФОН 10137 "Заповіт" (1914),
РОС. ГРАМОФОН 10138 "Свято в Чигирині" (1914),
РОС. ГРАМОФОН 10140 "Понад полем іде" (1914).

РЕУТОВА Б. І., відома вик. українських пісень
РОС. ГРАМОФОН 1716 "Така її доля", обр. Заремби, ак. ф-но (1914),
РОС. ГРАМОФОН 1749 "Реве та стогне Дніпр широкий", гарм. Орлова, ак. ф-
но (1914),
РОС. ГРАМОФОН 1814 "Нашо мені чорні брови", ак. ф-но (1914).

МАНЬКО ЛЕОНІД (актор)
СИРЕНА 40145 "Якби ви знали паничі", декл.

УКРАЇНСЬКИЙ ХОР (дир. О. Кошиць?)
СИРЕНА 15097 "Як умру" ("Заповіт" Шевченка) (1917).

УКРАЇНСЬКИЙ ХОР Т-ва "ПРОСВІТА" В КИЇВІ
БЕКА 56089 "Ревуть стогнуть".

РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

ХОРОВА КАПЕЛЯ

КУЛЬТПРОМОБ'ЄДИНЕНИЕ 34041 (1837) "Заповіт", гарм. Стеценка,
КУЛЬТПРОМОБ'ЄДИНЕНИЕ 34044 (1843) "Ой, літав орел", муз. Стеценка.

МАР'ЯНЕНКО ІВАН (актор)

КУЛЬТПРОМОБ'ЄДИНЕНИЕ 34900 (1844) "Якби ви знали паничі",
КУЛЬТПРОМОБ'ЄДИНЕНИЕ 34900 (1845) "Юродивий",
КУЛЬТПРОМОБ'ЄДИНЕНИЕ 34901 (1846) "У тісі Катерини",
КУЛЬТПРОМОБ'ЄДИНЕНИЕ 34901 (1847) "Подражанне Осії" ("Подражаніє Осії").

УКРАЇНСЬКА ХОРОВА КАПЕЛЯ п/у БІГДАШ-БОГДАШЕВА
МУЗТРЕСТ 34052 "Ой літа орел", муз. Стеценка.

АНС. УКРАЇНСЬКИХ КОБЗАРІВ-БАНДУРИСТІВ п/у КОНОНЕНКО І
МАРЧАНСЬКОГО
МУЗТРЕСТ 27027 (1322) "Заповіт", муз. Вацули.

КАПЕЛЯ ім. ЛЕОНТОВИЧА

МУЗТРЕСТ 34041 "Заповіт", ар. Стеценка,
МУЗТРЕСТ 34044 "Ой літав орел", муз. Стеценка.

ГАМАЛІЙ А. П. (український кобзар)

КУЛЬТПРОМОБ'ЄДИНЕНИЕ 27002 (1656) "Ой літав орел".

ЛИТВИНЕНКО-ВОЛЬГЕМУТ МАРІЯ (сопрано)

2700 "Ой стрічечка до стрічечки", муз. Лисенка (1928).

ПАТОРЖИНСЬКИЙ ІВАН (бас)

2698 "Реве та стогне Дніпр широкий", муз. Лисенка,
8617 "Ой по горі ромен цвіте", муз. П. Майбороди (1939),
8618 "Реве та стогне Дніпр широкий (1939),
АПР. ЗАВОД 11686-7 "Реве та стогне Дніпр широкий" з хором Червоної
Армії,
АПР. ЗАВОД 11688-9 "Заповіт" з хором Червоної Армії, дир. Александров,
БОЯН (СУРМА, Н.-Й.) В-501А-В "Заповіт" з хором "Думка", дир. Н.
Городовенко.

ГРИШКО МИХАЙЛО (баритон)

654 "Минають дні", муз. Лисенка (1935),
8648 "Із-за гаю сонце сходить", муз. Я. Степового (1939),
22502 "Рече та стогне Дніпр широкий", муз. М. Лисенка (1953),
0034172 "Рече та стогне Дніпр широкий" (1960).

ЧАСТІЙ МИКОЛА (бас)

8598 "Понад полем іде", муз. Лисенка (1939).

ПЛАТОНОВ М. (артист Київської держ. опери)

АПР. ЗАВОД 8611В "Тече вода в синє море", муз. В. Грудина (1939),
АПР. ЗАВОД 8612В "У гаю, гаю вітру немає", муз. М. Фоменка (1939).

ГАЙДАЙ ЗОЯ (сопрано)

АПР. ЗАВОД 8609В "Ой, стрічечку до стрічечки", муз. М. Радзівського (1939),
АПР. ЗАВОД 8610В "Закувала зозуленька", муз. В. Грудина (1939).

ДОНЕЦЬ МИХАЙЛО (бас)

АПР. ЗАВОД 8641 "Доля", муз. Лисенка (1939).

ПЕТРУСЕНКО ОКСАНА (сопрано)

В8643 "На вгороді коло броду", муз. М. Лисенка, ф-но Н. І. Скоробогатько (1939),
В8644 "Нашо мені чорні брови" (1939),
08690 "Плавай, плавай, лебедонько", муз. К. Стеценка (1939).

ЗАХАРЧЕНКО НАТАЛІЯ (сопрано)

8701 "Садок вишневий коло хати", муз. Лисенка (1939).

ХОРОВА КАПЕЛЯ "ДУМКА"

5228 "Заповіт" (1937),
5229 "Рече та стогне Дніпр широкий" (1937),
8614 "Не дивуйтеся, дівчата", муз. Лисенка (1939),
"У Туркені по тім боці", муз. Лисенка (1939),
23594-95 "Тече вода в синє море", муз. Б. Лятошинського (1954).

ГМИРЯ БОРИС (бас)

16533 "Зацвіла в долині", муз. Я. Степового (1948),
21818-19 "Гей літа орел", муз. К. Стеценка (1952).

ХОР І ОРКЕСТРА УКРАЇНСЬКОГО РАДІО, дир. ДОМІНЧЕН

19458 "Радуйся, ниво неpolitая", муз. Лисенка (1951).

ЧАВДАР ЕЛИСАВЕТА (сопрано)
23600 "Садок вишневий коло хати", муз. Лисенка (1954).

КРИВЧЕНЯ ОЛЕКСІЙ (бас)
24630 "Доля", муз. Лисенка (1954).

БОРИСЕНКО ВЕРОНІКА (сопрано)
14013 "Нащо мені чорні брови", обр. М. Гозенпуда,
25310 "І багата я", муз. Лисенка (1955).

ВОКАЛЬНИЙ КВАРТЕТ: М. ПЕТРОВСЬКА, В. КАЛИНІНА, Л. ГРОШЕВА, А.
ПОЛУПАНОВА
25461 "Тече вода з-під явора", муз. Лисенка (1955).

БІЛИННИК ПЕТРО (тенор)
41598 "Садок вишневий коло хати", муз. Лисенка (1964),
41601 "Ой, по горі ромен цвіте", муз. Лисенка (1964).

ХОРОВА КАПЕЛЯ "ТРЕМБІТА"
31766 "Закувала зозуленька", муз. С. Людкевича (1958),
41603 "На вгороді коло броду", муз. А. Штогаренка (1964),
41919 "Тополя", муз. К. Стеценка (1964).

КОРОБЕЙЧЕНКО А.
25314 "За думою дума", муз. Я. Степового (1955).

ІВАНОВ АНДРІЙ (баритон)
АПР. ЗАВОД В12242 "Думи мої, думи", обр. Вирьовки.

РОМЕНСЬКИЙ МИХАЙЛО (бас)
028035 "Ой, літа орел" обр. Стеценка.

ЖАРКО ФЕДІР (бандурист)
41606 "Вітер в гаї не гуляє", муз. Я. Степового (1964).

МИССІНА Н. (сопрано)
41102 "Ой, одна я, одна", муз. І. Шамо (1963),
0041922 "У гаю, гаю", муз. І. Шамо (1964),
41955 "Така її доля", муз. І. Шамо (1964),
42092 "Чого мені тяжко", муз. І. Шамо (1964).

ЖИЛКІНА Л.
41920 "Ой, одна я, одна", муз. А. Штогаренка (1964).

АНСАМБЛЬ ПІСНІ УКРАЇНСЬКОГО РАДІО, дир. Ю. ТАРАНЧЕНКО
41602 "Вітер з гаєм розмовляє", муз. Гембера (1964).

ПЕТРИНЕНКО ДІАНА (сопрано)
42119 "Не тополю високою", муз. В. І. Заремби (1964).

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

ЛЮБІНЕЦЬКИЙ РОМАН (тенор)
КОЛУМБІЯ Е 597 "На городі коло броду" (1908-09?),
КОЛУМБІЯ Е 706 "У гаю, гаю" (1908-09?).

МИРОНЕНКО М. (кантор МАЇР КАНЕВСЬКИЙ) (тенор)
КОЛУМБІЯ Е 1311 "Реве та стогне" з чело і флейтою (1913),
ВІКТОР 67580 "Реве та стогне" (1915).

РОСОВСЬКА—МЕДВЕДЄВ Р. (сопрано)
ВІКТОР 67868 "Якби мені черевики", муз. Лисенка (1916).

КОЧУБЕЙ АЛЕКСАНДРА (сопрано)
КОЛУМБІЯ 27017-Ф "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови") (1924).

МЕДОВИЙ ДАВИД (тенор)
КОЛУМБІЯ Е 7457 "Думи мої" (1921),
КОЛУМБІЯ 27004 "Реве та стогне" (1925),
КОЛУМБІЯ 27130-Ф "Така її доля" (1928),
КОЛУМБІЯ 27130-Ф "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови") (1928).

ШАНДРОВСЬКИЙ ГЛІБ (бассо профундо)
ОКЕГ 15538 Б "Ой, Дніпре мій, Дніпре", муз. Лисенка (1926).

УКРАЇНСЬКИЙ ХОР "ЛІРА"
КОЛУМБІЯ 27138-Ф "Реве та стогне" з орк. (1928).

ХОР ім. ЛИСЕНКА (Джерзі Ситі, Н. Дж.) дир. А. Гела
КОЛУМБІЯ 70010-Ф "Заповіт", муз. М. Вербицького (1928).

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ХОР
ВІКТОР 68918 "Заповіт", муз. Стеценка (1927).

САШКО ОЛЕКСАНДЕР (тенор)
ВІКТОР 79429 "Така її доля" (1927),
ВІКТОР 79429 "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови") (1927).

МАШИР МАРІЯ (сопрано)
ОКЕГ 15541 "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови") (1927).
КРЕМЕР ІЗА (сопрано)
БРУНСВІК 59002 "Реве та стогне Дніпр широкий" з орк. (192?).

СВИСТУН ТЕОДОР (тенор)
КОЛУМБІЯ 27274-Ф "Три шляхи" (1931).

ДИЛОВ ВОЛОДИМИР (бас)
КОЛУМБІЯ 27073-Ф "Ой, Дніпре мій, Дніпре" (1926),
КОЛУМБІЯ 27097-Ф "Серенада" ("У гаю, гаю") (1927),
КОЛУМБІЯ 27097-Ф "Гетьмани" (1927).

КОРОЛИШИН-ЦИМБАЛІСТ СТЕФАНІЯ (сопрано)
РКА ВІКТОР ЦС 01140-1 "Плавай, плавай, лебедоньку", муз. К. Стеценка (1936),
РКА ВІКТОР ЦС 025403-2 "Якби мені, мамо, намисто", муз. Лисенка (1938),
РКА ВІКТОР ЦС 025404-2 "Якби мені, мамо, намисто", муз. Лисенка (1938).

УКРАЇНСЬКА КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ім. Т. ШЕВЧЕНКА, дир. Г. КИТАСТИЙ
ЕД-ЦЦ-537 "Встає хмара з-за лиману" Альбом ч. 1 (1950),
ЕД-ЦЦ-540 "Ой, літа орел" Альбом ч. 1 (1950).

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ НКО УРСР, дир. М. М. МИХАЙЛІВ
БОЯН (СУРМА, Н.-Й.) В501-Б "Думи мої" (Радянська копія 1937?).

РУСНАК ОРЕСТ (тенор)
ХВИЛІ ДНІСТРА 1-А "Минули літа молодії", муз. О. Нижанківського (1953),
ХВИЛІ ДНІСТРА 2-Б "І золотої, і дорогої", муз. Д. Січинського (1953),
ПР (Прайвет Рекорд) 1589 "Дума", муз. О. Бобиковича (1952)

ТЕРЕН ТЕОДОР (баритон)
СУРМА 5-А "Ой, гляну я, подивлюся", муз. М. Волошина

АНДРУСІВ НАТАЛІЯ (сопрано)
АРКА (Нью-Йорк) 626Б "Утоптала стежечку", муз. В. Овчаренка, ф-но Є. Чапельська.

ЗАПИСИ В ІНШИХ КРАЇНАХ 1910-1951

МЕНЦІНСЬКИЙ МОДЕСТ (тенор)
ГРАМОФОН (Швеція) 4-22066 "Гетьмани", муз. Лисенка, ф-но (1910),
ГРАМОФОН (Швеція) 4-22072 "Мені однаково", муз. Лисенка, ф-но (1910),
ГРАМОФОН (Швеція) 4-22073 "Дума", муз. Лисенка, ф-но (1910),
ГРАМОФОН (Швеція) 4-22110 "Ой, одна я, одна", муз. Лисенка, ф-но (1910),
ГРАМОФОН (Швеція) 4-22111 "Якби мені, мамо, намисто", муз. Лисенка ф-но (1910),
ГРАМОФОН (Німеччина) 022203 "Минають дні, минають ночі", муз. Лисенка, орк. (1911),

ГРАМОФОН (Німеччина) 022204 "Ой, Дніпре мій, Дніпре", муз. Лисенка, орк. (1911).

НИЖАНКІВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (бас)

ПАТЕ (Австрія) 51327 "Думка" (1911?),

ПАТЕ (Австрія) 51395 "Карі очі" ("Нашо мені чорні брови") (1911?),

ПАТЕ (Австрія) 51697 "Ре́ве та стогне Дні́пр широ́кий" (1911?),

ПАТЕ (Австрія) 51993 "Ой гляну я подивлюся" (1911?).

ХОР "УКРАЇНА", дир. Н. ГОРОДОВЕНКО

УНО (Канада) ПР 1402 "Заповіт" (1951).

ГОЛИНСЬКИЙ МИХАЙЛО (тенор)

МУЗА (Канада) Т 16381 "Гетьмани, гетьмани", муз. Лисенка (1947?).

ЧЕРНЯК ПЕТРО (тенор)

АРКА (Канада) Т19485 "Ой, Дніпре мій, Дніпре".

ХЛЕБИЧ О. (тенор)

РКА ВІКТОР (Аргентина) П-1643-Б "Гетьмани", муз. Лисенка.

ХОР п/у ІВАНА САЙКА

СИРЕНА (Польща) 9784 "Заповіт Т. Шевченка", муз. О. Кошиця (193?),

СИРЕНА (Польща) 9195 "Гетьмани", муз. Лисенка (193?).

ХОР Т-ВА "СУРМА" У ЛЬВІОВІ, дир. І. ОХРИМОВИЧ

СИРЕНА (Польща) 9220 "Ой, три шляхи", муз. Топольницького (193?),

СИРЕНА (Польща) 9228 "Утоптала стежечку", муз. Колесси (193?).

УКРАЇНСЬКИЙ ХОР "БАНДУРА"

СИРЕНА (Польща) 9357 "Ре́ве та стогне" (193?).

ТЕЛІГА МИХАЙЛО (бандурист)

СИРЕНА (Польща) 8229 "Тарасова ніч" ("Встає хмара з-за лиману") (193?).

Бібліографія

1. "ГРАММОФОН И ФОНОГРАФ", 1904, журнал.
2. ПОЛНЫЙ СБОРНИК ЛИБРЕТТО ДЛЯ ГРАММОФОНА, четвертая часть, IV отдел.
3. КАТАЛОГ ЗОНОФОН, 1914, 1915.
4. КАТАЛОГ ГРАММОФОН, 1908-1909.
5. КАТАЛОГ ТОНОФОН, 1910.
6. СБОРНИК ЛИБРЕТТО ДЛЯ ПЛАСТИНОК ЗОНОФОНА, Вильна, 1910.
7. КАТАЛОГ ПИШУЩИЙ АМУР, 1914, 1915.

8. КАТАЛОГ Ф-КИ I. Ф. МЮЛЛЕРА, 1905, Москва.
9. СВИСТ И ЗВУК, Иллюстрированный ежемесячный журнал, С.-Петербург, 1905.
10. НОВОСТИ ГРАММОФОНА, Ежемесячный иллюстрированный журнал, С.-Петербург, 1907.
11. СПИСОК ДВУХСТОРОННИХ ПЛАСТИНОК "ОРФЕОН", 1910.
12. СПИСОК ДВУХСТОРОННИХ ПЛАСТИНОК "ФАВОРИТ", 1910.
13. СПИСОК ДВУХСТОРОННИХ ПЛАСТИНОК "БЕКА", 1910.
14. СПИСОК ДВУХСТОРОННИХ ПЛАСТИНОК "ТОНОФОН-РЕКОРД", 1910.
15. КАТАЛОГ МЕТРОПОЛЬ РЕКОРД, 1910.
16. ГРАММОФОННЫЙ МИР, С.-ПЕТЕРБУРГ, 1910-1915, журнал.
17. ГРАММОФОННАЯ ЖИЗНЬ, Москва, 1911-1912, журнал.
18. КАТАЛОГ БРАТЬЯ ПАТЕ В ПАРИЖЕ, Москва, 1911, 1916.
19. НОВЫЯ ПЛАСТИНКИ ОБЩЕСТВА ГРАММОФОН, Москва, 1914.
20. КАТАЛОГ РУССК. АКЦ. ОБЩЕСТВА ГРАММОФОН, 1914-1915.
21. КАТАЛОГ ГРАММОФОННЫХ ПЛАСТИНОК, Музпред Н. К. П., Август, 1924.
22. КАТАЛОГ ГРАММОФОННЫХ ПЛАСТИНОК 1929, Издание Музтреста Ленинград-Москва.
23. КАТАЛОГ ГРАММОФОННЫХ ПЛАСТИНОК КУЛЬТПРООБЪЕДИНЕНИЕ, 1931.
24. УКРАИНСКАЯ МУЗЫКА В ГРАМЗАПИСИ, КИЕВ, 1981. Составитель А. Железный.
25. КАТАЛОГ УКРАЇНСЬКИХ КРУЖКІВ СИРЕНА ЕЛЕКТРО, Варшава.
26. НАЙНОВІШИЙ КАТАЛОГ УКРАЇНСЬКИХ ПЛАТІВОК, АРКА, Нью-Йорк.
27. КАТАЛОГ УКРАЇНСЬКИХ ПЛАТІВОК, АРКА, Торонто.
28. NUMERICAL CATALOGUE OF COLUMBIA "E" SERIES RECORDS, New York City.
29. 1931 NUMERICAL CATALOGUE OF COLUMBIA FOREIGN RECORDS, New York City.
30. NUMERICAL LIST OF VICTOR RECORDS, Camden, N. J.
31. NUMERICAL CATALOGUE OF ODEON AND OKEH FOREIGN RECORDS, May 1928.
32. NUMERICAL LIST OF BRUNSWICK RECORDS, 1929.
33. VERTICAL CUT CYLINDERS AND DISCS 1897-1932, British Institute of recorded Sound, London, 1971.
34. ETHNIC MUSIC ON RECORDS 1894 TO 1942 by Richard Spottswood, University of Illinois Press, Urbana, Ill. 1990.
35. R. Sawycky, "TRACING MENZINSKY RECORDS, The Record Collector, Oct. 1978.

ПОЛЬСЬКА СХІДНЯ ПОЛІТИКА В ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ

Анджей А. Зємба

Польська політична думка почала від якогось часу виявляти більше зацікавлення справами своїх східніх сусідів. Звичайно, наслідків цього довгий час не було видно. Але не держава, тобто теперішній уряд, робила в цьому напрямі якісь кроки. Угоди в Ялті і Потсдамі заздалегідь вирішили принципи східньої політики комуністичного уряду. Власне, можна сказати, що політику проміняли на доктрину.

Намагання вийти зі сліпого кута політичної думки в царині східньої політики походили не від влади, але від опозиції. Це було в 1980-их роках і продовжується донині. Лише нещодавно до цієї справи приєдналися урядові чинники. Їхнє ставлення до трьох республік — Литовської, Білоруської і Української — визначається новими рисами. Появилось прагнення заснувати нові дипломатичні станиці у Львові і Вільнюсі (з Литвою справа у фазі переговорів); виміни офіційних делегацій; поглиблення співпраці в галузі культури; намагання взяти на тих землях під опіку польські культурні пам'ятники, цвинтарі, польське населення; розширення економічної співпраці. Важливо тут згадати про заснування 1983 р. у Варшаві Товариства Польща—Литва, до якого входять представники різних політичних груп, а також члени ЦК ПОРП. Товариство має на меті не тільки культурні справи, воно нав'язало контакти з литовським політичним рухом "Саюдіс", його підтримують економічні кола, які бачать користь у зміцненні господарських зв'язків з Литвою. Є вигляди, що будуть створені подібні організації для зв'язків з Білорусією і Україною. До цього доправили концепції, які постали раніше в незалежних інтелектуальних середовищах. До них передусім належать католицькі середовища або пов'язані з польською Церквою. Сміло можна було б сказати, що вони розробили нову політичну стратегію щодо Радянського Союзу. А докладніше, треба, властиво, говорити в теперішньому часі, бо ця стратегія ще опрацьовується, її модифікують, обговорюють між собою спадкоємці і послідовники двох протилежних орієнтацій — проросійської і "прометейської".¹ Першу — на чолі з Мацєм Гертухом, членом Суспільної ради при примасі Польщі — репрезентують національно-демократичні середовища, які посилаються на націоналізм Романа Дмовського, другу — різні групи католиків і прихильників "Солідарности", які своїми партнерами хочуть бачити найближчих східніх сусідів

¹ З польської переклала Ніна Ільницька.

Польщі — українців, білорусів і литовців. Діяльність католицьких середовищ на цій ниві помітив навіть офіційний спеціаліст від національних справ Ежи Томашевський, який нарікав, що в "інтернаціональному" підході ці групи випередили комуністичну партію.² Докази, що він не помилився, приніс рік 1988, рік Тисячоліття Хрещення України, який передусім активізував усі "прометейські" середовища. Виявилось, що Польща відзначила цю дату як ніякий інший, безпосередньо не пов'язаний з тим Тисячоліттям, народ. Святкування Тисячоліття Хрещення Руси в Польщі заслуговує щоб про нього розповісти, бо воно кидає світло на теперішнє ставлення поляків до їхніх східних сусідів.

ПРЕЛЮДІЯ

Перші ознаки зацікавлення поляків цим святкуванням появилися ще в 1986 р. В лютому того року Болеслав Вєжбянський, еміграційний журналіст і видавець, в інтерв'ю з Богданом Осадчуком запитав його, чи існує можливість спільного польсько-українського відзначення цієї важливої для українського народу дати. Відповідь Осадчука була стримана, мовляв, дивіться як ми будемо плянувати.³ А два місяці пізніше варшавському кореспондентові *Le Figaro* кардинал Юзеф Глемп сказав: "З цієї нагоди будемо просити Бога про єдність Церкви. Будемо молитися разом з Греко-Католицькою Церквою в Польщі. Візьмемо також участь у святкуваннях Православної Церкви, якщо ці святкування будуть мати релігійний характер".⁴ Слова примаса дали початок багатьом іншим деклараціям і жестам. Вже від останніх місяців 1987 р. католицька преса почала все більше писати про Тисячоліття. В серпні найбільш авторитетний для католицької opinii *Tygodnik Powszechny* надрукував інтерв'ю з проф. Ярославом Пеленським під заголовком "Тисячоліття і примирення". У такому самому дусі писала також підпільна преса — *Tu Teraz, Solidarność Nauczycielska*, *ABC* та інші. Кульмінаційним пунктом були несподівані для ширших кіл дві зустрічі католицьких єпископатів Польщі і України під час Синоду єпископів 8-17 листопада в Римі. Промови кардиналів Глемпа і Любачівського надруковано в польських часописах з деякими скороченнями цензури. Враження цієї події затьмарила стаття, яка появилася в польському паризькому журналі *Kultura*, — Йосиф Мірський заатакував в ній кардинала Любачівського, що він у своїй промові не вжив історичного вислову "прощаємо і просимо прощення", бо таким чином тільки польська сторона в особі кардинала Глемпа виконала цей євангельський жест. Відгуків на цю статтю в католицькій пресі в Польщі не було, бо цензура, правдоподібно, їх не пустила. А на еміграції коментарі були цілком в іншому тоні, ніж стаття Мірського, але вона набрала розголосу з огляду на популярність *Kultury*. Ця стаття викликала здивування всіх, хто знає становище *Kultury* в українському питанні. Цей маневр можна

пояснити тільки традиційним упередженням Kultury до всіх громадських починів польського примаса. Це була не так атака на кардинала Любачівського, як на кардинала Глемпа. Незабаром Przewgląd Katolicki⁵ (орган примаса) надрукував статтю священника Анджея Дзюби, директора секретаріату примаса, в якій він сказав, що якщо йдеться про вислів "прощаємо і просимо прощення", то він означає тільки прощення в площині релігійній, бо тільки в її сфері люди здатні справді пробачати. Він також підкреслив, що зустрічі польсько-українські є надзвичайні, бо пов'язані з відзначенням Тисячоліття Хрещення України, яким примас цікавиться як найвищий зверхник греко-католиків у Польщі, що ініціатива тих зустрічей вийшла від кардинала Глемпа, хоч українські єпископи також їх бажали, але він тому вийшов з пропозицією перший, бо був свідомий, що греко-католицьке духовенство має багато упереджень до Римо-Католицької Церкви, а навіть, як висловився Дзюба, "неоправдані обвинувачення". Проте не треба відмовляти кардиналові Глемпові брак зацікавлення українським питанням. Доказом цього були його візитації душпастирських осередків греко-католицького обряду, пастирські послання до українців католиків з нагоди Різдва, Великодня, багато публічних виступів-проповідей, наприклад, 16 серпня 1987 р. в Моньках, де він говорив про значення Хрещення Руси. Przewgląd Katolicki багато писав, на його доручення, про Хрещення Руси. Немає сумніву, що зустрічі в Римі вирішили справу святкування Тисячоліття Хрещення Руси в Польщі, а також їх специфічний характер. Про святкування багато говорилося. Наприклад, священник Ян Сергіюш Гаєк, професор Люблінського Католицького університету, в статті про східнослов'янські різдвяні традиції писав: "Є багато глибоких євангельських основ, щоб цього року брати слов'яни, зійшовшись при святій вечері, з оплатком чи просфорою в руці, виявили бажання примирення не тільки з найближчими собі, але також з народами — польським, українським, білоруським, російським".⁶ В серпні 1987 р. відбулися святкування шістсотліття Хрещення Литви. Становище польської Церкви ще раз засвідчило, що вона змінила своє ставлення до національних справ. І відносно Литви виявлено бажання примирення. На запрошення польського єпископату, з Нью-Йорку приїхав литовський єпископ Павлюс Балкатіс. Він відслужив архиєрейську Літургію литовською мовою в Сейнах, що на північному сході Польщі, де литовські католики багато років боролися за право відправляти Служби Божі рідною мовою. Вже після римських зустрічей було дві інтелектуального характеру події. Перша — в листопаді, на десятому Тижні християнської культури, — під покровительством Вроцлавського єпископа кардинала Генріха Гумбіновича, — кілька католицьких науковців виголосили доповіді на тему Тисячоліття Хрещення Руси. Ще не закінчилася конференція

у Вроцлаві, як у Лодзі, душпастирському осередку оо. Єзуїтів, почалася триденна наукова сесія під назвою "Литовці, білоруси, поляки — передумова примирення". На конференції домінувала українська тема. Доповіді читали найвизначніші фахівці: Ришард Тожецький, Владислав А. Серчик, Анджей Вінценз, Христина Сьєрньовська та інші. Мова йшла про основні польсько-українські конфлікти минулого і нинішнього дня: про акцію "Вісла", діяльність УПА, про митрополита Шептицького та теперішню ситуацію національних меншостей в Польщі. Звітодавці з конференції заявили, що на ній виявлено наявність націоналістичних тенденцій не тільки в польському суспільстві, але також у національних меншостей. Однак конференцію використано, щоб засудити такі вияви і скласти заяву про пошану до культур інших народів і бажання діалогу. Зокрема підкреслено християнські мотиви для того роду акцій. Таких декларацій було більше. Наприклад, 1987 р. багато нагород отримали представники української національної меншости, або особи, які працюють в ділянці дослідження її культури. Богдан Мартинюк, голова Громадської комісії охорони пам'ятників церковного мистецтва, отримав нагороду блаженного брата Альберта; нагороду імені Анджея Фрича Моджевського, що її надає Громадське товариство польських католиків (т.зв. національна Церква, старокатолицька) отримала група студентів Познанського університету за досліджування релігійної і національної свідомости українців у Перемішлі. Найбільшою подією цього роду було призначення престижної нагороди імені Папи Івана Павла II українцеві Володимирові Мокрому, професорові Ягеллонського університету. В офіційному комунікаті журі було сказано, що В. Мокрий "заслужив собі призначення і вдячність за суспільно-моральну діяльність для справи польсько-українського порозуміння і зближення, що є дуже потрібне для майбутности Центральної Європи, а також за його наукові дослідження ролі християнства в українській культурі".⁷ Нагородження Мокрого набрало великого розголосу і призначення. Мокрий, який отримав багато телеграм з побажаннями, здебільшого від поляків, так сказав про це в католицькому двотижневику *Gwiazda Morza*: "Листи і телеграми підтримали мене на дусі. Я радий, що мою діяльність помітили, що її прийняли доброзичливо. Нагорода буде також додатковим поштовхом для інших українців, бо деколи я мав враження, що інші дивилися, мовляв, побачимо що буде з Мокрим".⁸ На запит, що поляки могли б побажати "братам-українцям" з нагоди Тисячоліття Хрещення, він подав польським читачам список українських надій: патріярхат, канонізація митрополита Шептицького, правний статус для української Церкви в Польщі, номінація єпископа та папська енцикліка з нагоди Тисячоліття Хрещення Руси.

«ПОЛЬСЬКИЙ» ПАПА

Багато спостерігачів вказують, що до відзначення в Польщі

Тисячоліття Хрещення Руси і сентиментальності польської Церкви до слов'янського Сходу причинився Папа Іван Павло II. Ще 1978 р. поляки могли побачити на телевізії, як під час інтронізації новий Папа встав з трону, щоб в цей винятковий спосіб виявити пошану до старого патріарха українців Йосифа Сліпого. Потім, під час відомої проповіді в Гданську, Папа пригадав про значення Хрещення Руси. Наступні документи і промови Папи були широко поширювані і коментовані в Польщі. З цієї нагоди пригадався вірш Словацького п. н. "Слов'янський Папа". Католицький університет в Любліні був ініціатором багатьох конференцій і видань з слов'янознавства, зокрема україністики. Велику діяльність виявив проф. Ришард Лужний і працівники заснованого ним Дослідного інституту візантійсько-слов'янської культури. Офіційні чинники релігійної політики намагалися діяти проти "християнського панславізму" Папи, але скоро побачили, що не мають ніякого впливу на хід справ. Під час відвідин Польщі Папа неодноразово публічно підкреслював свою прихильність до українців. Зокрема це було видно під час його візиту в 1987 р.: висвячення нових українських священників в Любліні, зустрічі з греко-католицькими делегаціями в Тарнові і Щеціні, відвідини монастиря оо. Василіян у Варшаві. Преса, телевізія і радіо широко повідомляли про це. Мільйони поляків мали нагоду на власні очі дивитися на небачених до того часу українських католиків і як Папа благословляв їх. Для багатьох це була несподіванка. Один з польських репортерів писав: "Ніхто не знав, що він довершить акт стільки ж християнський, скільки патріотичний, якщо любов до батьківщини розуміти без тіні націоналізму. Ніхто не знав, що відвідає українців".⁹ І далі: "У цій царині все ще існує *ex Roma lux*".¹⁰ Тут, зокрема, треба підкреслити важливість зустрічі з українцями в Тарнові, недалеко Лемківщини, де відбулися криваві події 1941-1947 років. Звичайно, обидва папські документи з нагоди Тисячоліття Хрещення Руси, — папські послання "Euntes in mundum" і "Magnum Baptismi donum" — були в Польщі поширені і обговорені, отже не є моїм завданням тут їх аналізувати. Хочу тільки показати, як їх прийняли в Польщі, а для того найкраще зацитувати уривок зі статті Яцка Гебултовича: "(Папа) звертається до трьох народів, рівноправних в царині християнства Руси. Він не вживає ні слова «Всерусь», ні «уся Русь», шануючи право національних церков на автокефалію. Не виділяє ні уніятів (...) ані православної «церкви-сестри» з її сучасним центром в Москві. Навмисне залишається в часі блаженної єдності, дивиться на східніх слов'ян з перспективи «єкуменічного профітизму»".¹¹ Передові католицькі часописи в Польщі широко писали про участь Папи в римських святкуваннях Тисячоліття Хрещення Руси; про велике бажання Папи відвідати Радянський Союз, з передумовою, що буде легалізована Українська Католицька Церква; про авдієнцію учасникам польсько-

української конференції в Римі і промову, в якій він сильно підкреслює права православної автокефалії. Звичайно, імпульс з Риму мав своє значення.

СВЯТКУВАННЯ І КОНФЕРЕНЦІЇ

Не хотів би я занудити читача перерахуванням усіх святкувань, влаштованих спільно поляками і українцями в Польщі в 1988 р. Проте добре було б для хроніки зареєструвати їх. Почнімо від святкувань, хоч обидва елементи, — священний, тобто Богослуження, й інтелектуальний — конференції і доповіді — часто відбувалися в той сам час. Цілорічну серію Богослужень розпочав січневий Тиждень молитов за християнську єдність. В усій Польщі підкреслювали річницю Хрещення Руси. Так, наприклад, у Гдині відправлено Літургії в греко-католицькому і православному обрядах, а на закінчення Тижня, 18 січня, — молитовні відправи за польсько-українське примирення. Згідно зі звітом щоденника *Słowo Powszechne*, присутні на відправах підписали в цій справі меморіал. З нагоди Тижня в польській церкві св. Станислава в Римі відбулася відправа, на яку запрошено архієпископа Мирослава Марусина. Проповідь "Божа Русь", виголошену ним тоді, друкував *Przeгляд Katolicki*. У лютому в Кошаліні на Помор'ї під покровительством місцевого єпископа Ігнатія Єжа відбувся тижневий цикл Богослужень, доповідей, концертів і вечорів поезії. Більшість імпрез відбулася в римо-католицькій катедрі. Про українську культуру говорили вчені з цілої Польщі — Степан Заброварний, Володимир Мокрий, Михайло Лесів, Еміль Станух, Ярослав Грицков'ян, Яків Мушинський-Гудемчук, здебільшого українці. У березні вроцлавський суфраган, єпископ Тадей Рибак очолював святкування Тисячоліття в головній катедрі Вроцлава. Спеціальний характер мали святкування в костьолі оо. Домініканів у Любліні. Монахи цього чину ширили католицизм на Україні ще у XVIII ст. Під час урочистостей були виставлені реліквії Древа Святого Хреста, які привезла на Русь візантійська дружина Володимира Великого. Коло того хреста, як писала польська преса, що є "ознакою суверенности Руси", мало відбутися Хрещення Київської Руси. За Казіміра Великого, коли він зайняв Галицьку Русь і оголосив себе її сувереном, реліквії опинилися в руках Домініканів. У травні група молоді і екуменічних діячів з цілої Польщі зібралися в Кодені над Бугом, щоб відзначити, як самі назвали, "Sacrum Russiae Millennium" і проголосили заклик християнської єдности на взір апостолів слов'ян святих Кирила і Методія. У червні до відомих богомольних місць на Шльонську — Меджигужу і Бардо Шльонське — прибули українські прочани з Легніци, Вроцлава, Любліна і Волова. Від квітня до червня відбувалися Богослуження у краківських костьолах — оо. Єзуїтів в базиліці Найсвятішого Серця Ісуса; св. Анни, парафії Ягеллонського університету; св. Ядвіги на Кроводжі; в базиліці св. Трійці оо. Доміні-

канів; оо. Кармелітів на Подгужі. Відправляли в греко-католицькому обряді о. Мирон Михалишин, українець, і о. Дам'ян Синовец, поляк. Професори Мокрий і Лужний читали публічні лекції. У червні ювілейні святкування відбулися також в Олесниці на Долішньому Шльонську. Крім Богослужень православних, римо- і греко-католицьких, виступів церковних хорів, відчитано багато лекцій. Доповідачами були професори Вроцлавського університету і Папського теологічного відділу у Вроцлаві Микола Іванів, Адольф Юзвенко, Яцек Кольбушевський, о. Йосиф Свастек і проф. Ришард Лужний. В кінці червня відбулися також ювілейні відзначення в монастирі оо. Домініканів, де ігуменом є о. Валентій Едвард Поторовський, з родини, порідненої з митрополитом Андреем Шептицьким. Літургію відправляли українські священники на чолі з генеральним вікарієм Південної Польщі митратом Іваном Мартинюком; доповідь про унію вголосив проф. Єжи Петжак. У великому списку святкувань треба конче згадати про відправу, яка відбулася 31 липня в Криниці. У Богослуженні взяли участь архієпископ Тарнова Єжи Аблевич і багато польських священників. Важливість тієї відрави в тому, що це була перша від 1947 р. українська відправа в колишній греко-католицькій церкві. Боротьбу за ту церкву провадять українські кола багато років, і хоч їхні меморіяли і скарги дійшли аж до Риму, досі вони не мали навіть надій. Але апогеєм відзначення Тисячоліття Хрещення Руси були святкування в Ченстохові. Кардинал Любачівський назвав їх "ознакою нового, хочемо сподіватися, кращого майбутнього", а ігумен ченстоховського монастиря о. Руфін Абрамек — "великим символом — поцілунком України з Польщею". Щоправда, монастир оо. Павлінів на Ясній Горі в Ченстохові, як місце польсько-українського примирення, міг викликати у деяких істориків застереження. Деякі з них глузували, що коли Богдан Хмельницький зі шведами хотів розчленувати Річ Посполиту, то якраз Мати Божа з Ясної Гори не допустила до того. Справді, в 1988 р. історичні міти і злопам'ятність, які жили в обидвох народів ще донедавна, дуже зблідли. Але Ясна Гора має дразливий нюанс. Чудотворну ікону Матері Божої, як і реліквії Древа Святого Хреста, поляки вивезли з захоплених ними українських земель. Отже святкування там були насправді доказом, що обидві сторони намагаються визволитися з-під впливу націоналістичних і релігійних стереотипів. Про святкування в Ясній Горі багато писала польська преса, а також українська еміграційна. Дуже докладно звітував місячник оо. Павлінів *Jasna Góra*, цитуючи заяви польської сторони, з яких було видно задоволення, що вони гостили у себе представників України: "Ми щасливі, що серце України забилося жваво тут, де б'ється серце Польщі,"¹² — сказав о. Абрамек. "Тишимось з Вами",¹³ — повторяв примас Глемп. Двобічне намагання усунути перешкоди на шляху до порозуміння польський примас

схарактеризував так: "Тоді, коли відсуваємо другорядні справи, а ставимо на першому місці Бога, стаємо близькими собі. Тоді ні мова, ні традиції, ні культура, ні походження не є перешкодою для віри".¹⁴ Архиепископ Марусин відповів: "Хай майбутнє, — бажасмо цього з усього серця, — принесе нам радість, що закінчилися непорозуміння і взаємне недовір'я".¹⁵ Папа бажав синам і дочкам св. Володимира в Польщі і в усьому світі "в наступному тисячолітті зазнати ласки нового розквіту".¹⁶ А о. Абрамек читав молитву: "Боже Великий Єдиний, дай долю щасливу Україні".¹⁷ Примас Глемп виявив зрозуміння для українських національних прагнень словами, нечуваними досі в Польській Церкві:

...під час концерту дітей в базиліці часто повторювалося слово "Україна", слово, яке вимовляли з любов'ю і пошаною. Запитаймо, що означає це слово, так шанобливо і часто повторюване? Воно означає батьківщину. А батьківщину в християнському розумінні треба любити, бо четверта заповідь Божа каже: "Шануй батька свого". В цьому "шануй батька" є також батьківщина, яку треба любити, плекати у своєму серці, зокрема тоді, коли немає її як землі, вона мусить бути як слово, як мова, як традиція, як зв'язок віросповідання з Богом.¹⁸

Подія в Ясній Горі мала свій політичний вислів. Як би не було, це була перша на велику скалку маніфестація існування Української Католицької Церкви в сусідній з Україною державі, в державі, де ще не так давно існувала заборона на легальне існування цієї Церкви, заборона, яка й далі існує в Радянській Україні. У святкуванні в Ясній Горі взяла участь делегація польського уряду на чолі з Олександром Меркером з відділу релігійних справ. Легальна газета *Tygodnik Powszechny* надрукувала інтерв'ю з кардиналом Любачівським, а державна телевізія провела інтерв'ю з генеральним вікарієм для греко-католиків Північної Польщі о. Йосафатом Романіком. У Польщі публічно віддавано честь пам'яті українських митрополитів Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого, імена яких є заборонені за східньою границею Польщі. Врешті, українські єпископи, які приїхали до Польщі, відвідали Ярослав, Перемишль і новозбудовану українську церкву в Команьчі. Ці факти свідчать про розбіжність радянської і польської релігійної політики, такої одностайної щодо Греко-Католицької Церкви ще навіть в 1980 р. Мали вони також вплив на атмосферу релігійного життя в Україні, звідки прибула в Ясну Гору група греко-католиків. Проте ювілейні урочистості не закінчилися в Ясній Горі. 29 серпня вони продовжувалися у Вроцлаві, а зокрема дуже святково 27 серпня в Легніці, з участю кардиналів Глемпа і Гульбіновича, а 4 вересня в Костомлотах над Бугом, останній греко-католицькій парафії на Підляшші, з участю кардинала Гульбіновича, відомого прихильника греко-католицьких інтересів у Польщі і дорадника ватиканської Конгрегації Східніх Церков. 15 вересня він приймав у своїй катедрі у Вроцлаві україн-

ського митрополита з Філядельфії Стефана Сулика. Закінчилися церковні ювілейні святкування в українській парафії в Кракові, в яких взяв участь кардинал Францішек Махарський. А тепер подивімся на ювілейні відзначення в науковому світі. Вони відбулися в усіх наукових осередках Польщі, не тільки в католицьких. Найбагатші програми були проведені у Кракові і Любліні. На початку березня в Люблінському католицькому університеті під покровительством Комісії польського єпископату для вселенських справ відбувся симпозіум на тему "Богослов'я і християнська культура древньої Русі". В конференції взяли участь найкращі знавці цієї справи: Герарг Подскальський, Альберт Раух, Томас Спідлік, Джан Меєндорф, Димитрій Оболенський, єпископ Анатоль Кузнецов, о. Інокентій Павлов, о. Болеслав Кумор, Володимир Мокрий, Ришард Лужний, Степан Козак і о. Вацлав Гриневич. Був присутній на конференції кардинал Глемп. Заходами Володимира Мокрого при кінці березня відбувся цикл доповідей на тему Хрещення Русі у краківському Клубі інтелігенції, а в квітні у Люблінському католицькому університеті. В рамках цих імпрез були також концерти української музики, висвітлювання фільмів, прозірок, панелі, Богослужби в греко-католицькому обряді. На панелях дискутовано на різні теми — від чисто релігійних до актуальних справ культури України. Від 3 до 6 травня заходами Польського інституту християнської культури в Римі відбувся колоквіум на тему "Початки і розвиток слов'янсько-візантійського християнства". Серед запрошених доповідачів було багато визначних науковців світу — від Гарвардського до Київського університетів. Польські і українські учасники підписали заклик про польсько-українське примирення, який, щоправда, з огляду на цензуру, не був у Польщі надрукований, але був проголошений в радіо "Вільна Європа" і широко розповсюджений у відписах. Заклик говорив про релігійну толерантність, взаємну пошану до національних культур і культурних пам'ятників. Його підписали 6 українців — Володимир Мокрий з Польщі, Софія Сенік з Риму, Омелян Пріцак, Ігор Шевченко, Ярослав Пеленський і Френк Сисин з США — та 13 поляків — Анджей Вінценз з Німеччини, о. Мар'ян Радван, Станіслав Біліна, Олександр Гейштор, Єжи Ключовський, Станіслав Літак, Ришард Лужний, Антоні Мончак, Веслав Мюллер, Анджей Поппе, Анна Ружицька-Бризек, Тадей Васілевський і Збігнєв Вуйцік з Польщі. 6 травня у Варшаві почалася конференція, організована Українським суспільно-культурним товариством, на яку прибули українські вчені Польщі. Того ж місяця відбулася сесія в Гданському університеті; доповідь проф. Ключовського у варшавському Клубі католицької інтелігенції і, заходами оо. Василян, двомовна українсько-польська сесія у Варшаві. Найбільш імпрезозною цього роду імпрезою, — понад сорок доповідей, — була конференція Польської Академії Наук у Кракові. Організаторами її були

Р. Лужний і В. Мокрий. Конференція дала дуже багато дослідного матеріалу, який появиться друком. Крім того, під час неї були виставки, концерти, Служби Божі. Найцікавіше те, що більшість її учасників були молоді люди. Виглядає, що тема історії України та інших східнослов'янських країн є дуже популярною серед молодого покоління. Ця конференція, на відміну від інших, мала більшість доповідей про найновішу історію, яка є дуже дражливою темою у цій частині Європи. Того ж самого місяця відбулася чергова конференція в Люблінському католицькому університеті, присвячена слов'янським літературам, і заходами УСК — науково-популярна сесія в Кошаліні. В серпні заходами Товариства охорони пам'яток в Біловезжі відбувся симпозіум про стан пам'яток церковного мистецтва в Польщі. У листопаді програма дев'ятого Тижня християнської культури багато місця присвятила Тисячоліттю Хрещення Руси. Окрему увагу треба звернути на конференцію в Перемишлі, яка відбулася також у листопаді. Звітодавці звернули увагу на її високий науковий рівень. Організатори використали її також для доказів примирення. На цій землі, де в минулому польсько-український конфлікт був зокрема дуже сильний, це мало велике значення. Перемиський єпископ Ігнатій Токарчук відправив Службу Божу у своїй катедрі. Була також відправлена Літургія в греко-католицькому обряді, на жаль, не в колишній греко-католицькій катедрі. Відбулися зустрічі в Красичині біля Перемишля, де римо-католицьким парохом є відомий прихильник українсько-польського примирення о. Станіслав Бартмінський. Належить також згадати, на доказ зацікавлення поляків Тисячоліттям Хрещення України, що багато часописів видали з цієї нагоди спеціальні числа. Ось деякі з них: краківський *Znak*, варшавські *Wież*, *Chrzescijanin w świecie* і *Pobratymcy*, познанський *W drodze* та *Studium Papers*, який виходить в Анн Арбор в США. Дуже багато матеріалів друкували: *Lad*, *Niedziela*, *Tygodnik Powszechny*, *Przegląd Katolicki*, *Gość Niedzielny*, *Przekrój*, *Życie Chrzescijanskie w Polsce* та інші. Був накручений документальний фільм про українців католиків в Польщі, пошта "Солідарности" видала серію поштових марок "Храми нищеної греко-католицької церкви". Яку атмосферу створили ці факти, може свідчити те, що навіть Товариство польсько-радянської дружби почувалося до обов'язку влаштувати концерт церковної музики в... Домі радянської науки і культури. Правда, ця остання імпреза має вже інший характер, менш популярний, більш офіційний. Він, у протилежність до вищеописаного, підкреслював зацікавлення російським християнством і був політично організований Москвою. Тому рік 1988 не минув у Польщі без контроверсій. Контроверсій старих, як Берестейська унія. Тисячоліття викликало нову хвилю полемік між православними і католиками. Це було пов'язане з дискусією про політичну орієнтацію: проукраїнську чи проросійську.

МІЖ УНІЄЮ І ПРАВОСЛАВ'ЯМ — МІЖ УКРАЇНОЮ І МОСКВОЮ

Польська Католицька Церква ще перед 1988 р. устами своїх найвизначніших репрезентантів виявила бажання вселенсько відзначити цю важливу для східних слов'ян дату. Вона не хотіла святкувати її тільки в католицькому колі. Примас Глемп звернувся також до православних, але православна Церква прийняла пропозицію наполовину — з великим і надто дивним ентузіазмом у Москві і Мінську, холодно у Варшаві і Києві. Хронологічно події виглядали так, що на початку ювілейного року стався скандал, який заважив на ході святкувань. Ще 27 вересня 1987 р. православне єпископство в Польщі на чолі з митрополитом Василієм Дорошкевичем приготувало пастирське послання з нагоди ювілею. Опубліковано його в першому числі офіційного органу *Вісті Польської Автокефальної Православної Церкви* (1988). Послання було написане цілком не в тоні єкуменізму. Воно атакувало передусім католиків греко-католицького обряду, представляючи своєрідну інтерпретацію історії Берестейської унії. Між іншим, тавруючи її "неморальне впровадження" та сумуючи над долею уніятів після 1839, 1875 і 1946 рр.: "Наші брати греко-католики опинилися в результаті без ієрархії, залишені напризволяще. Ніхто ними не цікавився. Після скасування греко-католицької Церкви на Другому ватиканському соборі, залишилися самі собі". Виходячи з того, що унію скасував Рим, а не царат і Радянський Союз, православні єпископи закликали "братів греко-католиків", щоб повернулися до "єдиної, святої, вселенської і апостольської церкви", тобто до православної. Для заохоти була наведена цитата з *Послань св. апостолів*: "ото чорт має декого з вас вкинути до в'язниці, щоб вас піддати випробуванню, а зазнаєте утиску",¹⁹ втрачаючи цілковито відчуття дійсності, яку на собі випробували ті християни, які не хотіли відректися від Риму. Зрештою, послання мало багато історичних неточностей, повторювало улюблену в православних колах у Польщі тезу, мовляв, православ'я було на польській землі вже сто років перед прийняттям християнства з Риму. Це послання надрукувала також паризька *Kultura*, без коментарів. Курйози його змісту їх не потребували. Католицькі середовища в Польщі спочатку мовчали. Правдоподібно була директива не реагувати зопалу на заяву православних. Послання вважали до певної міри вимушеним, бо всім була відома залежність і покірність православної ієрархії владі. Римо-католицька ієрархія виявила тут дуже велике зрозуміння. Але, як багато пізніше відкрив проф. Лужний, послання негативно сприйняв Папа: "...зовсім приватно, у вузькому колі, розмова зайшла якраз про це послання. Папа висловив жаль, що таке послання взагалі могло появитися та що воно є доказом, як православ'я ставиться до унії і греко-католиків."²⁰ Проте це не значить, що не було взагалі відголосу і критики на послання. Перше спростування історичних помилок послання написав відомий

історик, професор Католицького університету в Любліні Єжи Ключовський. Воно появилoся в часописі Tygodnik Powszechny якраз в день виїзду примаса Глемпа до Москви на православні святкування. Друге появилoся в тижневику Przegląd Tygodniowy після повернення кардинала Глемпа з Радянського Союзу, сім місяців після його проголошення. Написав його Рафал Купішевський в досить спокійному тоні, закликаючи до примирення, зрозуміння, єдності, і обмежився тільки до наведення папського учення про Греко-Католицьку Церкву. Але офіційною відповіддю можна вважати "Слово Комісії єпископату в справах єкуменізму на тиждень загальної молитви про єдність християн 1988 р.", що її підписав єпископ Альфонс Носоля з Ополя. Це був ще один доказ, що польські католики не хотіли, щоб Тисячоліття Хрещення Руси викликало полеміку між церквами, а воліли, щоб у ювілейному святкуванні взяли участь і українці, і росіяни, і білоруси. Комісія єпископату ствердила, що ювілейні святкування повинні допомогти встановити "цивілізації любови" між церквами і народами, а зокрема зблизити ті народи, які є спадкоємцями культури Київської Руси. Те саме говорив пізніше нунцій Франческо Колясуонно журналістам у Варшаві. Але, з другого боку, в публікаціях і заявах того часу є деякі докази поступок польської Церкви православної інтерпретації Берестейської унії. На сторінках журналу Przegląd Katolicki появилася стаття п. н. "Відношення Річі Посполитої до Берестейської унії і до православ'я". Автор статті, відомий польський історик Збігнєв Вуйцік, виходив з того, що унія була політичною помилкою, яка допровадила до занепаду Річі Посполитої. Він також не бачить вартости унії в історичному аспекті вселенської церкви: "Замість примирення і поєднання двох великих християнських Церков, унія збільшила взаємні упередження, конфлікти, недовір'я і навіть ненависть".²¹ Такі слова на сторінках офіціозу польського примаса мали своє значення. Контроверсійні думки Вуйціка луною відбивалися у промовах примаса. Під час подорожі до Білорусії у вересні, він у проповіді в римо-католицькій церкві в Гродні говорив про значення унії. Потім повторив свої думки ще раз в інтерв'ю радянському пресовому агентству "Новости", підкреслюючи, що унія була однією з фаз ідеї зближення народів і ієрівизнань в тій частині Європи. Першою фазою, на його думку, були хрестоносні війни, під час яких "одна сторона накидала силою свою волю іншій". Другою фазою були правові договори, такі як Фльорентійська і Берестейська унії. "Цього сьогодні також не вистачає", сказав він радянському кореспондентові.²² Порівняння Берестейської унії з хрестоносцями було повторенням пропагандивної теорії російського православ'я про етапи агресії "папства" на східні слов'янських землях.

Крім цієї "дипломатичної", угодовської тенденції польські католицькі кола виявили також рішучість в обороні інтересів і права існу-

вання католиків східнього обряду. Журналісти, наприклад, Мацей Козловський, і науковці, передусім Ришард Лужний, неодноразово давали більш витончені оцінки історичних наслідків унії, підкреслюючи її позитивне значення для розвитку культур українського і білоруського народів, а також як ще одне зусилля на шляху єдності християн. Ці панове, а також їхні кола, намагалися усвідомити польську громадськість, що Українська Католицька Церква існує далі в Польщі, Радянському Союзі і на Заході та що вона не є тільки "помилкою в п'єсі", але тривкою дійсністю, якої не можна замовчувати, дипломатично затушовувати чи прямо продати, щоб мати кращі користі в сучасній фазі вселенського руху. Навіть група католиків, згуртованих при організації ПАКС, яку церковна ієрархія ставила під сумнів за співпрацю з комуністичним урядом, була більш принципова, ніж примас. Інститут цієї організації "Августинум" зорганізував 7 грудня 1987 р. зустріч православних і католицьких діячів культури. На ній католицька сторона ствердила, що пастирське послання православних єпископів "висловлює якісь ревіндикаційні тенденції, монопольну зверхність православ'я", що написано воно нерозважливо і дуже неточно інтерпретує культурні явища початків християнства східніх слов'ян. Відповідь православного дискусанта була принципова: "Великим ускладненням для єкуменізму є те, що польська римо-католицька Церква підтримує греко-католиків як певного роду конкуренцію православ'ю. Це не поліпшить відносин".²³ Як Православна Церква дивиться на розв'язання питання українських католиків у Польщі, показує згаданий вже симпозіум Католицького університету в Любліні в березні 1988 р. Поляки хотіли, щоб це була зустріч католиків польських і українських з православними з Радянського Союзу і Польщі. Передбачалася участь усіх чотирьох ієрархів. Але православні єпископи в Польщі, серед яких бодай двох є українського походження, відмовилися сісти за один стіл зі своїми братами-уніятами. Один з організаторів симпозіуму назвав таку поставу "Або ми, або вони".²⁴ Тож коли останнього дня нарад мали виступити греко-католики і православні, то перших репрезентував прелат з Лєгніци о. Іван Мартинюк, а других — єпископ Анатоль Кузнецов з Москви. Проте треба сказати, що широко маніфестована нехоть польської православної ієрархії до уніятів не завжди знаходить підтримку низів їхньої Церкви. Так, наприклад, під час ювілейних святкувань у Кракові, в греко-католицькій каплиці св. Дороти був присутній православний священик о. Вітольд Максимович, а також світський представник, відомий художник Єжи Новосільський. Спільно молилася теж молодь обидвох віроісповідань в Коденю та в уніятській парафії в Костомлотах. Були також православні в Гдині. Але загалом це були винятки. Православні святкування відбулися, отже, майже в цілковитій ізоляції від польського суспільства, лише в деяких брали

участь представники Римо-Католицької Церкви: в Лодзі на відправах у православному соборі були присутні польські єпископи Владислав Зюлек і Генрик Мушинський. Брала участь у тих святкуваннях політичні організації, такі як ПАКС і Християнське суспільне товариство, але вони мали на меті свої політичні інтереси. Зокрема, ця друга, яка, зрештою, недавно змінила назву на Християнсько-суспільний союз, поширила свою діяльність між релігійними меншостями, зокрема між лютеранами і православними. Союз видає навіть польськомовну газету для православних *Tygodnik Podlaski*. З цієї причини Союз влаштував різні зустрічі і конференції з участю православної ієрархії Польщі, Східньої Німеччини і Радянського Союзу: в лютому у Варшаві, в травні у Білостоці, а також працівників радянської амбасад у Варшаві. Обидві імпрези відзначалися цілковитою слухняністю офіційній інтерпретації ювілею — Тисячоліття Хрещення Росії. В тому сенсі писала преса Християнсько-суспільного союзу — *Tygodnik Polski* і *Tygodnik Podlaski* і ПАКСу, — *Słowo Powszechne* і *Kierunki*. А православна ієрархія, зокрема митрополит Василь Дорошкевич, немов би наперекір цій ізоляції підкреслював: "Подія, яка відбулася десять століть тому, має значення для віри і культури польського народу".²⁵ Така інтерпретація вказує на тенденцію польонізації Православної Церкви, якій сприяє митрополит Василь. Проте, крім кількох польськомовних парафій (наприклад, парафія о. Євгена Цебульського у Вроцлаві), більшість пастви митрополита не має бажання визнавати себе поляками. Головні православні святкування відбулися 29—31 січня у Варшаві, 27—28 лютого в Білостоці, 7—8 травня у Лодзі, 2—3 липня у Вроцлаві і ще пізньої осені в Сяноці. Згадана польськомовна парафія у Вроцлаві і православна молодь святкували також на горі Грабарці. Вийшли спеціальні числа православних часописів, Тисячоліттю присвячений був також україномовний *Церковний календар*. З цієї нагоди митрополит Василь дав інтерв'ю газеті *Trybuna Ludu*, що є органом Центрального комітету ПОРП. Не треба, однак, думати, що не було православних святкувань, які мали український національний характер. Але вони відбувалися виключно на провінції. Докладний список їх можна знайти на сторінках українського тижневика *Наше слово*. Воно також писало про урочистості в Почаєві, Києві і Львові. Докладно звітувало *Наше слово* про відзначування Тисячоліття на Підляссі і Лемківщині, тобто на землях, українські традиції яких воно завжди підкреслює. Аж двічі появились звіти про святкування в Завадці Морохівській, в якій поляки після Другої світової війни вимордували українське населення. Стосунки Польської Католицької Церкви з православ'ям не є тільки у внутрішній площині. Вони мають також аспект міжнародний. Це якраз показав 1988 рік. Головним партнером у тому аспекті для польської Церкви є московський патріарх. Вселенський патріарх в Константи-

нополі не грає тут великої ролі, доказом чого було його відвідання Польщі 1987 р., яке пройшло майже непомітно. Події ювілейного року дали доказ, що польська "східня політика", незалежно від історичного досвіду щодо Росії і православ'я, не обійшлася без деяких неконсеквентностей. Щоправда релігійні й етнічні відносини в цій частині Європи є настільки скомпліковані і суперечні, що тяжко не зробити таких неконсеквентностей, хоч принципи кардинала Глемпа, без сумніву, є найкращі, про що свідчить аналіза основних документів цієї Церкви, які ми навели вище. Головну дилему можна зформулювати коротко: "між Москвою і Україною". Поєднати ці дві суперечні орієнтації дуже важко. З одного боку, під впливом Папи і польських внутрішніх обставин (наявність українських католиків, проукраїнські настрої інтелігенції) польська Церква, і це треба чесно признати, є дуже вразлива, прихильно вразлива на проблеми Української Католицької Церкви. Зверніть увагу, що навіть неприхильні українцям єпископи в південносхідній Польщі І. Токарчук і Є. Аблевич взяли активну участь в ювілейних святкуваннях. Отже закид православних, що Римо-Католицька Церква в Польщі "підтримує" греко-католиків, є цілком безпідставним. Святкування Тисячоліття Хрещення є доказом цього, бо хоч підкреслювано, що це — Тисячоліття християнства трьох народів, акцент стояв на українцях. Подивімся ще раз — зустрічі в Римі, Пастирське послання кардинала Глемпа до греко-католиків на Різдво і Новий 1988 рік, в якому він пише: "Це вже тисяча років Христос народжується над Дніпром у Києві і на широких степах України",²⁶ потім участь польської делегації в римських святкуваннях українців, урочистості в Ясній Горі, інші офіційні контакти обох ієрархій в Римі — в липні з нагоди українського синоду, в листопаді з нагоди канонізації о. Гонората Козьмінського; в Австралії в грудні під час подорожі кардинала Глемпа; запевнення кардинала, що перший з новозбудованих храмів назве іменем св. Володимира і т. д. Зв'язки обидвох Церков ніколи не були такі інтенсивні і сердешні. Кількість декларацій про взаємну доброзичливість і примирення є прямо імпонуюча. А з другого боку, польська Церква опинилася перед несподіваною і дуже цікавою пропозицією російського православ'я і властей Радянського Союзу. Почавши від відомого інтерв'ю кардинала, яке надрукувала *Літературна газета*, таких жестів є багато. В Польщі за останні роки побувало кілька делегацій московського патріярхату. Тільки в самому 1988 р. в березні приїздив до Любліна єпископ Анатоль Кузнецов на зустріч з кардиналом Глемпом, у квітні Пермсько-Солікамський єпископ Афанасій відвідав Ясну Гору, у вересні Мінський Філарет був у Варшаві. Примас вислав спочатку своїх представників на мирну конференцію в Москву, а 1988 р. був у Союзі двічі — в червні на святкуванні Тисячоліття в Москві (де його дуже гостинно приймали і світські

середовища), а у вересні в Білорусії. В листопаді він склав візиту в Папській російській колегії в Римі, яка залишилася ще з міжвоєнних часів відомої проросійської акції Ватикану. Ці московські пропозиції дали можливість польській Церкві відіграти деяку роль в екуменічному діалозі між Римом і Москвою. Це також дало можливість розпочати розмови на тему місійної праці між католиками в Радянському Союзі, серед яких є багато поляків. Проте, звичайно, за такий шанс треба платити. Чи контрверсійне зформулювання проповіді в Гродні не є власне цією заплаатою? Але така пряма інтерпретація не була б дуже квапливою. Є багато доказів, що він надає значення контактам з православними ієрархами Білорусії і України. В інтерв'ю для агентства "Новости" він висловив бажання поглибити співпрацю з київським Філаретом. Другою точкою програми своєї першої подорожі до СРСР він вибрав Київ. Отже він помічає національні прагнення православних обидвох республік і намагається погодити уніятську Сціллу з православною Харибдою. Погляд кардинала найкраще виявляє "Лист польських єпископів з нагоди Тисячоліття Хрещення Руси", проголошений 18 червня 1988 р. в Білостоці. Оборона вартости унії (в минулому) і вияв доброзичливості до сучасного православного світу стоять там поруч з папським вченням про "християнський панславизм". Лист підкреслює, що національні розходження Руси прийшли шойно у XVII ст., що назва "Русь" не ототожнює себе виключно з Росією чи Україною. Лист намагається бути об'єктивний і сприйнятливий для всіх, підкреслює бажання загального примирення в культурній площині. Проте чи відокремлювання від сучасних політичних конфліктів, які лежать в основі диспутів на тему права на спадок Київської Руси і визначення ідеї унії, є запорукою, що стратегія польської Церкви матиме успіх? Про це покаже час.

ПРОДОВЖЕННЯ БУДЕ

Польська Церква намагалася, таким чином, стати осторонь суперечок, які провадять дві, згадані на початку статті, політичні тенденції в Польщі — "прометейська" і промосковська, та визначити свій власний шлях. Крім всесвітніх чинників, таких як доля горбачовських реформ, на становище польської Церкви буде мати вплив продовження цієї внутрішньої суперечки. Яку позицію займуть ширші суспільні кола, тяжко сказати. Священик Станіслав Обюрек, краківський єзуїт, у храмі якого з нагоди Тисячоліття була відправлена Літургія в греко-католицькому обряді, жалувався пізніше, "що його налякало неучтво його парафіян".²⁷ Вони питалися його, чи це була дійсна Літургія і взагалі, що це було. Такі самі проблеми — протести, сумніви — мали організатори святкувань в Олесниці.²⁸ Але не тільки звичайне незнання культури, так важливого в програмі "прометейчиків", українського народу є перешкодою для схвалення і підтримки їхніх зусиль суспільством. Основною проб-

лемою є, мабуть, історія. Польсько-українські відносини "були позначенні кров'ю, як в першій біблійній родині", сказав у своїй промові в монастирі оо. Домініканів Володимир Мокрий.²⁹ Якраз на тих історичних почуттях образи — ненависти, упередження, огречення — базує свою пропаганду протилежний табір, народна демократія. Отримавши від комуністичних властей перші організаційні концесії, постали видавництво "Słowo Narodowe", політичні клуби, "Zad i Wolność", Національне товариство ім. Романа Дмовського; молодечі організації "Verbum", Рух польської молоді та інші — ендеція переживає справжній ренесанс. У своєму органі Gazeta Warszawska (покищо появилася тільки одне спеціальне число) вони заявляють про свою вірність традиційній проросійській традиції. Коло них виростають ідейно споріднені клуби "любителів" Львова, Гродна, Вільна. Прихильники цієї орієнтації гостро атакували польську Церкву за влаштування святкувань Тисячоліття. Часто це були атаки внутрі, бо багато активних і впливових католицьких діячів є прихильниками ідеології Романа Дмовського. Отець Абрамек, про якого я вже згадував, мусів прилюдно боронитися проти закидів, що урочистості в Ясній Горі були "більш українські, ніж католицькі". Він писав: "Не можна і не вільно вагу цієї події ділити на гуманістичну і патріотичну, бо «діла Божі і людські стикаються». Наші польські випробування є доказом цього."³⁰ Але не всі так думали і атак було досить. Чи можна, отже, вважати події 1988 р. і зусилля прихильників польсько-українського примирення успіхом? На мою думку, треба на це дивитися як на перший добрий крок, початковий етап пляну, реалізація якого вимагає часу. А якщо подивимося на них як на основу дальшої діяльності, то успіх був без сумніву. Саме так бачили свою роль актори цих подій, наприклад, о. Абрамек писав: "Тішимося кожним кроком переборення тих підозр, обвинувачень і перспектив нових ран."³¹ А Володимир Мокрий в одній зі своїх промов сказав: "І нашою спільною перемогою є те, що ми, одначе, зустрілися".³² Його думку продовжив о. Обюрек: "Ми мусимо зустрічатися, щоб наперекір історії, наперекір написаним книжкам переконати себе й інших, що можна єднатися. Ми хотіли переконати самі себе, що можна не тільки прославляти того самого Бога, не тільки жити в рамках тієї самої Церкви, але що можна відчувати іншу культуру і деколи незрозуміле минуле як спільну спадщину і що ця спадщина збагатить майбутнє".³³

Ось так зреалізовано дуже невеличку програму "прометеїстів". Продовження піде вже повільніше, бо реакція на їхню акцію є сильніша і збільшується коло учасників у цій грі. Крім політичних кіл, опозиційних, в більшому чи меншому ступені до комуністичної системи, найактивнішою на тому відтинку є Римо-Католицька Церква, і також починає приєднуватися комуністичний уряд. Цікава є та

справа, що стоїть на межі політики і релігії. Її двоїстість породжує, з одного боку, скептицизм і побоювання до чого це доведе, а з другого, — надію. На початку 1989 р., 10 березня, в осідку секретаріату польського єпископства відбулася зустріч редакторів католицької преси з заступником міністра зовнішніх справ Польщі Болеславом Кульським і директором відділу того ж міністерства Стефаном Станішевським. Темою розмови було питання польської закордонної політики супроти німецьких держав, Чехо-Словаччини і Радянського Союзу. Це важлива новинка. Польська східня політика починає найцікавішу фазу від часу закінчення Другої світової війни.

1. Називаючи цю тенденцію, маю на увазі програму групи з такою назвою, яка існувала перед Другою світовою війною. Сучасні "прометеїсти" багато в чому відрізняються від тодішніх. Не треба ці групи отожднювати.
2. "Wybrzeże" (Гданськ), число з 31 січня 1988 р.
3. "Przegląd Polski", число з лютого 1986 р.
4. "Przegląd Katolicki", LXXIV, 15 (Варшава, 1986), стор. 7.
5. Там же, LXXV, 51—52 (1987), стор. 4.
6. Там же, стор. 6.
7. "Tygodnik Powszechny", XLI, 38 (Краків, 1987), стор. 2.
8. "Gwiazda Morza", (Гданськ, 1988), стор. 1, 4-5.
9. "Więź", XXX, 10—12 (Варшава, 1987), стор. 219.
10. Там же, стор. 228.
11. "Przegląd Katolicki", LXXVI, 23 (1988), стор. 3.
12. "Tygodnik Powszechny", XLII, 39 (1988), стор. 2.
13. "Jasna Góra", IV, 12 (Ченстохова, 1988), стор. 23.
- 14-16. Там же, стор. 21, 3.
17. "Przegląd Katolicki", LXXVI, 39 (1988), стор. 8.
18. Там же, XLVI, 41 (1988), стор. 7.
19. "Wiadomości Polskiego Autokefального Kościoła Prawosławnego", XVIII, 1 (Варшава, 1988), стор. 3-7.
20. "Kalendarz Serca Jezusowego 1989" (Краків, 1989), стор. 48.
21. "Przegląd Katolicki", LXXVI, 49 (1988), стор. 1, 4, 50, 2-3.
22. Цитую за переддруком: "Kultura", 12 (Париж, 1988), стор. 10.
23. "Życie Chrześcijańskie w Polsce", 5, (Варшава, 1988), стор. 21-22.
24. "Kalendarz", стор. 50.
25. "Tygodnik Podlaski", IV, 6, (Білосток, 1988), стор. 2.
26. "Przegląd Katolicki", LXXVI, 5, (1988), стор. 8.
27. "Kalendarz", стор. 55.
28. "Nowe Życie", VI, 15 (Вроцлав, 1988), стор. 13.
29. Машинопис в архіві автора.
30. "Jasna Góra", VI, 12 (1988), стор. 8.
31. Там же, стор. 7.
32. Машинопис в архіві автора.
33. "Tygodnik Powszechny", XLII, 32 (1988), стор. 2.

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА НА УКРАЇНІ — ПРОБЛЕМА УКРАЇНЬСЬКА ЧИ МІЖНАРОДНА

Юрій Міщенко

Чи не найперше питання, яке постало перед українським народом у процесі перебудови та демократизації радянського суспільства — питання екологічне. Чорнобильська трагедія стала тим страшним дзвоном, який розбудив мільйони людей, що ще перебували у дрімоті брежневського застою. Ця жахлива катастрофа показала всім не лише негативні наслідки так званого "науково-технічного прогресу", але й інший страхітливий факт — людство стає заложником технократичної мафії. На жаль, тільки страх перед радіоактивними демонами Чорнобилю зміг переконати нас у тому, що всі ми живемо на одній планеті і спільно повинні боротися за виживання. Виживання не лише перед загрозою ядерної війни (перспектива якої, на щастя, стає все меншою), а, у першу чергу, — перед загрозою планетарної екологічної катастрофи. Екологічні проблеми, на відміну від політичних, не визнають кордонів між державами. Наслідки Чорнобильської трагедії — це проблема не лише України і Білорусії, але й всього людства, тож і вирішуватися вона повинна всім людством. Інтернаціоналізація вирішення екологічних проблем — це єдиний реальний шлях розв'язання того клубка питань, які виникли у результаті домінування технократичних концепцій розвитку людського суспільства. Це вже стало істиною для природоохоронних угруповань країн Заходу, які першими забили тривогу про насування планетарної екологічної кризи. "Грінпіс", "Друзі Землі", "Зелений шлях", "Повітряний плян", партії "зелених" різних країн та безліч інших екологічних об'єднань стали "сторожовими псами" середовища існування всього сушого на Землі і, в першу чергу, — людини. І хоча штаб-квартири їх знаходяться майже виключно у розвинутих країнах, коло питань, що ставляться ними, має дійсно планетарний масштаб — це і парниковий ефект, і деградація озонового шару атмосфери, і кислотні дощі, і деструкція тропічних лісів, і хемічне забруднення землі, води та повітря, вже не кажучи про питання, пов'язані з радіацією.

І не випадково перша неурядова організація, яка виникла на Україні, — це "Зелений світ", екологічна асоціація людей, стривожених станом української природи та станом здоров'я народу. Гасло "Зеленого світу" (як і гасло екологів усього світу) — "Мислити глобально, діяти локально" заставляє розглядати конкретні дії

щодо поліпшення екологічних обставин у будь-якому куточку земної кулі (у тому числі і на Україні) у контексті загальносвітового процесу пошуку розумного компромісу між існуванням природи і цивілізації. Бачення місця України у вирішенні екологічних питань у такому контексті набуває нового вигляду, неможливого раніше — за "залізною завісою" сталінізму-брежнєвізму. Розглядаючи Україну не лише як частину СРСР, але й як частину Європи, ми бачимо, що живемо у тісному європейському домі, де проблеми різних країн та народів тісно переплелися. Житель Ізмаїлу змушений пити дунайську воду, яку забруднюють 7 інших європейських країн, житель Ростова-на-Дону отримує аналогічне "задоволення" від стоків українських промислових агломерацій Донбасу у Сіверський Донець; жителі Польщі отримують свою долю хемічних сполук із України через Західній Буг і т. п. Спільними зусиллями Радянського Союзу, Туреччини, Болгарії, Румунії та всіх придунайських країн Чорне море перетворюється у гігантську кльоаку такого набору інградієнтів забруднення, що ніхто навіть не може нині скласти хоча б їх перелік. Забруднення повітря взагалі не піддається можливості точного аналізу з точки зору реального "вкладу" конкретних країн і глобальна циркуляція атмосфери перемішує у гігантському повітряному "котлі" викиди шкідливих газів з України з викидами інших країн. Те ж саме з чорнобильськими радіонуклідами, що розвіялися по всій Європі і досягли навіть Китаю та Каліфорнії.

Реліктом сталінських часів виглядає убога ідея розв'язати проблеми, пов'язані з Чорнобильською катастрофою, внутрішніми засобами Радянського Союзу. Ця ідея, яка виповзла із суперсекретних надр Мінатоменерго, і понині масовано нав'язується населенню України та Білорусії. Проте нічого, крім бездумно викинутих на вітер народних грошей, вона покищо не принесла. При самому поверховому розгляді першого варіанту ТЕО підприємства "Вектор" у Чорнобильській зоні виявилось, що законсервоване внутрішньою секретністю ВО "Комбінат" не змогло дати навіть пристойної концепції проєкту, не кажучи вже про його деталі. Чи дасть такий "Вектор" реальне поліпшення радіаційної обстановки (враховуючи, що основна маса ізотопів розпорошена у невисоких концентраціях на гігантських просторах за межами зони)? Чи не горітимуть на вогні людино-берів нові "біороботи" у солдатських шинелях? Чи не краще пустити гроші на реальні справи — переселення людей із забруднених територій, поліпшення медичного обслуговування та харчування жертв катастрофи? Питання, питання, питання... Чому ж у нас і досі не йдуть назустріч пропозиціям екологів інтернаціоналізувати чорнобильську проблематику і негайно залучити до її вивчення вчених усього світу? Чому ж і досі Мінатоменерго з Мінздоровом та Держгідрометом селяться у

марних потугах створити ілюзію можливості обдурити елементарні закони фізики та біології, а насправді дурять свій народ? А покищо, замість створення міжнародного науково-дослідного чорнобильського центру, ВО "Комбінат" нав'язує своє "оригінальне" вирішення проблеми, причому з обов'язковим тавром "Made in USSR". Йй Богу, боляче бути свідком цього, боляче і соромно...

Безліч ідеологічних штампів, псевдотрадиції та псевдопатріотизм авторитарної системи ще продовжують одурманювати масову свідомість. Подолати їх не так то й просто, адже всі ми з тих (сталінських, брежнєвських) часів, всі ми тією чи іншою мірою несемо на собі тавро сталінізму-брежнєвізму. Проте поступ вже є. Політизація мас та демократизація суспільства веде також до екологізації мислення, покищо стихійної, швидше інтуїтивної, ніж світоглядної. Ці процеси глибоко переплелися між собою і більшість людей вже розуміє, що реальний прогрес у вирішенні екологічних питань неможливий без реальної демократизації суспільства, без аналізу тих політичних постулатів, що привели нас до екологічної кризи (а подекуди — і катастрофи) на Україні.

"Цивілізація, що розвивається стихійно, залишає по собі пустелю". Проте вся історія "плянкового" розвитку України свідчить, що цивілізація, яка розвивається пляново, залишає по собі ще страшнішу, антропогенну пустелю. Та, мабуть, справа не в тому, що розвиток радянського суспільства відбувався пляново, а в тому, що ця пляновість була абсолютно безальтернативною. Безальтернативність розвитку суспільства не лише замордувала та скалічила життя мільйонів людей, а ще більше змертвила та скалічила природу України. Смертоносна Чорнобильська зона стала головним ганебним пам'ятником пляновому розвитку такого типу. Чи не символічно, що біля самого Києва, колиски східнослов'янської цивілізації, постав гігантський саркофаг — символ радіоактивної гробниці не лише українського і білоруського народів, але й всього людства. Дійсно — ми не можемо чекати милости від природи після того, що ми з нею зробили. І природа мстить — випущений із 4-го реактора радіоактивний джин, розвіяний по святій дравлянській землі, вже починає збирати свою страхітливую подать: помирають "ліквідатори", хворіють діти. І це лише перші "дзвіночки" пріоритету економіки над екологією, безальтернативности управління та плянування.

Лекції Другої світової війни змусили західні країни зробити висновки про небезпечність будь-яких проявів авторитарности та тоталітарности і йти по шляху створення плюралістичних форм суспільного життя. Саме тому у 60—70-ті роки, коли на Землі почали з'являтися реальні ознаки екологічної кризи, наявність плюралізму дала можливість забити на сполох і створити широкий громадський рух на захист навколишнього середовища. Результати

громадського контролю за станом природи на Заході просто вражаючи — у США та Канаді відроджені Великі Озера, гігантські площі Нової Зеландії перетворені у національні парки, якість води та харчових продуктів суворо контролюються, будь-яка аварія на хемічних підприємствах негайно стає відомою громадськості.

У Радянському Союзі цей час було втрачено на збереження та косметичний ремонт авторитарної системи, закриваючи очі на загрозу екологічної кризи. І саме тому у деструкції природи брали участь не просто безликі маси відомчої бюрократії, а в першу чергу, керівники найвищого державного рівня. Чи не з волі "батька всіх народів" та Хрущова пройшов смерч руйнування заповідників України? Чи не Хрущов разом з Брежнєвим втілили у життя український варіант ГОЕЛРО — створення штучних водоймищ та повне знищення заплави Дніпра? Чи не брежнєвський апарат керував осушенням Полісся, тиражуванням атомних реакторів, нав'язуванням Україні хемічних заводів? Навіть Михайло Горбачов, який взяв курс на демократизацію та демонтаж авторитарної системи, виявився не готовим до гласного вирішення Чорнобильської проблеми. Згадаймо хоча б, як дозували брехню та напівправду про Чорнобиль засоби масової інформації у 1986 році. Не дуже приємно декому про це згадувати, алеж треба. Варто, мабуть, також нагадати і про те, що перша правдива інформація і перші практичні рекомендації у ті трагічні чорнобильські дні прийшли до нас із Заходу, прориваючись через заглушування потужними "радіостанціями КГБ". Саме західним радіостанціям, а не Мінздорову УРСР мають все життя дякувати моя донька та син, які 1 травня вже були на Прикарпатті, а не на Хрещатику. Тож на сором нам, перший приклад міжнародного вирішення екологічних проблем Радянського Союзу був показаний країнами Заходу. Будьмо ж мудрими і не забуваймо про це. Не забуду я ніколи й інше. Під час Першого з'їзду "Зеленого світу", що проходив у кінці жовтня 1989 року в Києві, до нас підійшов чемний білявий юнак, який шукав когось із організаторів з'їзду. Адріян Івахів приїхав із далекого канадського міста Торонта, щоб від імени екологічної групи канадських українців ЕКОЛОС передати вітання з'їздові та запропонувати їхню допомогу "Зеленому світові". Дорогі наші канадські українці! Скільки ж доброти та тепла у ваших серцях, коли після десятиріч офіційних прокльонів у вашу сторону з рідної землі, після навішування ярликів "українського буржуазного націоналізму", "бендерівських та ОУНівських недобитків" і т. п., ви широко хочете хоч чимось допомогти землі своїх предків. Це ще одна сторона міжнародного підходу до вирішення екологічних проблем України. Так що не забуваймо і про це.

Вже багато говорили і писали про різні аспекти екологічної кризи на Україні та про одну з головних жертв цієї кризи —

людину, про її здоров'я. Проте менше чомусь пишуть про іншу жертву — українську природу. І це симптоматично. Далеко не всі ще дійшли до розуміння важливості збереження незайманої природи та її еталонів. І тут ми знову сумно ведемо перед у нехтуванні резерватною охороною природи. І знову ми змушені повертатися до пошуків єдності питань морального здоров'я суспільства і здоров'я природи. До якої ж межі духовної та екологічної кризи доведено Україну, якщо на грані знищення опинилися всі без винятку ландшафти України? Нині сам образ колись пишної і благодатної української природи з кожним днем все більше втрачає свої обриси, стає маревом серед промислових агломерацій, атомних реакторів, виснаженої та захемізованої землі.

Загальна площа заповідників на Україні менша ніж 0.5% всієї території республіки, загальна площа територій, що тією чи іншою мірою охороняються (так званий природно-заповідний фонд), складає всього 1.54% (у Західній Німеччині — 13.7%, Чехословаччині — 10.8%, Великобританії — 6.1%, а у Новій Зеландії — навіть 30% площі країни). Існуючі норми МСОП (Міжнародного союзу охорони природи) рекомендують країнам мати не менше 3% території у заповідному фонді. Україна — член МСОП (до речі, також член ООН і ЮНЕСКО), проте ці, обов'язкові для всіх членів МСОП, рекомендації уряд України нехтує.

Вже не лише наші екологи, але й представники інших країн проявляють занепокоєння загальною деградацією нашого степу, лісового фонду, водно-болотних угідь. На очах зникають та безповоротно деградують не лише унікальні пам'ятники природи (Канівщина, Медобори, Хортиця, Чорний ліс, Асканія-Нова, Тарханкутський степ), але навіть типові для республіки природні бори, діброви та заплави рік. Про жахливий масштаб деструкції лісового фонду республіки свідчить той факт, що на Україні нині залишилося менше 4% лісів, які можна віднести до природних (тобто лісів, в яких ще збереглося відносне біоценотичне різноманіття фльори та фауни). І саме ці ліси є основним резервом лісозаготівлі. Якщо цей процес не припинити, то вже у 2000 році на Україні може взагалі не залишитися еталонів лісових екосистем, їх замінять горезвісні "посадки" монокультур.

Коли невесні минулого року я був у Чехословаччині, мені вдалося відвідати Татранський національний парк. З якою турботою охороняють словаки цю свою природну святиню, яка активна пропаганда охорони природи існує у Чехословаччині! Є чого повчитися в наших сусідів. З ініціативи Чехословаччини (знову ж — не з нашої!) ведеться активна робота у справі підготовки до створення українсько-словацько-польського природного національного парку "Бескиди" на стику кордонів трьох країн у

Карпатах. Основна перепона для нормального існування такого парку — наявність так званих інженерно-технічних споруд прикордонних військ КГБ (інакше кажучи, колючого дроту на лінії кордону). Здоровий глузд підказує вихід — демонтаж "колючки", принаймні на території проєктованого парку. Але чи готовий КГБ до такого рішення? І знову наші архаїчні політичні структури не готові до вирішення невідкладних питань охорони природи, знову релікти "залізної завіси" заважають міжнародній співпраці щодо охорони природи.

У своїй діяльності громадські природоохоронні організації виступають спільно з демократичними силами та Рухом на захист миру. Це закономірно, тому що ідеї гуманізму і виживання однаково притаманні як "зеленим", так демократам і паціфістам. Найрізноманітніші форми контактів єднають демократичні, природоохоронні та миролюбні сили світу. Одним із проявів таких контактів на Україні є благодійницька допомога жертвам екологічних катастроф. Чорнобильська катастрофа спонукала українську діаспору Америки створити Фонд допомоги дітям Чорнобилю, з яким активно співпрацюють Рух та "Зелений світ". Медикаментозна допомога жертвам Чорнобилю — основна мета цього фонду. Проте протидія апарату покищо не дає можливості широко розвернути неурядову кампанію у справі допомоги жертвам Чорнобилю. Алеж чому цим питанням не займається сам уряд? Чому ми повинні з простягнутою рукою випрошувати дефіцитні ліки по всьому світу в той час, коли підприємства України відраховують у союзний бюджет мільйони валюти? Землетрус у Вірменії показав ефективність міжнародної співпраці на державному рівні. То, мабуть, вже давно настав час і державі взяти на себе таку ініціативу щодо жертв Чорнобилю.

І, нарешті, одне з принципових питань природоохоронного руху на Україні — створення незалежного центру екологічних досліджень. Це нова, нетипова для нашої країни, ініціатива "Зеленого світу". Практика діяльності "зелених" Західньої Німеччини показала, що ефективність їх роботи стала реальною лише тоді, коли на службу партії "зелених" був поставлений незалежний інститут екологічних досліджень. В умовах України, де навіть академічна наука поставлена на службу відомств, подібна наукова установа особливо необхідна. Лише незалежна від бюрократичних структур держави наука може дати об'єктивну оцінку екологічному станові республіки. Проголошена членом-кореспондентом АН УРСР Дмитром Гродзинським ідея створення такого наукового центру при "Зеленому світі" знайшла широку підтримку охоронців природи за межами країни. Велику зацікавленість у цьому проявила партія "зелених" Західньої Німеччини, представники української діаспори США та Канади. Американське природоохоронне об'єднання

"С'єрра клуб" також проявляє інтерес і може підтримати подібну ініціативу. Лише зі сторони уряду України зацікавлення немає, тому що така наукова установа аж ніяк не вписується в існуючі структури політичної системи, тому що незалежна наука — це і незалежна думка, а на Україні покищо майже все залежне від офіційної оцінки керівництва.

Слабка і технологічно відстала база наукового обладнання в країні також не може гарантувати ефективну діяльність незалежної науки. Для незалежних екологічних досліджень у такому кризовому регіоні як Україна потрібна, в першу чергу, міжнародна співпраця, сучасне аналітичне та комп'ютерне устаткування. Плянетарність Чорнобильської катастрофи, всеєвропейське значення екологічної кризи на Україні потребують також плянетарних та всеєвропейських зусиль для виходу із кризи. На жаль, не лише ми, але й наші європейські сусіди не можуть чекати милости від природи України після того, що з нею зробили Сталін, Брежнєв, Хрущов, Щербицький, Проценко та інші відомі й невідомі "підкорювачі природи". Лише у співпраці всіх сил — шлях до виживання. Альтернативи виживанню у нас немає!

Богдан Сорока, *Панорама Львова* (1989, лінорит)

До статті Богдана Певного "Селективним оком"

УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ

Роман Купчинський

З початком грудня 1989 року в Україні почалася передвиборна кампанія до виборів народних депутатів УРСР і місцевих Рад. Ця кампанія, як і самі вибори, що відбудуться 4 березня 1990 р., — події, які знайдуть своє місце в майбутніх історичних довідниках України. Вперше в історії УРСР вибори будуть майже вільні, тобто без гарантованих місць для компартії, на базі альтернативних кандидатів, але, на жаль, не на багатопартійній основі. Неясним залишається роля виборчих комісій і чи вони дійсно зможуть вільно виконувати свої функції без втручання партійних органів, без того насильства влади, до якого звикла компартія. В основному вибори будуть свого роду референдумом: з ким піти — з партією чи з Народним рухом України за перебудову. Чи народ буде довіряти тим, які створили кризу в суспільстві, чи тим, які хочуть відновити українське суспільство, надати йому нового змісту, нових вартостей. Вперше в історії Радянської України термін "політика" буде мати реальний зміст. Партія, в її тоталітарному світогляді, в її упривілейованому статусі, який вона сама собі записала в конституціях УРСР і СРСР, стоїть нині перед гнівом народу. Викриття злочинів партії, сталінський терор, голод в Україні, некомпетентність керівництва, зловживання влади сьогодні відомі всім. І як би партійна верхівка в Україні не старалася оправдати себе і зректися свого колективного кримінального минулого, всім нині ясно, що КП України мусить зректися влади, відійти з політичної арени і або самоліквідуватися, або перетворитися на нормальну політичну партію, яка буде боротися за владу як українська формація, дбатиме про корінні інтереси всіх громадян України. Нині КПУ не може гордитися таким званням. Вона не є ані українська (незалежно від того, що в її провіді сидять етнічні українці), ані не дбає про інтереси громадян України. Тільки під тиском народних мас і страхом, що прийде тотальний крах як економічний, так і соціальний, ця партія почала робити вигляд "демократичної". Але чи ця "оновлена" компартія України комусь потрібна взагалі? Чи вона здатна приєднати до себе чесного виборця? Навіть якщо б ця партія у своїй виборчій платформі розпиналася за повну самостійність України, за відокремлення від СРСР, за поворот до капіталізму, за легалізацію УКЦ і УАПЦ, за реабілітацію ОУН-УПА, за удержавлення синьожовтого прапора і тризуба, — навіть тоді ця партія не матиме довір'я народу, бо її злочини перед народом такі важкі, такі безперечні, такі безапеляційні, що годі їх забути, простити.

"Ради без комуністів!" Таке гасло щораз більше поширюється по Україні сьогодні і в ньому є велика правда, є візія майбутнього.

Стара реальність, "комуністичні Ради" показали себе нездатними, бо там, де пришурилися комуністи, де пропихали своїх номенклятурних працівників, де вмішувалися до всього, де диктатом старалися вирішувати всі питання, починаючи від сільського господарства і кінчаючи культурою і освітою, — там створилася пустиня. Кому потрібні парторганізації в колгоспах? Кому потрібна парторганізація в Інституті літератури? Яку продуктивну функцію вони виконують в житті держави? Чому державна газета *Радянська Україна* є рівночасно органом ЦК КПУ? Хто є власником держави — партія чи уряд? В 70-літній практиці виявилось, що партія завжди вважала себе над урядом, над законом. Таку партію треба рішуче привести під контроль, бо вона здатна тільки на одне — існувати виключно для збереження і поширення власних інтересів. Виборці України мають перед собою унікальний, історичний шанс — мирно, парламентарно вибороти свої права, повернути свої втрачені вольності. Немає сумнівів, що партапарат буде сьогодні робити всякі перешкоди, щоб не допустити Рух до влади. Хитрощі вже почалися, наприклад, заяву голови Центральної виборчої комісії Ф. Бойка, що "спроби створення на місцях будь-яких громадських комітетів, координаційних рад, центрів по підготовці і проведенню виборів у Ради народних депутатів республіки недопустимі" можна оцінити тільки як сигнал страху перед опозицією. Коли партії дозволено вести агітацію, друкувати мільйонними тиражами партійні заклики до виборців України, плятформу партії, то чому комітети опозиції "недопустимі"? Первинні партійні організації мають накази вести агітацію за партійних кандидатів, а Рухові це "недопустимо". Чи виборці України можуть довіряти тому партійному апаратові, який скрізь веде себе як хазяїн? В нього і спецкрамниці, і спецлікарні, і власні шофери, і масло, мило, цукор — все, що треба, і багато того, що непотрібно. І ця нова кляса на весь голос сьогодні брехливо клянеться про свою лояльність до "соціалізму", лютує проти "приватної власности" і кулаками вимахує проти вигаданих ними "екстремістів". Але, дозвольте, хто сьогодні справжні екстремісти? Ті, які нажилися на спинах працюючого народу, чи ті, які сиділи в тюрмах, бо мали відвагу сказати правду! Ті, котрим набридли постійні дефіцити і русифікація, чи ті, які активно створили такий жалюгідний стан?

Вибори в Україні будуть рішати долю, добробут і життя наступних поколінь. Україна сьогодні має тільки два вибори: або залишити такі важливі питання далі в руках партійної мафії, або віддати їх в руки чесних людей. Або Україна напередодні XXI століття стане демократичною, багатую, розвиненою, правовою державою для всіх її синів і дочок, незалежно від національності, віровизнання, або надалі залишиться особистою спецкрамницею для нащадків Шербицького і Валентини Шевченко!

РОЗМОВА З ДМИТРОМ ПАВЛИЧКОМ

Перебуваючи восени 1989 р. в Україні, Олег Ільницький, професор української літератури Альбертського університету, провів два інтерв'ю — з Дмитром Павличком і Вячеславом Чорноволом. В цьому числі друкуємо інтерв'ю з головою Товариства української мови імені Тараса Шевченка письменником Д. Павличком. Темою їхніх розмов були закон про вибори і закон про мови. — *Редакція.*

Питання: В першу чергу я хотів би почути вашу думку про нові закони: закон про мови і закон про вибори.

Відповідь: Закон про вибори вийшов значно прогресивніше, ніж він заповідався спочатку. Фактично до опрацьованого Верховною Радою закону увійшли найголовніші принципи, які були опрацьовані групою народних депутатів Радянського Союзу, тобто з альтернативного закону вони перейшли тепер в закон офіційний. Перше, відмінено вибори від громадських організацій. Встановлена обов'язкова альтернативність, тобто не менше двох кандидатів. Не буде округних зборів, які були рогаткою на дорозі реєстрації кандидатів в депутати. Фактично, висунення кандидатів залежатиме від організацій, тобто від народу, при чому можуть висувати не тільки великі організації, як раніше було записано, але й малі. Вже двісті чоловік є достатньо, щоб висунути кандидата. Фактично в цей прийнятий закон про вибори не перейшла з того альтернативного, більш прогресивного закону, тільки позиція про вибори президента, про вибори голови Верховної Ради України. Пропонувалося вибирати його прямими виборами, всім народом. Однак хоч на Верховній Раді це питання дуже активно обговорювалося, все ж таки схвалено обирати президента, голову Верховної Ради, самою, обраною вже, Верховною Радою. Мотивації були різні, наприклад, що обраний всім народом президент мав би надто багато влади і ми знову могли б потрапити під певний культ. Але я особисто думаю, що ми ще будемо обирати президента, вже не на цих виборах, але на тих, що прийдуть, наступних, так як це прийнято в цивілізованих країнах, тобто прямим голосуванням, всім народом, бо так чи інакше це, на мій погляд, дуже демократичний принцип. Не треба боятися культу, бож культу створений не тим, що народ любить свого керівника, а тим, що цей керівник не любить свого народу. Він мав у нас февдальне право залишатися на своєму місці до смерти. От у чому справа. Але коли ми обираємо людину на певний строк, на

п'ять років, то вона знає, звичайно, що не може переступати певні межі. Зате вона може бути повним господарем і мати владу, а ця влада належала б радам, Верховній Раді, голові уряду українського. Це підняло б уряд України над усіма партіями, усіма політичними течіями. А тому власне, що у нас ще не вирішене питання про співвідношення партійної влади і влади рад, саме тому це питання так збалансувалося, щоб президента, голову Верховної Ради, обирала сама Верховна Рада. Однак думаю, що закон про вибори, прийнятий сесією Верховної Ради України, набагато прогресивніший і набагато демократичніший, ніж той, який пропонували офіційно кілька місяців тому. Так що в цьому напрямку зроблено серйозний крок вперед і можна сподіватися, що новий парламент України при такому законі буде справді складатися з незалежних людей, які репрезентуватимуть справді український народ. Безперечно, немає в мене надії, що це будуть тільки такі люди. Якимсь чином наші бюрократи зуміють провести туди і категорію, я сказав би, застійників і людей, які не мають своєї думки. Думаю, що це буде зробити дуже важко, і, принаймні у мене таке враження, що прогресивні сили будуть мати перевагу вже таки в складі нашого парламенту, який буде обраний у березні 1990 р.

П.: А яка ваша думка про "Закон про мови в Українській РСР"?

В.: Закон про мови повинен був би називатися "Закон про державність української мови в Україні". Він називається "Закон про мови в УРСР", ну, назва не стільки принципова, хоч навколо назви також було багато танців. Я думаю, що закон про мови треба характеризувати з двох сторін: з одного боку на базі цього закону було внесено до конституції України положення про те, що українська мова є державною. Це визнає вже затверджена 73 стаття конституції. Вона визнає українську мову єдиною державною на території України. В цьому, я сказав би, є велике завоювання нашої громадянськості і всього українського народу. Однак, коли прочитати статтю закону, то складається враження, що на практиці важко буде відсунути російську мову з захоплених нею позицій. В багатьох галузях, наприклад, в 25 статті про школи і освіту, пропонувалося просто надати кожному громадянину право навчатися рідною національною мовою. Однак остаточний варіант цієї статті виглядає тепер так, що головним залишається саме право громадян навчати своїх дітей не своєю рідною національною мовою, а нерідною, тобто право на відступ від національної мови. Якщо брати абстрактно, то той закон є демократичним і захищає нібито право одиниці. Насправді, в наших умовах, цей закон спрямований проти існування українського народу у українській мові. А все ж таки, він пройшов, пройшов тому, що депутати не захотіли вдуматися в те, що їм говорилося, бо більшість депутатів у Верховній Раді сьогодні не воло-

діють українською мовою, вони своїх дітей виховують в російських школах і через те вони хотіли закріпити і фактично закріпили цей status quo цією статтею. Те ж саме, коли брати навчання у вищих навчальних закладах. Пропонувалося, щоб іноземні студенти, які приїжджають до нас з інших республік, проходили навчання української мови на спеціальних факультетах, річних курсах, які дають потім людині можливість навчатися українською мовою. Таким чином плянувалося перевести вищі навчальні заклади України на українську мову. Однак тепер у законі дозволено створювати групи з російською мовою навчання і цей дозвіл, я думаю, буде пролом політики русифікації в українських університетах і інститутах.

Раніше пропонувалося в шостій статті закону, що кожний державний, партійний і громадський діяч, працівник повинен обов'язково володіти українською мовою. Це положення виходило з прямої вказівки Леніна. А тепер в законі, в шостій статті, записано, що він може й не знати цієї мови, тобто може бути прийнятий на роботу без її знання і шойно в процесі роботи він нею оволодіє. Значить, були порушені не тільки ленінські вказівки, але було порушено здоровий глузд, бо як державний працівник на Україні може не знати української мови, коли українська мова визнана державною? Правильніше було б просто написати, що він повинен володіти нею і без її знання не має права ставати на роботу. Така вимога не є зовсім дискримінаційна, вона є просто нормальною, тому що в Польщі не можна зайняти державної посади без знання польської мови, в Росії російської, у Франції французької. Це само собою зрозуміле. Отже, читаючи статтю за статтею, можемо побачити, що фактично великих змін годі чекати. Хоч і є статті, які вигідні українській мові, є статті, які будуть працювати в користь української мови, такі як, наприклад, про написи на дорогах і взагалі на будинках, державних установах тощо. Тут багато можна вже починати, зобов'язувати наше керівництво, щоб воно подбало про заміну всіх цих написів, не посилаючись, що це буде коштувати великі гроші. Закон є, закон прийнятий і треба його виконувати. Але ми таке суспільство, яке дотепер приймало дуже багато законів, однак їх не виконували, тому що в нашій соціалістичній теперішній системі це була норма — приймати дуже гарні закони, але їх зневажати. Це була норма. У нас записано, що кожна релігія має право на існування, однак ми ж заборонили Греко-Католицьку Церкву і т. д. Прикладів можна наводити багато. Наприклад, в Донецьку 260 батьків написали заяви про те, що хочуть, щоб їхні діти вчилися української мови. Отже держава повинна негайно, виходячи з власного прийнятого закону, дати на це право. Тепер полягає вся справа в тому, як ми будемо виконувати навіть цей невигідний для української мови закон. Якщо ми змобілізуємо, піднімемо самосвідомість батьків, які повинні заботитися вчити своїх дітей в українських

школах, то цей закон буде працювати для піднесення української мови.

Загально кажучи, ми зробили перший крок. Я передбачаю, що новообраний парламент буде переглядати і підредаговувати та навіть наново писати деякі статті. Але важливо, що закон вже зформульований, що він вже існує як факт. Цей закон на нинішній день не є досконалий, однак він дає нам шанс боротися за українську мову, вдосконалювати його і поступово, але неухильно йти до відродження української мови, а це значить — до відродження української культури і нації.

П.: На сесії Верховної Ради УРСР Борис Олійник говорив, що це є оптимальний закон, що кращого в цих обставинах не можна було прийняти. Чи ви думаєте, що стан русифікації східних і південних областей так ускладнює політичну ситуацію, що дійсно кращого закону не можна було ухвалити?

В.: Звичайно. Верховна Рада в такому складі, в якому вона тепер є, навряд чи могла прийняти кращий закон про мови, бо, як я вже казав, ці люди самі є практично творцями несправедливості. Вони повинні були б, як державні мужі, дбати без закону про життя української мови. А при такій страшній зрусифікованій ситуації, — до речі, цей русифікаційний вітер обіймає фактично всю Україну, він просто ще не встиг обтрясти плоди української мови в західних областях до кінця, але й там віє, — то можна думати, що це оптимальний закон. Однак я думаю, що тут боротьба повинна була йти за кожну статтю, за кожне слово і тому мені здається, що при більшій активності присутніх депутатів, тих, які захищали українську мову, можна було деякі позиції вибороти кращі. Але назагал, мені здається, що виграш великий, тому що люди, які не розмовляють українською мовою, які її не те що не знають, а просто якось намагаються її обійти і не чути, не могли інакше поступити. І фактично борцями за українську мову в даному випадку виходили наші керівники, такі як Володимир Івашко чи Валентина Шевченко, чи Леонід Кравчук, люди, на яких більшість депутатів покладалися, що вони будуть захищати російську мову. І тут якраз вони дещо помилилися. І я думаю, що цей наш натиск згори був сильний, але недостатньо сильний, він міг бути сильніший і ми могли виграти більше. З другого боку, думаю, що це невдоволення, яке викликає закон про мови, дасть в нашому перебудовчому процесі певну силу, бо ми тепер переконалися, що потрібна зміна кадрів усюди і що кадри, які десятиліттями призначалися депутатами, а не вибиралися, кадри, які русифікували Україну, навряд чи зможуть приймати закони, які суперечили б всій їхній попередній діяльності. Я у своєму виступі на сесії Верховної Ради намагався заговорити до почуття справедливості, говорив, що Господь Бог і доля дали цим депута-

там можливість виявити свою справедливість і навіть увійти в історію. Однак вони відмовилися від безсмертя і вибрали собі долю забуття, в кращому разі. Я думаю, що люди, які голосували за те, що можна працювати в державній установі і не знати української мови, не увійдуть в історію української культури й України як великі державні мужі. Їх скоріше будуть згадувати як людей, які були жертвами, рабами свого власного безправ'я.

П: З того, що ви говорите, виходить, що останнє слово в цій боротьбі ще не сказане. Ви вважаєте, що вона буде продовжуватися?

В: Безперечно! Я думаю, що ми тільки почали приймати розумні закони і поступово буде змінюватися вся наша конституція і будуть виринати багато, багато різних поправок до неї. А що стосується закону про мови, його, звичайно, будемо виправляти. Будемо виправляти його також в такому напрямку, щоб національні меншості мали більшу автономію...

П: Перейдім до трохи іншої теми. Вас недавно вибрали народним депутатом до Верховної Ради СРСР. Чи можете щось сказати про вибори й обставини, в яких вас вибрали?

В: Мій передвиборний марафон тривав майже місяць. Я обраний народним депутатом від Галицького, Рогатинського, Долинського і Калуського районів. Мене висунули 23 робітничі колективи хемічних заводів, тобто мене висунули в депутати робітники, головним чином калуські. Але я мав дуже сильну підтримку з боку селянства. Загалом я ніколи не сподівався, що зможу перемогти в цих виборах з такою високою процентною цифрою — 87.9. Я мав чотирьох опонентів, три з яких відмовилися в мою користь в процесі виборів, залишився один, директор Об'єднання "Прикарпатліс", Іван Калуський, родом з Тернопільщини, розумна людина і достойний опонент. Він великий господарник, я сказав би магнат, який має на території Франківщини величезну систему лісового господарства, заводи, різні мебельні комбінати і т. д. Він, звичайно, мав всі шанси мене перемогти. Однак недооцінив значення національного моменту. Він, як мені оповідали, спочатку подав в окружну комісію свою програму і біографію російською мовою і загалом на Товариство української мови, на його діяльність, на національні проблеми не звертав жадної уваги. Вся його увага була звернена на те, щоб газифікувати села, асфальтувати дороги, будувати мости і т. д. Я їм того обіцяти не міг і не обіцяв. Я їм говорив, що стоятиму за державність української мови, за реформацію Радянського Союзу — з форми пригноблення народів у Радянський Союз вільних народів в системі вільних республік, зв'язаних з собою навзаєм вигідними договорами. Я у своїй програмі виставив також і необхідність перейти у майбутньому усій нашій системі політичного життя на

багатопартійність. Я відстоював національну символіку, Українську Греко-Католицьку Церкву, відбудову святинь Галича і особливий підхід до материнства. Словом, в мене була програма зовсім відмінна від мого опонента. Якщо я виграв на цих виборах, то це говорить про високу національну свідомість виборців, які прямо заявляли мені, що вони самі будуть боротися за свої газові труби, але їм хочеться жити в державі, де панував би гуманізм, була терпимість до різних політичних напрямків, де була б незагрожена нічим українська мова й українська культура, що вони хочуть суверенної України. І це був головний мотив моїх передвиборних зборів. Майже всі збори, де я виступав, — великі мітинги на стадіонах, по клюбах і залах — проходили під синьо-жовтими прапорами. Це для мене була так само велика наука. Я переконався, що Україна є і що вона буде, якщо є на світі такий народ...

Проти мене виступали офіційні чинники, тому що ні моя програма, ні настрої моїх виборців не подобалися, відверто сказавши, нашій теперішній владі. Але треба теж сказати, що певна приривчаєність нашого керівництва, партійного і радянського, вже до цієї ситуації в цих районах існує і я не був свідком ніяких викручувань рук і чогонебудь. Все було дуже льояльно і, я думаю, за мене головували і комуністи, і міліція і т. д., бо інакше неможливо пояснити цю цифру. І я дуже радий, поперше, що маю тепер можливість говорити про наші справи в Москві і Києві. Я просто щасливий, що можу якимсь чином у цій історичній ситуації мати можливість докласти своїх сил до цієї перебудови і до того процесу, який я називаю шляхом до самовизначення народу.

П: Чи ви, як народний депутат, відчуваєте, що у вас є справжня політична влада, чи вона тільки символічна? Що конкретно дає вам це звання?

В: Я переконався вже за цих буквально кілька днів, що маю певну владу, тому що коли я попросив міліцію, щоб не забирали людей, які в Донецьку підняли синьо-жовтий прапор, міліція погодилася і відпустила їх без всякої паперової і бюрократичної тяганини. На сесії Верховної Ради мені довелося виступати і я відчув, що коли б виступав тільки в ролі голови Товариства української мови і в мене не було депутатського мандату, то, може, не знаю, чи мене захотіли б слухати, і хто знає, як би розгорталася подія з моїм виступом, оскільки я ініціатор Народного руху за перебудову, а цей Рух дуже там був нелюблений. Отже, я думаю, що за депутатським званням тепер стоїть у нас серйозна сила влади, хоч статус народних депутатів ще не визначений. Це буде предметом обговорення наступного з'їзду народних депутатів в Москві. Але за тою поведінкою людей, які безпосередньо виконують певну владу, я бачу, що існує велика пошана до народного депутата, велика увага до його

висловлювань, велика увага до його побажань. Я, наприклад, мав розмову з деякими керівниками областей про людей, які були незаслужено звільнені з роботи за те, що вони надто швидко українізують свої установи. Цих людей повернули на роботу. Словом, в мене таке враження, що я, як народний депутат, маю якусь частину реальної влади. Але на це питання можна буде точніше відповісти за рік.

Л: Ви недавно їздили до Польщі. Чи можете розповісти, яка атмосфера панує там, зокрема у зв'язку з теперішніми подіями на Україні?

В: Я їздив до Польщі на Дні української літератури і ми мали нагоду вперше зустрічатися з українцями, які живуть там. Враження моє подвійне. З одного боку, те, що відбувається в Польщі, — це унікальний, як на соціалістичну країну процес, коли при владі стоїть вже не Комуністична партія, а група партій, "Солідарність", яка ще не стала партією і, мабуть, не стане, а залишиться профспілковим об'єднанням. Словом, я переповнений вірою і бажанням, щоб польський експеримент вдався насамперед в економічному пляні, щоб Польща могла стати на ноги. Мене буде це завжди цікавити і навіть боліти, бо якщо не вдасться полякам це зробити, то трудніше буде зробити в інших державах, а я думаю, що ми ідемо до цього всі. Це одна справа. З другого боку, я був дуже вражений тим, як деякі польські інтелігенти і польські засоби масової інформації реагують на події в Україні. Ця реакція, я сказав би, є рудиментом шляхетських шовіністичних почуттів, які, я думав, давно вже зникли в Польщі. Одначе, вони є. Коментатор польського телебачення пан Тепліц питав в одній з передач, чи вигідна їм незалежна Україна, чи вигідне їм все те, що у нас робиться, і недвозначно відповідав, що це невигідно і небезпечно для Польщі. Композитор, письменник і громадський діяч Кісілевський дав інтерв'ю в *Газеті виборчій*, в якому він розказує про свою розмову з Яцеком Мочульським, відомим діячем "Солідарности". Цю свою розмову він так характеризує: я (тобто Кісілевський) орієнтуюся на Москву, а Яцек Мочульський орієнтується на Україну і тому я (Кісілевський) кажу йому: "Бійся Бога, таж українці психопати, вони століттями не мали своєї державности і ми можемо орієнтуватися тільки на Росію". І дослівно закінчує, що він напише до Горбачова, що у Варшаві є такий варят Мочульський, який хоче зробити на Україні повстання. В тій же газеті пишеться про виступ польського поета Єжи Гарасимовича в краківській газеті проти українців в Польщі, яких він вважає русинами, лемками і людьми, які нічого спільного не мають з Україною. Сам він теж з походження лемко. Одним словом, наша перебудова, наша революційна ситуація на Україні кваліфікується в Польщі багатьма діячами літератури і культури як націоналістична, як

діяльність, яка їх не влаштовує тому, що, не дай Боже, на їхню думку, може виникнути незалежна Україна і їм доведеться рахуватися з цим фактом. А вони хотіли б залишити Польшу по Збруч — такою, якою вона була до 1939 р. Я на цю тему мав розмову з маршалком польського сенату професором Анджеєм Стельмаховським, в якій я висловився проти цього. Він мене підтримав, і думаю, що польський уряд розуміє цю небезпечну ситуацію, яка може привести до полемік між українцями і поляками, які в даний час зовсім є непотрібними. Тому я звернувся до представника польського уряду і просив його, щоб польський уряд прийняв певну ухвалу щодо операції "Вісла" 1946 р. — насильного виселення українського населення з його історичних земель. Це була незаконна й антигуманна акція супроти українського народу. Таке проголошення незаконности того акту мало б тепер потрібний для українців і поляків об'єднуючий мотив. Я сподіваюся, що до цього дійде. Мені дуже хотілося б, щоб між українським і польським народами в даній ситуації виникали процеси взаємного розуміння і приятельства. Ми на Україні відмовилися від святкування 1939 року, зважаючи на те, що він приніс сталінські репресії нам, але ми завжди повинні підкреслювати, що 1939 рік об'єднав українські землі, і він має в нашій історії позитивне значення і що ті землі, які входили до панської Польщі до 1939 р., — це землі, які незаконно були відірвані від України порушенням права західноукраїнської частини українського народу на самовизначення в результаті польсько-української війни, в результаті інших історичних подій. Ось така ситуація. Але в Польщі багато людей, які симпатизують українській справі, українським процесам і, я думаю, таких людей набагато більше, ніж тих, які знову простягають на Схід руку і хотіли б повернути Польшу до її старих кордонів. Маршалек сенату Анджей Стельмаховський сказав мені, що польський уряд стоїть на тому, що сучасних кордонів Польщі змінювати не хочемо і не будемо.

П.: Я ще хотів би дещо почути про діяльність Товариства української мови за останні кілька місяців і про його плани на майбутнє?

В.: Ми досі ще не оформилися як певна, я сказав би, чітко діюча організація. Ми самодіяльники, досі не маємо ще спеціального приміщення, своїх телефонів. Маємо тільки рахунок і маємо на цьому рахунку шось понад 200 тисяч карбованців. Нам потрібно, насамперед, більше коштів. Головна наша діяльність тепер буде зосереджуватися якраз на цьому, щоб членські внески і пожертви від людей могли збільшити нашу касу, бо ми хочемо видавати газету, хочемо видавати кварталник *Рідне слово* разом з Інститутом мовознавства. Ми хотіли б і вже фактично ведемо переговори із фірмою канадського бізнесмена Мороза, щоб заснувати спільне видавництво Товариства української мови і асоціації українців. Тобто ми

хочемо розвивати й господарську діяльність, бо це потрібне для того, щоб мати певну матеріальну базу. Ми маємо тепер півмільйона членів і кількість їх зростає. А Товариство дуже активне. Воно робить дуже багато справ, яких наче б й не видно. Ну, скажімо, організація української школи в Донецьку, яка є шойно в процесі. Це теж заслуга Товариства, бо члени ідуть до батьків, агітують їх і вони пишуть заяви. І таких шкіл на Україні організується дуже багато. Товариство присутнє всюди, бо воно є як сам дух нашого теперішнього життя.

Ми плянуємо велику акцію обміну дітьми між Канадою і Україною, та не тільки Канадою, а США, Австралією, щоб ми могли запросити на літо дітей не в табори, а додому до україномовних родин, незалежно де. Такі родини є скрізь у нас, особливо на Західній Україні їх більше. Запросити дітей, які могли б побути місяць-два на Україні, а діти цих родин могли б поїхати в Канаду, США, підучитися там англійської мови і взагалі пізнати світ. Такий обмін дітьми, мені здається, дуже цікавий і важливий. Ми так само хотіли б післати закордон навіть учителів, щоб вони побачили українськомовні школи, щоб вони побачили, що це не є міти, про які ми тут розказуємо, бо це має велику пропагандистську силу, коли наші люди дізнаються про те, що в Канаді існують державні школи, де викладаються ті чи інші предмети українською мовою.

Ну, звичайно, найголовніше наше завдання на найближчий час, — це організація газет. Почала виходити газета *Слово*, вийшли вже два числа, але це самодіяльна, ксерокс, передрукування по 2 тисячі примірників. Це ще діло несерйозне, але вона вже існує. Однак нам потрібно видавати нормальну газету. Ми повинні мати свій час на телебаченні. Будемо прагнути до того, щоб подати також нашу руку українцям, які живуть поза межами України в Радянському Союзі. Від них приходять дуже багато листів з проханням: пришліть підручники, книжки, приїжджайте до нас. Нам не вистачає людей, які могли б їздити та займатися всім цим ділом. Ми, властиво, повинні поступово стати міністерством мови, а для цього потрібні й кошти й кадри. На сесії Верховної Ради, недавній, пропонувалося, щоб віддати Товариству української мови контроль за виконанням закону, хоч ми такого контролю не хочемо. Цей контроль повинна здійснювати держава, але це вже говорить про авторитет нашого Товариства. Плянів дуже багато, але насамперед нам просто треба повністю і глибоко та досконало бути поінформованими про все, де що робиться, де, в якому університеті, які предмети читаються якою мовою, де і які школи відкриваються, де треба їх відкрити. Ми всю цю інформацію збираємо і реагуємо на неї, входимо в різні міністерства і показуємо пальцем, де що треба. Ми, я сказав би, є тими санітарами, які всі ці слабкі місця знаходять і кличуть лікарів або просто витягають оці поранені наші ділянки і

кладуть в нормальну лікарню, де їх можна лікувати. Ось стільки про Товариство.

П.: Тепер дуже багато говориться про національну символіку. Синьо-жовтий прапор у Львові видно майже всюди. З одного боку, він появляється на вулицях, а з другого, в пресі йде дуже сильна критика національної символіки — прапора, тризуба. Йде мова про можливість видання закону проти вживання символіки. Яка ваша думка про це? Чи ця справа з'ясується в майбутньому?

В.: Думаю, що з'ясується і хочу вірити, що синьо-жовтий прапор і тризуб будуть якось узаконені. Інакше бути не може, тому що з символами виходять не одиниці, не групи, а тисячі, сотні тисяч і, можна сказати, мільйони. І тому було б божевіллям приймати якісь закони проти цього, бо це поставило б Україну просто в стан громадянської війни. Тому я думаю, що треба навпаки — узаконити, зняти це напруження, узаконити право з'являтися українській символіці там, де вона хоче. Не нав'язувати її, бо багато людей не звикло до неї, багато переконані, що це бандерівські символи, бо не знають української історії і все це асоціюється тільки з фашистськими, з німецько-фашистськими різними подіями і т. д. Тому потрібний певний час для того, щоб все це узвичайлося. *Пам'ятки України* в третьому числі журналу дуже об'єктивно написали про це все. Є теж багато людей на Сході, які виходять з малиновими, козацькими прапорами на мітинги. Є дуже багато людей, які навіть пропонують, щоб зробити український національний державний прапор синьо-жовто-малиновим. Ось таких листів я читав щонайменше тридцять. Я думаю, що це процес, що його не треба забороняти. Це сформульовано в резолюції Народного руху за перебудову, це й моя позиція. Все повинно прийти природно, шляхом все більшого усвідомлення, звідки ці прапори і чому ми їх так любимо і хочемо бачити. Опиратися, звичайно, буде офіційна влада, але коли виступають з цими прапорами сотні тисяч, було б мудро вже не опиратися, але згодитися на них. Іншого виходу я не бачу. Вже навіть багато партійних працівників вважають, що треба вирішити це питання, надати право синьо-жовтому прапорові бути присутнім паралельно з державним червоно-лазуровим прапором України і в тому не було б нічого злого, як це було на Установчому з'їзді Народного руху. Я, як народний депутат, буду ставити це питання на всіх рівнях, щоб зняти напруження, щоб не переслідувати за прапор і за герб, а навпаки — хай це стане правом кожного громадянина. В цьому демократичність — не забороняти людині носити прапор, який вона хоче, зокрема, коли появляється прапор, який концентрує навколо себе людей, який є набагато змістовніший, ніж сотні промов, який має в собі в даний час — як це не звучить парадоксально про синьо-жовтий прапор — соціалістичну силу, бо з його

узаконенням, я думаю, народ завтра ж кинувся б до роботи і був звільнений від певного пресу, який над ним тяжить, і був би навіть більш дисциплінованим у праці, піднесеним, бо ніякої загрози в цьому прапорі немає. В ньому ми хотіли б тільки відродити нашу історичну традицію. І не більш.

Л.: Чи ви думаєте, що Верховна Рада в Москві приділяє досить уваги національному питанню?

В.: На Першому з'їзді і тепер, на засіданні Верховної Ради, були специфічні питання, але, думаю, що вона не підійшла ще впритул до цих питань, тому що головне питання — це регламентація прав республік і прав центру. Це питання повинно бути поставлене і розроблене точно в договорі і тому наші економічні взаємини з іншими республіками, наші культурні взаємини з ними, а також центральним урядом, повинні бути нормалізовані. Наприклад, З'їзд народних депутатів прийняв, правда з великим натиском, потребу міністерства культури союзного, але там висловлювалися, що його непотрібно, тому що існує система республік і Радянський Союз складається з союзних республік та з національних об'єднань, де всюди є своє міністерство культури. Центральне міністерство культури потрібне скоріше всього просто для відповідної референтури, або для того, щоб розподіляти кошти на культурні потреби. В такому пляні воно потрібне, а не в такому, в якому існувало і ще існує тепер, розсилаючи циркуляри, що, наприклад, на Україні музейну справу і всю документацію треба вести російською мовою. Якщо в такому сенсі, то, звичайно, воно непотрібне. Ну, словом, все буде опиратися на закон про договір або на сам договір федеративного зв'язку республік. На чому він побудований? Якщо дотепер ми не були фінансово і господарськи визначені і якщо ми давали 95% всієї промислової продукції України в загальносоюзну скарбницю, зовсім не рахуючи, що це означає для тої скарбниці і що це означає в тих товарах, які ми одержуємо. Ніхто в нас того не робить. У нас беруть скільки хочуть з даної республіки і центр собі маніпулює і розділяє. А тепер, коли буде запроваджений госпрозрахунок, ми будемо знати, що ми даємо, наприклад, пшениці стільки, стільки беремо бавовни. Ми будемо виступати як люди розумні, які знають, що вони виробляють, що вони дають, що вони за це мають. І тоді настане отой святий день, коли почнеться справжня суверенність республіки. Без економічного розподілу не буде ніколи нічого. Це основа основ. І тоді українці будуть знати, що вони виробляють стільки то хліба, стільки то м'яса, стільки то молока, а за те вони мають то й то. І це повинно бути до копійки пороховане. Так як між двома купцями, які себе навзаєм обслуговують. Але коли цю обслуговуючу функцію виконує третій купець, наприклад, два купці зібралися і кажуть: я дам тому третьому гроші, а той каже: я

дам йому коня, але той третій бере собі гроші і дає за коня не ту суму, що отримав, а тільки половину, бо це його право як третього. Оце така система. А нам непотрібно третього. Це тільки частина проблеми. Але і Верховна Рада, і З'їзд народних депутатів навряд чи зможуть вирішити все одразу. В найближчі роки, думаю, що це не відбудеться. Я схильний думати, що це є процес, в якому поступово, крок за кроком, рухається вперед демократія. Демократія, справедливість, розум, свобода — процес повільний дуже, нерівний дуже, але він повинен іти і єдине, що потрібне дуже, щоб ми не вигоріли зашвидко, щоб ми не втратили енергії в цьому процесі. Він розрахований не на місяці і навіть не на роки. Це буде довга боротьба, довга війна, мирна, безкровна, але боротьба за незалежність кожного народу, за демократичні принципи, вироблені на підставі досвіду і за загальнолюдські вартості, які має кожна нація в собі. І в даному випадку спілка тих народів повинна б продумати, що ми можемо внести для людства, чим ми можемо бути цікаві. Наш Союз, який тримається на примусових зв'язках, не може бути цікавим людству.

П: В опублікованій програмі партії з національного питання передбачалася можливість створення державної мови для Радянського Союзу, якою була б, очевидно, російська. Яка ваша думка про цей проєкт.

В: Я ставлюся до цього проєкту негативно. Думаю, що це спричинилося б тільки до ускладнення національних взаємин в Радянському Союзі. Це фактично узаконило б колоніальну політику центру, тобто Росії. Це давало б підставу даліше думати, що ми об'єдналися в Радянському Союзі не навколо певної ідеї демократизму, соціалізму, а навколо народу, навколо певної мови, певної культури, що, власне, і хотіли вбити нам в голови і робили Сталін і його послідовники. Якби російська мова стала державною і на Україні, тоді зразу всі дотеперішні демократи мали б підстави не тільки залишити все так, як є, але звести з двомовності до російської одномовності. Отже, я думаю, що російська мова повинна бути абсолютно добровільною у республіках, приватною справою, а в міжреспубліканських зв'язках, можливо, повинна й панувати російська. Тільки в такому розумінні російська мова може бути офіційною і державною, як мова між урядами республік, хоч і тут її не треба узаконювати спеціальним декретом, бо між Білорусією і Україною ми можемо прекрасно послугуватися своїми мовами, нам не потрібно посередництва. А, скажімо, узбеки, киргизи і туркмени і взагалі тюркські нації можуть послугуватися своєю тюркською мовою, бо вони всі її знають. Це те, що Ленін говорив: слов'яни в парламенті можуть говорити своєю мовою і кожному вона буде зрозуміла. Отже і в даному випадку нав'язувати російську мову

теж немає сенсу. Російська мова тільки втратить на цьому. Вона повинна позбутися елементу пригноблення, який вона внесла в силу російської колоніальної політики. А надання їй права бути державною мовою на чужій території — це колоніальне намагання і тому я це відкидаю. Будь ласка, російська мова, як мова міжреспубліканських зв'язків і мова центру, хоча і тут народні депутати повинні мати право виступати в Москві рідною мовою. Для цього є перекладачі, бо ми повинні поставити всі мови на один шабель. Тільки таким чином можна дійти до рівності, бо коли російська мова має якісь права верховенства, вона відразу, за законом життя, буде перетворювати це право у шкідливе право для рівноправних народів. Тому, думаю, що це була велика помилка, що така ідея з'явилася. Вона зовсім непотрібна.

П.: І останнє питання. Існування Руху стало фактом. До чого Рух прямує далі?

В.: Найголовніше — вибори. Це покаже і випробувальне для Руху змагання. Він має великий вплив серед народу. Люди симпатизують йому, підтримують його. Вони будуть голосувати за тих, кого висуватиме Рух. Через те деякі майбутні депутати вже заповідають перед Рухом, щоб він їх підтримав. Тому якщо на виборах Рух виграє і буде працювати активно — це і є його завдання. Рух не прагне захопити владу, покищо він не зформувався як партія, він тільки буде підтримувати своїх кандидатів, щоб влада перейшла до Рад, які складаються з незалежних депутатів. Отже найголовніше — це вибори, а друга стратегічна акція — це боротьба за екологічне здоров'я виробництва, за очистку української землі від шкідливих, як атомних електростанцій, так і хемічних виробництв. Тут Рух теж буде мати повну підтримку і буде наполягати на тому, щоб якось конкретно приступати до цього питання. Тут далі відкладати не можна. Ну, звичайно, національне питання теж буде стояти перед Рухом — символіка і школи, тобто ті ж самі інтереси, які переслідує Товариство української мови. Це фактично теж Рух. Рух стає міцнішим буквально з кожним днем і його зміцнює, я сказав би, дерев'яна прив'язаність нашої адміністрації, не всієї, але доброї частини, до тих застійних часів, коли можна було вирішувати все в одному кабінеті — вибирати і переобирати, призначати і все робити. Це система, яка повинна вмерти, але вона ще живе і Рух буде все робити, щоб вона вмерла.

Київ, 31 жовтня 1989.

SHEVCHENKO AND THE WORLD. Упорядкував Василь Бородін.
Київ: Товариство "Україна", 1988, 78 стор.

Це невеличке видання перекладених на англійську мову статей розраховане на чужинецьких відвідувачів України. Воно подає досить обширні інформації про видання творів Тараса Шевченка та праць про нього різними мовами світу. Хоча більшість статей є специфічно про переклади та публікації даними мовами, загальна стаття поета Володимира Бровченка має більш пропагандивну функцію — про дружбу народів та про те, як в СРСР люблять Шевченка.

Стаття Івана Дзюби про Великого Кобзаря як апостола правди і науки звертає увагу на вплив російської культури і літератури на поета, на творення нової української літератури. Нічого не згадано про заборону друку українською мовою в минулому столітті. Не згадано також про критику В. Белінського творчості Шевченка. Про нову українську літературу тут написано як про нероздільну частину російського літературного процесу. Шевченка представлено як першого в Росії, що порушив справу пригноблених народів. Дзюба також підкреслює висунену тоді справу рідної мови, що була пов'язана з визволенням цих народів. Багато уваги звертає на класовість суспільства (включно з поясненням, що "народ" — це селяни). Він вважає, що в СРСР Шевченко — це найбільш популярна постать в прозі і поезії.

Григорій Вервес підсумовує відображення поета у культурному житті слов'ян. Його широкі контакти з російськими і польськими діячами автор пов'язує з поетовим експертним знанням їхніх літератур. В описі поширення творчості Шевченка він твердить, що вже у 1860-их роках коломийкова ритміка балад поширилася "з Росії на цілий слов'янський світ" (чи це стилізація, чи поганий переклад, але складається враження, що ця ритміка — типowo російська). Автор також пише, що, базуючись на польській сатирі, Шевченко "створив єдину у світі містерійну п'єсу «Великий льох», пов'язуючи дійсність і фантазію, щоб привести минуле до сучасного і так синтезувати українську історію. Г. Вервес наводить багато прикладів впливу поета на слов'ян (з цікавими даними про словінців), але не згадує про гостру реакцію російських рецензентів на те, що *Кобзар* написаний українською мовою.

У статті про поета в англomовному світі Роксоляна Зорівчак перераховує багато ранніх праць на цю тему, уточнюючи інфор-

мації (наприклад, про одне з перших видань, що це була публікація не Чарлза Дікенса, а його сина). Про інших авторів вона подає ширші життєписи, наприклад, про Агапія Гончаренка; проф. Вілліама Морфіля вона називає першим україністом в Англії. Крім описів перекладів чи досліджень Р. Зорівчак також дає їм оцінку; так, наприклад, критикує К. Меннінга (за перекручування ідей поета і духу творів) та Веру Рич (за синтаксис і звуження концептуальних границь). Вичислюючи головні таких "прогресивних" авторів як П. Кравчук та Дж. Вір, Р. Зорівчак взагалі не згадує багатомовних антологій Богдана Кравцева та Юрія Луцького, де також є переклади на англійську мову. Хоча є згадка про книжку Григорія Грабовича про Шевченка та оцінка цього видання Миколою Жулинським, ні слова не сказано про англійське видання Юрія Луцького та видання за редакцією В. Міяковського і Ю. Шевельова.

Короткий огляд Яреми Кравця подає інформації про Шевченка у романських літературах. Він зосереджується на всіх цих мовах, а головне на румунській. Серед детального опису французькомовних праць перелічує заслуги Марії Шеррер та Аркадія Жуковського. Португальських перекладів (наприклад, Віри Вовк) не згадано.

Стаття Юрія Кочубея розповідає про Шевченка мовами Сходу. Він подає детальні списки головних малих мов (наприклад, тамільської), не згадуючи, чи переклади були зроблені з оригіналу, чи через російський переклад, як це часто було в перших японських чи китайських перекладах творів Шевченка. Серед описів перекладів знаходимо інформації про іранські, індійські, турецькі та арабські.

Можна припускати, що це видання призначене головне для пересічних туристів. Та інформації є поза популярними зацікавленнями, і, крім того, досить численні; книжечку важко читати, бо подано дуже багато детальних фактів у дуже загальних статтях. Часто ці інформації цікаві й цінні, але подані у високомовному стилі пропаганди, чого Шевченкові твори взагалі не потребують. Виглядає, що деякі статті писані ще "у період застою". Транслітерація також не зовсім упорядкована (наприклад, букви "и" та "і" часто передані як "i", наприклад, "Грігорій").

Знаючи інші видання перекладу текстів Товариства "Україна", мабуть, не треба судити, що деякі інтерпретації є самих авторів статей — вони можуть бути також неправильною інтерпретацією перекладача (бо, наприклад, в окремій тримовній брошурі про Івана Франка у двох описах написано правильно, а в одному подано, що він був "російським" поетом).

Л. М. Л. О.

ТЕРМІНУС, ч. 4

Неперіодичний журнал *Термінус*, попередні три числа якого завжди були певною подією у нашому культурному житті, тепер вийшов в іншій формі: англійською мовою. Його тема — культура у шілинах серед монолітів, про що говорить вступна стаття редактора цього числа Адріяна Івахова. У самій назві уже є натяк на турботи над великими темами і групами.

Редактор описує початки видавання журналу не мовою навколишнього світу, якого це дивувало, як і дивувало навіть етнічну пресу, бо журнал не був з нею пов'язаний. І відчувається певний невисказаний жаль, а разом з тим і гордість за унікальність свого видання, як і за свою реакцію, змагання за своє власне місце поміж двома культурними монолітами — Америкою і Радянським Союзом. У цьому виданні є і певний парадокс, що саме тепер, коли вся редакція так тісно перейнята подіями в Україні і спілкуванням з людьми там, це число виходить англійською мовою.

Пов'язана з підвищими темами стаття А. Івахова розглядає культурний світ після "post-модернізму, у напрямі до екософічної культури". Дивлячись на цю добу від 1960-их років, після переходу з доби модернізму й авангарду, автор звертає увагу на прогрес, чи й може на відсутність прогресу. А з тим автор шукає і якогось загального, планетарного контексту у природі. Підкреслено також право колективного розуміння акції; у статті закликається до екософічного підходу, культури, візії.

Це серйозне намагання є майже програмовою статтею цілого числа. На неї знаходимо також відгук у поміщеному творі Емми Андієвської "Джалапіта" (у французькому перекладі Олесья Плюща), у роздумуваннях А. Івахова про фільм Юрія Ілленка "Криниця для спраглих", як і статті цього ж режисера "Заплата за компроміс". У журналі є і переклади віршів Миколи Горбаля, Василя Стуса, нарису Марка Стеха "Варіяції на датські теми" (у перекладі Андрія Винницького). Раніше надрукований українською мовою нарис А. Івахова "Поміж утопією і апокаліпсом" тут у перекладі немов віддзеркалює попередню стадію шукання автора. Про справи сучасного стану української культури цікаво проведена дискусія про Леся Курбаса, в якій беруть участь Лесь Танюк, Неллі Корнієнко і Вірляна Ткач.

Теми всі дуже сучасні, підхід до дискусій часом екстремний, часом і далі дещо студентський, але переважно відповідний, зрушуючий і зворушуючий. Це число виразно підкреслює, що наша діяспора потребує такого журналу, із серйозно культурним профілем, але дискусійним, і щоб він міг дещо поставити нашу проблематику поза гетто.

Лариса Онишкевич

Пашко, Алена. НА ПЕРЕХРЕСТЯХ, том перший. В-во "Сучасність", 1989, 164 стор.

БІЛИЙ БІЛЬ

Поезія Атени Пашко відноситься до жіночої (в позитивному розумінні) традиційної української лірики. Її героїня — жінка з почуттями кохання, втрат, чекання, всього спектру жіночої відданості, страждань, надій. І в кожному образі це якось ненав'язливо переплітається з долею Батьківщини, з долею України.

Я світ один — і два світи в мені:
Цей,
 що п'є листям сонячне проміння,
І той, з якого проросла корінням.
 ("Ти розумієш...")

Переконаність — це глибока віра людини в ідеали, які вона наслідус в житті. Цей світогляд необхідний для знаходження свого місця та своєї ролі в українському суспільстві, коли "принципи" переплавляються в трагічні образи.

Ночі палали зорями... —
Птахи склювали.
І зорі ставали зернами,
Що не зростали.
 ("Перед розлукою")

Лірика Атени Пашко віддзеркалює життя, вимальовуючи людські почуття, до яких приєднуються емоції, як філософська мисль, кохання чи політична або національна думка.

В. Стусові

Дивись
 розбили мушлю
 уночі
жбурнули в неї
 каменем холодним
в півзвуках начуваються
 сичі
що загніздилися в дзвоні
 великоднім.
 ("Дивись...")

Але є і друга, менш приваблива сторона цієї книжки. Вірші, які ввійшли до неї, на мій погляд, діаметрально нерівноцінні. Цю частину збірки я назвав би "декоративною". Різновартісність віршів з точки зору поетичного доробку привела до різко критичного підходу. Майже повна відсутність поетичного образного мислення та декларативність у цих поезіях настирливо, з вірша до вірша, приносять штампи: "замріяні очі", "посивіле волосся", "теплі роси" (а в наступному вірші "теплі сльози"), "соковитим солодом" (а в наступному вірші "медовим солодом") і тому подібне. І справа зовсім не в мовному ґрунті, бо авторка володіє словом і часто в неї достатньо багатого літературно-словникового та народно-мистецького запасу, як це видно в деяких її сильних віршах. Але є в неї проблема віршування та творчого поетичного мислення. Багато віршів з цієї збірки підійшли б скоріше до альбому, ніж до самостійної поетичної книжки.

Вітер ніч обіймає,
Вітер глухо зідхає...
Гасне зелень, блідне синь,
Щось відходить в далечінь...
(“Гасне зелень, блідне синь”)

У віршах вражає відсутність географічного походження, бо це не є поезія ні "міста", ні "села", а тільки непослідовна метушня між урбанізмом та природою. Як признається сама поетка:

Йду на перехрестях
іншої епохи
Ні вулиць ні стежки
не знаю
ні трохи
(“Йду на перехрестях...”)

У багатьох віршах вимальовується з далекого марева прадідівська Україна з "казочки", яку розповідає на ніч добра і воркітлива мати. І хоч сантимент є патріотичний, але цілий вірш — примітивізм, який приводить авторку майже до абсурду:

Може за світами,
у галактиках,
Є планета така ж сама.
Але ж України, донечко,
другої нема.

Може і життя
на сотні літ
На цій добрій планеті дано.
Але ж без України, донечко,
навіщо воно?
("Донечці, що захопилася космонавтикою")

Якось різко полоснуло мені по серці це комплексування і зневіра в майбутнє України, але може це занадто особисте сприйняття.

Чомусь уже прийнято в емігрантському популярному літературознавстві та критиці обходити гострі зауваження, бо хто ж буде купувати книжку, якщо її добре "полаяли". Я думаю, це зовсім неправомірно як для автора, так і для читача та критика, як каталізатора між ними. Бо кожна книжка віддзеркалює неповторну письменницьку особистість, як "біла біль" злету лірики Атени Пашко.

Це перший том видання Атени Пашко. Надіємося на наступний. Тому я і звертаюся до упорядників (до самої авторки чи редакції збірника) бути більш вимогливими. У вступній статті Михайлина Коцюбинська відмітила багато добре написаних віршів, зрілих, повноцінних. Далі критик справедливо підсумовує: "Можливо, не всі вірші тут рівноцінні, не завжди витримана дисципліна рими і ритму, але загалом у цій збірці Атена Пашко як поет відбулася". Повністю погоджуюся з Михайлиною Коцюбинською про голос поетеси, "що в сьогоднішньому поетичному багатоголоссі він не загубиться", однак було б ліпше підібрати менше, але найкращих віршів.

Ігор Михалевич-Каплан

ОБЛИЧЧЯМ ДО СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ:
«ВСЕСВІТ» У 1990-му

Всесвіт — єдиний на Україні і один з дуже небагатьох за кордоном журналів, покликаний відбивати розвиток сучасного світового письменства, однак варто нагадати, що поряд із цим основним завданням журнал вважає своїм обов'язком розповідати і про найяскравіші явища літератури й мистецтва минулого, виконуючи, так би мовити, просвітню місію, заповнюючи прірву в уявленнях наших сучасників про духовну скарбницю людства. У минулі десятиріччя критика і літературознавство чимало попрацювали, щоб розкласти світову літературу й мистецтво по полицях з етикетками "прогресивне" й "непрогресивне" і всіляко перешкодити зверненню до творів, які потрапили на другу полицю. Внаслідок цього величезний масив світової культури — готичні романи, "реакційні романтики", парнасці, символісти, декаденти, богошукачі минулого сторіччя, практично весь авангард, модерністи, екзистенціалісти, безліч мистецьких шкіл і течій, що впливали з цих напрямів, — дістали тавро "реакційних", а увазі читачів пропонувалися переважно твори, що несли на собі рятівну характеристику критичного й соціалістичного реалізму.

Це була загальна, освячена *вищими рекомендаціями* лінія, і відверто відмежуватися від неї, заперечити її журнал *Всесвіт*, звичайно, не міг, хоча й намагався подавати читачам якнайширший спектр світового письменства (пригадаймо публікації в 60—70-ті роки творів Ф. Кафки, Дж. Джойса, Серена К'єркегора, Олдоса Хакслі та інших видатних майстрів слова і думки).

Нині, працюючи в умовах перебудови, що надзвичайно розширили можливості звернення до різноманітних явищ світової літератури й мистецтва, журнал торкається багатьох закритих раніше тем, творчості знаменитих письменників і художників ХХ ст., відомих сучасному читачеві переважно як "декаденти", "занепадники", "антирадянщики". Такими були публікації блискучої драматургії Альбера Камю, Семюеля Беккета, Ежена Йонеско — виразників філософії абсурдизму; поезії "естетів" Блеза Сандрара й Т. С. Еліота та "барда імперіялізму" Р. Кіплінга; всесвітньовідомої викривальної антиутопії Дж. Орвелла *1984*, філософської повісти Вільяма Голдінга "Бог Скорпіон"; виступи про Сальвадора Далі, Рене Магріта, Олександра Архипенка, Марка Шагала, без яких неможливо уявити мистецтво нашої доби, та цілий ряд інших.

Читачі схвально зустріли цю тенденцію журналу, так само як і публікації філософсько-публіцистичних есе Іммануїла Канта

"Відповідь на питання: Що таке просвітництво?", Максиміліяна Робесп'єра "Про представницьке урядування", Г. Д. Торо "Громадський непослух", цілком справедливо знаходячи в написаних 150-200 років тому рядках думки, дивовижно співзвучні нашому часові. Профіль журналу *Всесвіт*, його громадянська позиція зформувалися не сьогодні, їх визначили тридцятирічна праця колективу редакції, спрямована на збагачення духовного світу українського читача творами зарубіжної літератури в перекладі найкращих знавців української мови, невтомна розповідь про міжнародні зв'язки української культури, про її місце в світі, про самобутність шляхів її розвитку. Така громадянська позиція прекрасно вловлюється нашими читачами, особливо з інших республік СРСР, які в своїх листах постійно наголошують, що *Всесвіт* був і є для них тією ланкою, що допомагає зберегти зв'язок з рідною мовою і розширює уявлення про світову культуру.

Саме такій меті й з'являється підпорядкована робота журналу в минулому році, цьому слугували наші публікації вічної "Пісні пісень" в інтерпретації Анатолія Бортняка, поезії Ш. Бодлера, Ж. Кокто, Й. Мольєса, новелістики Хуліо Кортасара, Хорхе Луїса Боргеса, Генріха Белля, романів та повістей Гора Відала, Патріка Модіяно, Річарда Баха, Раймона Радіге, Е. Фейша, Єжи Ставінського, нового лавреата Нобелівської премії Нагіба Махфуза, соціальної фантастики Робера Мерля, творів майстрів детективного жанру Еллері Квіна, Реймонда Чандлера та ін. Не менш важливими були й вміщені на сторінках журналу матеріали про життя українців у Польщі, Аргентині, Канаді й Австралії, статті й нариси про сучасне образотворче мистецтво й музику за кордоном, публіцистичні твори Пітера Гейла "Останнє попередження" з розглядом чорнобильської ситуації, Стівена Коена "Сталінське питання після Сталіна", документи міністерства закордонних справ Великобританії про голод на Україні в 1932-1933 роки.

Ми прагнемо й надалі зберегти теперішнє спрямування журналу, поглиблюючи й удосконалюючи рівень своєї роботи, хоча окремі читачі й висловлюють побажання, щоб *Всесвіт* різко посилив "розважальну" лінію за рахунок літературно-критичних, мистецьких і публіцистичних рубрик. Думаю, зайво пояснювати, що такі пропозиції редакція вважає неприйнятними.

У 1990 році *Всесвіт* познайомить передплатників з цілою низкою творів іноземних авторів, чії імена здебільшого відомі на Україні. Ми впевнені, що читачів не залишать байдужими роман Грема Гріна *Капітан і ворог*, одержаний нами в Києві з рук самого автора, та роман Бранимира Штепановича (Югославія) *Покута*, що розповідає про забутих героїв минулої війни, чию славу і подвиги експлуатує міщанське болото. Складних соціальних і моральних

аспектів торкається Ержебет Галгоці в романі *Право на суд*, змальовуючи долю угорської інтелігенції в перше повоєнне десятиріччя. Якоюсь мірою перегукується з цим твором психологічна повість Франсуази Малле-Жоріс (Франція) *Діснейленд*, що підсумовує життєвий шлях кінозірки та її чоловіка-режисера. Роман канадського письменника Вільяма Валгордсона *Лагідні грішники* показує еволюцію сучасної молоді людини на фоні всіх конфліктів і труднощів, які на неї чекають. У дещо екзотичному романі індійця Б. Бгаттачар'я *Сон на Гаваях* змальована історія проповідника-йога, чий розум і природний хист визискуються заповзятливими бізнесменами.

В усіх цих творах, що приваблюють своєю життєвістю, зацікавленням долею сучасної людини в найрізноманітніших її аспектах, розгортається яскрава й виразна панорама життя світу. Дещо інший характер мають кілька творів, у яких життєва реальність є лише зовнішнім фоном зображених подій, творів, так би мовити, сюрреалістичного пляну, більшою чи меншою мірою фантастичних або фантазмагоричних. Саме такими є і роман американця Курта Воннегута *Галапагос*, і своєрідна антиутопія англійського письменника Ентоні Берджеса *Механічний апельсин*. І вже повністю належить до наукової фантастики роман про контакт з чужою цивілізацією *Фіяско* знаменитого Станіслава Лема, який у своїх останніх творах все песимістичніше оцінює перспективи людства.

Поряд з названими творами зарубіжного письменства, виданими за кордоном переважно минулого десятиріччя, *Всесвіт* плянує й деякі цікаві речі, написані раніше. Це, передусім, невеликий роман лавреата Нобелівської премії Германа Гессе *Сіддгартха* (1922), що змальовує життя сучасника, послідовника і водночас опонента Будди, і славнозвісна книга Г. Д. Ловренса *Коханець леді Чаттерлей* (1929). Цей роман, що на батьківщині автора довгий час був заборонений з міркувань "добропорядности", торкається найінтимніших відносин чоловіка й жінки, показує їх високу красу й природність і в наш час є войовничим протиставленням як фарисейській моралі, так і тому огрубінню, примітивізації й викривленню інтимних стосунків, які проникають у сучасне життя під впливом порнографії, алкоголю й наркотиків.

У розділі "Скарбниця" перейшли з пляну 1989 р. публікації староіндійської *Бгагавадгіти*", уривків з Корану, творів Монтеня й Ларошфуко, до яких додаються давньоєгипетська *Книга мертвих* і перський *Декамерон* XIV ст. — *Трактат, що розважає серця* Убейда Закані.

Усім цікавий і незаслужено зневажений як "низький" жанр детективу буде представлений військово-пригодницьким романом Алістера Макліна *Куди залітають тільки орли* про двобій англійської диверсійної групи з гітлерівською контррозвідкою в роки Другої

світової війни; романом американця Стівена Кінга *Переслідуваний*, в якому гостродинамічний сюжет поєднується з елементами соціального передбачення; і, нарешті, "поліційними" романами К. П. Вольфа (ФРН) *Нічний клуб "Афродіта"* й Ебергарда Паница (НДР) *Фосфорна квітка*, що зачіпають проблеми організованої злочинності, міжнародної торгівлі зброєю та наркотиками. До речі, два числа 1990 року ми передбачаємо повністю присвятити детективу й науковій фантастиці, представивши твори визначних майстрів цих жанрів.

При цьому хочу підкреслити важливу обставину, що, як не дивно, здебільшого невідома читачам: протягом усіх 32 років своєї повесної роботи, відколи *Всесвіт* став журналом іноземної літератури, він друкував і друкує на своїх сторінках тільки ті твори сучасних письменників, які ще не виходили в СРСР російською мовою, тобто щомісяця виступає для радянських читачів першовідкривачем багатьох нових оповідань, повістей, романів, а часто — і їхніх зарубіжних авторів. Винятків з цього правила було всього кілька, зокрема в останні роки, коли редакція недодивилася трьох-чотирьох публікацій детективних творів у російських журналах.

Багато нового й цікавого подадуть 1990 році літературно-критичні, мистецтвознавчі та публіцистичні рубрики *Всесвіту*, значення яких особливо зростає в наш час. Продовжуючи започатковану цього року практику, ми поряд із статтями про сучасний літературний процес за кордоном сподіваємось надрукувати низку філософсько-літературних есе найвидатніших естетиків нашої доби: Андре Моруа і Володимира Набокова, Теодора Адорно і Герберта Маркузе, Мірчі Еліаде й Умберто Еко.

У розділі "Україніка" будуть вміщені статті Івана Дзюби про україністичні дослідження в США, матеріяли про життя й літературну творчість українців Румунії, Чехословаччини, Югославії, матеріяли до 100-річчя української еміграції в Америку, в тому числі фрагменти книжки Мирни Косташ (Канада) *Всі бабині діти*.

Вже з початку року почнемо друкувати уривки з праці відомого американського соціолога й історика Роберта Конквеста "Жнива розпачу", що аналізує страхітливую сталінську політику війни проти селянства, винищення найактивнішої його частини — т. зв. "куркулів" і як фінал — голодомор 1933 року. Будуть опубліковані біографічні записки Маркуса Вольфа (НДР) про долю трьох юнаків в СРСР 30-их років, у повесній Європі та в США. Передбачається також познайомити читачів з працею Карла Маркса з російської історії "Стенька Разін", що була надрукована в СРСР 1926 р., але з того часу не включалася в жодне видання його творів.

В рубриці "Шляхи мистецтва" водночас із багатолітстрованими статтями про видатних художників заходу й сходу читачі зустрінуть-

тється з творчістю кількох українських митців, яким судилося жити й працювати на чужині: Михайла Андрієнка, Олекси Грищенко та ін. Появляться на сторінках журналу й матеріали про зарубіжне кіно, театр, музику, зокрема цикл замовлених спеціально для *Всесвіту* нарисів паризького критика Раймонди Темкін про сучасний французький театр.

Рубрику "Факт і за фактом" прикрасять фрагменти книги пророцтв французького астролога й лікаря XVI ст. Мішеля Нострадамуса, відомої у нас лише з поголосу, та нашумілої в 70-ті роки праці американського науковця С. Мовді "Життя після смерти", а також нариси С. Наливайка, який розвиває власну концепцію давніх індійсько-протослов'янських контактів на території сучасної України, й професора Г. Василенка про наших гіпотетичних предків гуннів. Постійною опорою в діяльності *Всесвіту* є листи наших читачів. У них багато схвалення, високих оцінок, іноді навіть занадто палких, є й чимало критики, але всі вони не байдужі, продиктовані бажанням бачити журнал кращим, і це особливо важливо для редакції. Пишуть люди різних професій і різного віку. Пишуть з усіх кінців України та республік Радянського Союзу, пишуть з Польщі й Чехословаччини, США і Канади, висловлюють пропозиції, зауваження, подяку.

"Журнал *Всесвіт* не тільки знайомить читача з світовою літературою, а й бореться за саме існування, чистоту української мови. Тільки таке видання, як *Всесвіт*, здатне привернути до себе увагу, заставити згадати рідне слово", — зауважує Олександр Кошелів з м. Старий Оскол Білгородської області.

"Я українець, живу на Україні, але, мабуть, вперше у житті пишу листа на рідній мові. Чесно кажучи, почуваю себе досить незграбно, бо майже весь час і на роботі, і поза нею спілкуюсь за допомогою російської. Так що спасибі *Всесвіту* за те, що я *просто змушений* читати українською мовою, — змушений, тому що обминути жоден номер вашого журналу не можу і, читатючи його від початку до кінця, нетерпляче чекаю наступного номера... Цей журнал став для мене обов'язковим. На 1990 рік я підписався ще в лютому. Вірю в вас. Так тримати!" — схвилювано пише лікар з Харкова Олександр Двигун, висловлюючи думки багатьох інших читачів.

Цією статтею на сторінках *Сучасности* ми звертаємо увагу мільйонів українців, розсіяних долею по всіх кінцях планети, на феномен *Всесвіту* як важливу ланку їх духовного зв'язку з культурою України та зарубіжного світу, як видання рідкісного типу, що дає змогу стежити за сучасним письменством всіх країн і водночас поглиблює знання рідної мови.

Олег Микитенко,
головний редактор журналу *Всесвіт* (Київ)

НАГОРОДИ ТЕТЯНИ І ОМЕЛЯНА АНТОНОВИЧІВ

(Промова виголошена з нагоди вручення нагороди Фундації Т. і О. Антоновичів)

Іван Фізер

У 1989 році Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів, відходячи від практики попередніх років, коли нагороджували тільки дві наукові праці — одну з літератури, а другу з українознавства, нагороджує три праці: одну з літератури (в даному випадку з мемуаристики), а дві з історії і мовознавства. Кандидатом на цю останню є Юрій Шевельов, автор праці *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус, яка появилася у видавництві "Сучасність" 1987 року.*

Хоч формально журі Фундації рекомендувало нагородити Юрія Шевельова саме за цю працю, я був би не зовсім щирим, коли б настоював на тому, що наша рекомендація була зумовлена тільки і виключно цією працею. Розглядати її відірвано від попередніх мовознавчих досліджень Ю. Шевельова було навряд чи можливо. І тому нагороджуючи його за цю працю, ми одночасно нагороджуємо його за все те, що він за роки своєї систематичної наукової діяльності зробив для української культури взагалі і українського мовознавства зокрема. Отже, декілька слів не так про *Українську мову в першій половині двадцятого століття*, працю надто вагому, а про понятійні та історіографічні основи його мовознавства, зокрема про дві вершинні праці: «A Prehistory of Slavic; the Historical Phonology of Common Slavic» (New York: Columbia University Press, 1965) та «A Historical Phonology of the Ukrainian Language» (Heidelberg, 1979). Десь з другого десятиріччя нашого століття мовознавство перетворилося у потужну науку з відмінними теоретичними апаратами і методологічними підходами до мовного факту. Тоді, коли традиційне мовознавство до виникнення структуралізму Фердинанда де Сосюра шукало пояснення цього факту то в психології, то в історичному контексті, то в етнології, себто поза його межами, модерне мовознавство зосередилось на його структурі та функції. Воно, з його різновидами (жєневський, праський, паризький, копенгагенський), цікавилось і продовжує цікавитись системним вивченням того чи іншого мовлення, часто без врахування його історичного докїлля.

Юрій Шевельов, будучи з одного боку продовжувачем наукової діяльності таких видатних українських мовознавців як Леонід Булаховський, Олена Курило, Олекса Сїнявський, вчених, які розглядали українську мову в її історичному ставленні більше, ніж в її функцій-

ній динаміці, а з другого — будучи вже широко і глибоко зв'язаним з сучасним мовознавством, поєднав, чи навіть синтезував, ці два, здавалося б, взаємовиключаючі розуміння наукового вивчення мови. Уже в 50-их рр., коли співставлення синхронії та діяхронії вважалося кардинальним гріхом у західній науці, Юрій Шевельов у передмові до *Нарису сучасної української літературної мови* відкрито твердив:

Історичний коментар з книги свідомо вилучений і факти сучасної мови оцінюються не з погляду їх постання і розвитку, а з погляду їх ролі в системі сучасної мови. Одначе, в протилежність Ф. де Сосюріві і багатьом його послідовникам, автор думає, що в систему сучасної мови входить і оцінка певних фактів мови в їх динаміці — чи то як застарілих, чи то як нових і в цих межах автор удався і до "історичної" оцінки фактів, яка одначе — і це треба підкреслити — залежить здебільша не від реальних історичних причин явища, а теж виникає з оцінки його місця в системі сучасної мови.

В цьому відношенні Юрій Шевельов не єдиний опонент ортодоксального структуралізму у мовознавстві. Уже в кінці 20-их років у тезах Празького лінгвістичного кола, чітко зорієнтованого на структуралізм, твердилось, що "синхронний опис не може цілковито вилучити поняття еволюції, оскільки навіть у синхронно розгляданому секторі мови є завжди наявна свідомість того, що дана стадія заміняється стадією, яка знаходиться в процесі формування і що, поперше, стилістичні елементи, які сприймаються як архаїзми, подруге, різниця між продуктивними і непродуктивними формами є явищами діяхронічними, які не можуть бути вилученими із синхронного мовознавства". Сьогодні цей підхід не заперечують навіть найбільш завзяті послідовники структуралізму. Однак Ю. Шевельов поєднав синхронний і діяхронний методи в той час, коли, так би мовити, з погляду професійної політики було надто не вигідно це робити. Для українського мовознавства, на мою думку, найбільш вагома є його вершинна праця «*A Historical Phonology of the Ukrainian Language*». В чому вагомість цієї монументальної праці? Поперше, до цього часу, починаючи від досліджень Олександра Потєбні *Заметки о малорусском наречии, о звуковых особенностях русских наречий. С приложением менее известных малорусских говоров* та чотиритомника *Записки по русской грамматике*, який фактично був широким вивченням слов'янських мов і в який масово залучено українську мову, аж до сучасних робіт Інституту мовознавства ім. Потєбні Академії Наук, такої всесторонньої і вичерпної праці про українську мову в її історичному перетині ще не було. Хоч зосереджена вона на фонології, себто на системі звукових типів української мови, вона дає панорамну картину розвитку цієї мови; подруге, вона

стверджує початки української мови в VI-VII століттях, себто в період розпаду загальнослов'янської мови, а не аж в XIV, як це доводила уже офіційна схема 30-их років. За періодизацією цієї схеми, уся культурна спадщина Київської Руси опинилася поза межами історії українського народу, а український культурний процес почався ген аж у XV столітті *Камінко-Струмилівським Євангелієм* (1411); портрет: *Історична фонологія* Юрія Шевельова, у противагу іншим історичним трактатам слов'янських мов, розглядає українську мову в широкому слов'янському контексті, а не у вузькому східнослов'янському. У вступі до цієї праці він твердить: "It was first in the 20th c. that the policy of the Soviet government strove to fully east-slavicise the Ukrainian Language". І дійсно, у всіх вагомих працях дожовтневого періоду і працях західних вчених такого звуженого трактування української мови немає; і по четверте: *Історична фонологія* — це перша праця такого масштабу міжнародною, англійською мовою, і, як така, доступна вченим усього світу. Вона остаточно утверджує її історичну самобутність.

Працею *Українська мова в першій половині двадцятого століття* Юрій Шевельов ще раз засвідчив незвичний талант полігистора. Сам він признався, що кожен розділ цієї книжки мусів би бути вивчений відповідними спеціалістами: законодавчий — істориками права, історичний — істориками і т. д. і що в цій праці він мусів бути тим, що відоме прислів'я визначає "і швець, і жнець, і на дуду грає". Можливо і так. Однак це перша наукова спроба з ще недалекої часової відстані описати складний і, м'яко кажучи, вельми непригожий політичний контекст, в якому формувалася українська літературна мова на Наддніпрянській Україні, Галичині, Буковині і Закарпатті за перші чотири десятиріччя нашого століття. Хоч написана вона в емоційно мінорному тоні, читати її *cine ira et studio* навряд чи можливо, бо йдеться в ній не тільки про "збагачення лексичного фонду української мови", не тільки про її "внутрішню нормалізацію", але, можливо, в першу чергу про трагічні події, які супроводили ці, самі по собі, в нормальних умовах, нормальні явища. Праця ця, попри всі її безсумнівно наукові вальори, є рівночасно і вагомою розвідкою мартирології українських вчених зловісного десятиріччя сталінського терору. Сьогодні, коли на Україні йде напружена боротьба за встановлення історичної самобутності української мови, за очищення її від чужих їй елементів, насильно прищеплених різними кагановичами, хвилями та постишевими, її значення далеко переростає чисто академічні межі.

Жюрі Фондації Антоновичів має шану рекомендувати Юрія Шевельова, автора праці *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 - 1941). Стан і статус, на цьогорічну нагороду в категорії наукового українознавства.*

Про авторів

Юрій Коломиєць — поет, автор кількох збірок, живе у Чикаго.

Богдан Стельмах — поет, живе у Львові.

Степан Сапеляк — автор кількох збірок поезій, живе у Харкові. Відвідав Північну Америку 1989 р.

Вадим Назаркевич — живе в Україні.

Соломія Павличко — науковий працівник Академії Наук УРСР, доктор філологічних наук.

Галина Кошарська — викладач і керівник українського відділу МакКворі університету в Австралії.

Лю Дунг — професор українського відділу Вуган університету в Китаї, 1989 р. перебувала в Канаді, де студіювала українську мову.

Микола Мушинка — етнограф і літературознавець, автор численних наукових публікацій і розвідок. Живе у Пряшеві.

Степан Максимюк — дискограф, абсолювент Вашингтонського університету, працівник радіомовлення. Живе у Силвер Спрінг біля Вашингтону.

Анджей А. Зємба — історик Ягайлонського університету в Кракові. Від осені 1987 р. гість-науковець в Мічиганському і Гарвардському університетах. Спеціалізується в історії польсько-українських взаємин XIX і XX століть.

Юрій Міщенко — активіст київського відділення Товариства "Зелений світ".

Олег Ільницький — професор української літератури Альбертського університету.

Щоб дані про авторів були якнайкомплектніші, ласкаво просимо кожного шановного автора подавати редакції разом із статтями також стислі точні дані про себе. — *Редакція.*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА
«СУЧАСНІСТЬ» НА 1990 РІК:

	<i>одно число:</i>	<i>річно:</i>
<i>Німеччина:</i>	9 DM	90 DM
<i>Великобританія:</i>	3 фунти	30 фунтів
<i>Канада:</i>	6 кан. дол.	60 кан. дол.
<u>всі інші країни:</u>	5 ам. дол.	50 ам. дол.

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

<i>Австра- лія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. D. H. Pyrohiv 75 New Road Oak Park, Vic. 3046 Melbourne	<i>Канада:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. Y. Chumak 16 Rivercrest Road Toronto, Ont. M6S 4N3
<i>Арген- тіна:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. M. Wasyluk Nahuel Huapi 5381 1431 Buenos Aires	<i>С. Ш. А.:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. Y. Smyk 744 Broad St., Suite 1116 Newark, NJ 07102-3892 [Tel.: (201) 622-0545] [Fax: (201) 622-1933]
<i>Велико- британія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. T. Kuzio 78 B Kensington Park Rd. London W11 2PL		
<i>Ізраїль:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. G. Shakhnovich Harav Maymon St. 2, Apt. 31 Bat — Yam	<i>Швай- царія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. R. Prokop Muristrasse 82 3006 Bern

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на Sučasnist і висилати представникові даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на:

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для вплат: **Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.**
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5
Telefon: (089) 26-37-73 Fax: (089) 26-58-89

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Євген Сверстюк

ПЕРЕБУДОВА ВАВИЛОНСЬКОЇ ВЕЖІ (Чорнобильська притча)

1990, 50 стор. ISBN 3-89278-023-4 Ціна: 5 ам. доларів

Наша найновіша публікація — філософічний трактат відомого на Заході правозахисника, вченого психолога, літературного критика, довголітнього в'язня радянської системи — Євгена Сверстюка, сьогодні діяча Руху та голови Української асоціації незалежної творчої інтелігенції. Мета автора — відповісти на такі питання: «Куди йде людина без Бога? До чого привели тотальні експерименти ХХ віку над людиною, над природою, над усім, що несе в собі тайну творіння? Які уроки світові може дати країна, яка явилась перед нами притчею під іменем "Чорнобиль"? Який урожай віщують зерна насильства і смерті, посіяні в Україні за роки терору і геноциду?» («Слово до читача», стор. 5).

* «СУЧАСНІСТЬ» 1989, 12 — РУХ, Тарас Гунчак, головний ред. 1989, 320 стор., видання в твердій, ілюстрованій обкладинці.

Ціна: 15,00 ам. доларів

РУХ — ось найновіше наше видання, груднева книга (1989) місячника Сучасність. Це поширене число публікації вміщає документи ще з-перед, як вже і після відбуття Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову (8-10 вересня 1989, Київ), спогади про хід засідань, виступи учасників, тексти доповідей — оригінальні матеріали чи в передруці, інтерв'ю, знімки тощо. В збірці серед авторів представники офіційні і неформали, українці і неукраїнці, учасники найновішого зрушення, яке почало діяти в Україні під назвою — РУХ.

* Святослав Гординський: ПОЕЗІЇ. Вірші оригінальні і перекладні Обкладинка автора; тверда оправа, безкислотний папір.

1989, 447 стор. ISBN 3-89278-022-6 Ціна: 25,00 ам. доларів

Наша найновіша збірка — вибір поезії Святослава Гординського містить 15 циклів віршів та численні авторові переклади з творчості неукраїнських поетів. Книжка ілюстрована репродукціями авторових і інших мистецьких творів, обкладинок з раніше опублікованих його збірок, знімками.

Замовлення на видання В-ва «Сучасність» висилати на адреси:

В Європі:

SUČASNIST

Müllerstr. 33, Rgb.

8000 München 5

У всіх інших країнах:

Sučasnist / Mr. Y. Smyk

744 Broad St., Suite 1116

Newark, NJ 07102-3892

Tel.: (089) 26-37-73 Fax: (089) 26-58-89 Tel.: (201) 622-0545 Fax: (201) 622-1933